

Περιεχόμενα

Συντακτική Ομάδα	
Εισαγωγικό σημείωμα	3
Stella Polaris	
Η κριτική των πολιτικών της ταυτότητας ως κριτική του γενικευμένου διαχωρισμού	6
Eve Mitchell	
Είμαι γυναίκα και άνθρωπος: μια μαρξιστική φεμινιστική κριτική της θεωρίας της διαθεματικότητας	31
Γιώργος Α.	
Ο αγώνας στο Κέντρο Κράτησης Ελληνικού	48
Shevek	
Η οικολογία του καπιταλισμού	56
Αχείμαστος Ζηλωτής	
Τα 'ντοκουμέντα' της documenta 14	84
Αχείμαστος Ζηλωτής	
Αδιαφορία	88

Η συντακτική ομάδα του *Διαλυτικού* δεν είναι πολιτική ομάδα και δεν εκφράζει μια ενιαία πολιτική γραμμή. Μοιραζόμαστε ωστόσο την ίδια εχθρότητα προς το καπιταλιστικό σύστημα, ως σύστημα ταξικής κυριαρχίας, αλλοτρίωσης και εκμετάλλευσης, και την επιθυμία να το καταργήσουμε. Αφετηρία μας είναι οι ταξικοί και κοινωνικοί αγώνες ως φορείς του μετασηματισμού των κοινωνικών σχέσεων προς την κατεύθυνση της επαναστατικής τους ανατροπής.

Στόχος μας είναι η αυτοκριτική και ο αναστοχασμός πάνω στην αντιφατική πρακτική του κινήματος καθώς και η κριτική όλων των μορφών κοινωνικής δραστηριότητας με σκοπό την υπέρβαση κάθε είδους διαχωρισμών: ηγεσίας-βάσης, διανοητικής-χειρωνακτικής εργασίας, τέχνης-καθημερινής ζωής, ειδικών-θεατών, διαχωρισμών βάσει εθνότητας, φύλου, φυλής, σεξουαλικού προσανατολισμού, καταμερισμού της εργασίας. Η εναντίωση στις ιδεολογικές και πολιτικές μορφές του κεφαλαίου –κράτος, κόμματα, γραφειοκρατικά συνδικάτα– είναι για εμάς αυτονόητη και αναγκαία πλευρά του κινήματος για την ανατροπή του. Δεν στοχεύουμε στη μεταρρύθμιση ή στη βελτίωση αυτού του κόσμου αλλά στη δημιουργία μιας αταξικής και ακρατικής κοινωνίας.

Όλα τα κείμενα σε αυτό το περιοδικό μπορούν να χρησιμοποιηθούν ελεύθερα, στο σύνολό τους ή αποσπασματικά, για την ανάπτυξη του ταξικού ανταγωνιστικού κινήματος. Είμαστε εχθρικοί απέναντι σε κάθε είδος πνευματικής ιδιοκτησίας.

Η κατηγορία της ολότητας δεν εξαλείφει τις στιγμές της σε μια αδιαφοροποίητη ενότητα, σε μια ταυτότητα. Η φαινομενική μορφή της ανεξαρτησίας, της αυτονομίας που κατέχουν στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής αποκαλύπτεται ως απλό επιφανόμενο, εφόσον βρίσκονται η μία με την άλλη σε μια δυναμική-διαλεκτική σχέση και γι' αυτό κατανοούνται ως δυναμικές-διαλεκτικές στιγμές ενός όλου, που είναι και το ίδιο δυναμικό-διαλεκτικό...

...Αυτή η αδιάκοπη αλλαγή των μορφών αντικειμενικότητας όλων των κοινωνικών φαινομένων στην αδιάλειπτη διαλεκτική τους αλληλεπίδραση, η δυνατότητα κατανόησης του αντικειμένου από τη λειτουργία του στην καθορισμένη ολότητα εντός της οποίας δρα, όλα αυτά επιτρέπουν στη διαλεκτική θεώρηση της ολότητας –και σ' αυτή μόνο!– να συλλαμβάνει την *πραγματικότητα ως κοινωνικό γίγνεσθαι*.

Γκέοργκ Λούκατς, *Ιστορία και ταξική συνείδηση*

Εισαγωγικό σημείωμα

Όπως έγραφαν πριν περίπου μισό αιώνα δυο σύντροφοι, το δύσκολο έργο που πρέπει να αναληφθεί «*όταν η επανάσταση είναι ακόμα πολύ μακριά... είναι κυρίως η πρακτική της θεωρίας*». Αυτή η πρακτική δεν μπορεί να είναι έργο κάποιων διαχωρισμένων ακαδημαϊκών και διανοούμενων. Η αλλαγή και η απελευθέρωση μπορεί να είναι μόνο η πράξη του ίδιου του προλεταριάτου. Η θεωρητική κριτική είναι μόνο μια στιγμή μέσα στη σύνθετη διαδικασία **παραγωγής** της μορφής και του περιεχομένου μιας εμπειρίας που θα είναι ανταγωνιστική προς την ολότητα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, συνδυάζοντας τις κατακερματισμένες εμπειρίες αντίθεσης σε μια συλλογική πρακτική που θα καταργεί και θα μετασχηματίζει τις υφιστάμενες συνθήκες και σχέσεις. Με την έκδοση του **Διαλυτικού** επιδιώκουμε να συμβάλλουμε με τις λιγοστές μας δυνάμεις σε αυτό το έργο.

Η υποχώρηση του ταξικού ανταγωνιστικού κινήματος στην Ελλάδα τα τελευταία πέντε χρόνια ήταν ταυτόχρονα μια διαδικασία αποσύνθεσης των μορφών μεσολάβησης, επικοινωνίας και δράσης που είχαν αναπτυχθεί μέσα στον προηγούμενων κύκλο αγώνων, ο οποίος σε αδρές γραμμές διήρκησε από το 2006 μέχρι το 2013. Η απαξίωση της εργασιακής δύναμης που συντελέστηκε δεν έχει από αυτή την άποψη μόνο μια στενά οικονομική διάσταση αλλά είναι ταυτόχρονα επιστροφή σε μια κατάσταση όπου το προλεταριάτο αποτελεί απλώς αντικείμενο του κοινωνικού γίγνεσθαι: οι προλετάριοι εγκλωβίζονται στην αμεσότητα της κοινωνικής ύπαρξής τους. Η ιδιότυπη ως κοινότοπη πραγματικότητα σημαίνει ότι οι προλετάριοι βρίσκονται κατ' ανάγκη αντιμέτωποι με την κοινωνική πραγματικότητα ως ένα σύμπλεγμα άκαμπτων πραγμάτων, τα οποία βρίσκουν έτοιμα και αμετάβλητα και απέναντι στα

οποία μπορούν να τοποθετηθούν μόνο με την υποκειμενική κρίση της αναγνώρισης ή της απόρριψης. Το απομονωμένο άτομο δεν μπορεί να αναφερθεί στην ολότητα της καπιταλιστικής πραγματικότητας αλλάζοντάς την πρακτικά.

Η άμεση ύπαρξη των προλεταρίων είναι ο διαχωρισμός και ο κατακερματισμός ως προς τα χαρακτηριστικά, τις ικανότητες, τα συμφέροντα και τις ανάγκες τους. Στην κατάσταση της αμεσότητας δεν υπάρχει καμία σύνδεση ανάμεσα στις διαφορετικές ανάγκες, τις επιθυμίες και τις αισθήσεις. Πρέπει να οργανωθεί εκ νέου μέσα στον αγώνα. Αν, επομένως, η μια πλευρά αυτής της συνθήκης είναι η ιδιώτευση, η άλλη πλευρά είναι η περιχαράκωση μέσα σε παγιωμένους και διαχωρισμένους ρόλους και ταυτότητες. Δεν είναι λοιπόν καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι μέσα στην ιστορική περίοδο που διανύουμε ενισχύθηκε ο δεξιός και αριστερός εθνικισμός και οι πολιτικές της ταυτότητας βάσει φύλου, σεξουαλικού προσανατολισμού και ούτω καθεξής. Όποια και αν είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των πολιτικών τάσεων που διαμορφώνονται έχουν ένα κοινό σημείο: **δεν υπάρχει διαφυγή μέσω της επαναστατικής οδού**· τη μόνη διέξοδο μπορεί να τη δώσει είτε το κράτος, μέσω της εφαρμογής της κατάλληλης εθνικής πολιτικής ή μέσω της κατοχύρωσης δικαιωμάτων εντός του δικαϊκού πλαισίου, είτε η ανανέωση του κυρίαρχου θεάματος και της γλώσσας που του αντιστοιχεί, μέσω της συμπερίληψης και της αφομοίωσης λόγων και συμπεριφορών που ήταν πρωτότερα αποκλεισμένα από αυτό.

Αυτή την περίοδο επικρατεί μέσα στον αντιεξουσιαστικό χώρο η λογική της περιχαράκωσης και της οικοδόμησης συμπαγών μπλοκ με αποτέλεσμα να δημιουργούνται σχέσεις αντιπαλότητας που δεν επιτρέπουν

την ανάπτυξη της αναγκαίας κριτικής συζήτησης και αντιπαράθεσης. Για αυτό τον λόγο, το Διαλυτικό δεν αποτελεί όργανο μιας συγκεκριμένης ομάδας ή οργάνωσης και δεν εκφράζει μια ενιαία πολιτική γραμμή επί παντός επιστητού αλλά επιδιώκει να συμβάλλει στην ανάπτυξη της κριτικής συζήτησης που είναι αναγκαία. Αυτό που μας συνέχει, πέραν του πολιτικού πλαισίου που παρουσιάστηκε στις προηγούμενες σελίδες, είναι η αντίληψη ότι οι διαφορετικές όψεις των κυρίαρχων σχέσεων δεν είναι ανεξάρτητες και αυτόνομες αλλά αλληλεπιδρούν ως δυναμικές και διαλεκτικές στιγμές της καπιταλιστικής ολότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, τα κείμενα που δημοσιεύουμε στοχεύουν στην κριτική των διάφορων όψεων των κυρίαρχων σχέσεων και στην αυτοκριτική των ταξικών αγώνων που δίνονται μέσα σε αυτές.

Σε αυτό το τεύχος δημοσιεύουμε το κείμενο της Stella Polaris, *Η κριτική των πολιτικών της ταυτότητας ως κριτική του γενικευμένου διαχωρισμού*. Το εν λόγω κείμενο είναι μια κριτική των πολιτικών της ταυτότητας από μια αντιεξουσιαστική κομμουνιστική σκοπιά. Σύμφωνα με τη Stella, η καταβύθιση στις πολιτικές της ταυτότητας βρίσκεται στον αντίποδα αυτού που αποτελεί επίδικο των αγώνων: της κατάργησης του καπιταλισμού μέσω του επαναστατικού μετασχηματισμού των κοινωνικών σχέσεων. Όπως επισημαίνει, αυτό δεν συμβαίνει γιατί ο ρατσισμός, ο σεξισμός ή η καταπίεση των γυναικών δεν είναι υλική πραγματικότητα. Αντιθέτως, **η φυλετική, η έμφυλη και η σεξουαλική καταπίεση είναι συστατικά στοιχεία των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων όπως έχουν διαμορφωθεί ιστορικά**. Οι διαχωρισμοί που απορρέουν συμβάλλουν ενεργά στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Το μόνο που θα μπορούσε να διακόψει τον φαύλο κύκλο της αναπαραγωγής της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι ο αγώνας ενάντια σε αυτούς τους διαχωρισμούς με στόχο την υπέρβασή τους. Η απόπειρα σύνδεσης των κατακερματισμένων στιγμών αγώνα και όχι

η κατάφαση και η εξύμνηση του διαχωρισμού τους. Η αναζήτηση των κοινών συμφερόντων και επιθυμιών και η οργάνωσή τους προς την κατεύθυνση της υπέρβασης όλων των ταυτοτήτων που μας κρατούν δεμένους στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας. Το κείμενο της Stella Polaris συνοδεύεται από τη μετάφραση του εξαιρετικά ενδιαφέροντος άρθρου της Eve Mitchell, *Είμαι γυναίκα και άνθρωπος: μια μαρξιστική φεμινιστική κριτική της θεωρίας της διαθεματικότητας* που πρωτοδημοσιεύτηκε στα αγγλικά τον Σεπτέμβριο του 2013 στην ιστοσελίδα της αμερικανικής πολιτικής ομάδας Unity and Struggle.

Το δεύτερο κείμενο αυτού του τεύχους, *Ο αγώνας στο Κέντρο Κράτησης Ελληνικού*, γράφτηκε από τον Γιώργο Α. ως προϊόν της εμπειρίας του από αυτόν τον αγώνα. Το κείμενο παρουσιάζει ένα χρονικό των αγώνων των έγκλειστων μεταναστριών χωρίς χαρτιά του Κέντρου Κράτησης Ελληνικού για την απελευθέρωσή τους, που κράτησε από τον Οκτώβριο του 2015 μέχρι το φθινόπωρο του 2016. Επιπλέον, το κείμενο δείχνει το πώς οι σχέσεις που ανέπτυξαν οι μετανάστριες με τους αλληλέγγυους βοήθησαν στην πραγματοποίηση αυτών των αγώνων και στις νίκες που πέτυχαν. Περιγράφεται επίσης η μεταναστευτική πολιτική της Αριστεράς του κεφαλαίου και το πώς αποτελεί συνέχεια της προηγούμενης κρατικής πολιτικής, παρά τη φιλομεταναστευτική ρητορική του ΣΥΡΙΖΑ.

Στη συνέχεια δημοσιεύεται το κείμενο του Shevek, *Η οικολογία του καπιταλισμού*, που δείχνει γιατί η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και η απαξίωση της φύσης είναι θεμελιώδη χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.¹ Το κείμενο του Shevek επιχειρεί επίσης να αναλύσει την καπιταλιστική περιβαλλοντική πολιτική μέσα από τη χρήση των μαρξικών κατηγοριών της κριτικής της πολιτικής οικονομίας καθώς επίσης

1. Το κείμενο αυτό πρωτοδημοσιεύτηκε στα αγγλικά από το αντιεξουσιαστικό κομμουνιστικό εγχείρημα *Αντίθεση* στο οποίο συμμετέχει ο Shevek.

και να παρουσιάσει κριτικά τα βασικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών αγώνων ενάντια στην καπιταλιστική εκμετάλλευση και απαξίωση της φύσης. Στο τελευταίο μέρος του κειμένου ασκείται κριτική στις ιδεολογίες που έχουν αναπτυχθεί γύρω από αυτούς τους αγώνες και, ειδικότερα, στη «θεωρία της αποανάπτυξης» και στο λεγόμενο πρόβλημα του «υπερπληθυσμού».

Το τελευταίο άρθρο που περιλαμβάνεται σε αυτό το τεύχος με τίτλο, *Τα 'ντοκουμέντα' της documenta 14*, έχει γραφεί από τον Αχείμαστο Ζηλωτή. Το κείμενο αυτό δείχνει ότι οι προσπάθειες επιβολής και κατεξουσίασης δεν περιορίζονται μόνο στο πεδίο της καθαυτό παραγωγής αλλά επεκτείνονται και στο πεδίο της «πολιτισμικής παραγωγής», προκειμένου να ασκηθεί η ιμπεριαλιστική ισχύς της κυρίαρχης εθνικής φράξιας του κεφαλαίου εντός της Ευρώπης.

Τέλος, δημοσιεύεται το ποίημα *Αδιαφορία* που γράφτηκε από τον Αχείμαστο Ζηλωτή επ' αφορμή της δεύτερης δίκης για την πολύμηνη απεργία των εργαζόμενων στα πανεπιστήμια το φθινόπωρο του 2013.

Αθήνα, Νοέμβριος 2017

Η συντακτική ομάδα

Η φωτογραφία στο εξώφυλλο δείχνει τα οδοφράγματα της οδού Saint-Maur που στήθηκαν από τους εξεγερμένους προλετάριους τον Ιούνιο του 1848 στο Παρίσι.

Το σχέδιο «Αποκάλυψη του Μπαλέτου» (Apocalypse du Ballet) στο οπισθόφυλλο προέρχεται από το βιβλίο του Γκρανβίλ (Grandville) *Un Autre Monde* (Ένας Άλλος Κόσμος), το οποίο εκδόθηκε το 1844 στο Παρίσι. Όπως γράφει ο Μπένγιαμιν στο κείμενο *Παρίσι, πρωτεύουσα του 19ου αιώνα*, το μυστικό θέμα της τέχνης του Γκρανβίλ είναι η κυριαρχία του φетиχισμού του εμπορεύματος και της πραγματοποίησης: «*Τα λεπτά τεχνάσματα με τα οποία αναπαριστά τα νεκρά αντικείμενα αντιστοιχούν σ' αυτό που ο Μαρξ ονομάζει "θεολογικές παραξενιές" του εμπορεύματος*». Στο εν λόγω σχέδιο η μπαλαρίνα μετατρέπεται μέσα από την κίνησή της σε πράγμα, σε ένα απλό στοιχείο ενός συνόλου αντικειμένων. Ταυτόχρονα, τα πράγματα φαίνονται να είναι προικισμένα με τη δική τους ζωή.

Από το ίδιο βιβλίο προέρχεται και το σχέδιο «*Τα μυστικά του απείρου*» (Die Geheimnisse des Unendlichen) που ακολουθεί.

Die Geheimnisse des Unendlichen.

Η κριτική των πολιτικών της ταυτότητας ως κριτική του γενικευμένου διαχωρισμού

Stella Polaris

Ο διαχωρισμός είναι το άλφα και το ωμέγα του θεάματος.

Γκυ Ντεμπόρ, *Η κοινωνία του θεάματος*

Το κείμενο αυτό είναι μια κριτική των πολιτικών της ταυτότητας από μια αντιεξουσιαστική κομμουνιστική σκοπιά. Στόχος μας είναι να παρέμβουμε κριτικά σε ένα σκηνικό που διαμορφώνεται τα τελευταία χρόνια στο εσωτερικό του α/α χώρου στην Ελλάδα και αντανακλά την αλληλεπίδραση που υπάρχει με διάφορες τάσεις των πολιτικών της ταυτότητας τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Το σκηνικό αυτό χαρακτηρίζεται από την περιχαράκωση, την καταγγελία του πολιτικού αντιπάλου ή διαφωνούντα ως προνομιούχου ή σεξιστή ή στρέιτ ή ρατσιστή κοκ, τη διάδοση της ενοχής για υποτιθέμενα προνόμια, την απουσία ουσιαστικού διαλόγου αφού κάποιος έχει δικαίωμα λόγου μόνο εάν φέρει την ίδια ταυτότητα, ακόμα και τη λογοκρισία όσων κάνουν κριτική στην πρακτική ή τη θεωρία των πολιτικών της ταυτότητας. Μέσω μιας απολύτως στρεβλής κατανόησης του παλιού φεμινιστικού συνθήματος «το προσωπικό είναι πολιτικό» γίνεται απόπειρα να ταυτιστεί κάθε πολιτικό υποκείμενο, αλλά και κάθε άνθρωπος εν γένει, με τη φυλετική, έμφυλη και σεξουαλική του ταυτότητα ως το αποκλειστικό καθοριστικό στοιχείο της πολιτικής του δράσης και κοσμοαντίληψης.

Αυτή η καταβύθιση στις πολιτικές της ταυτότητας βρίσκεται στον αντίποδα αυτού που για εμάς αποτελεί επίδικο των αγώνων: της κατάργησης του καπιταλισμού μέσω του επαναστατικού μετασχηματισμού των κοινωνικών σχέσεων. Και λέμε ότι είναι στον αντίποδα όχι γιατί δεν θεωρούμε ότι ο ρατσισμός,

ο σεξισμός ή η καταπίεση των γυναικών είναι υλική πραγματικότητα. **Το αντίθετο.** Αλλά γιατί η περιχαράκωση μέσα στις πολιτικές της ταυτότητας, οξύνοντας τους διαχωρισμούς εντός της τάξης, δεν μπορεί να προχωρήσει πέρα από την κατοχύρωση δικαιωμάτων εντός του καπιταλιστικού κράτους δικαίου για τα μέλη της εκάστοτε ομάδας, με τον ίδιο τρόπο που η συντεχνιακή οργάνωση των εργατών δεν μπορεί να προχωρήσει πέρα από την κατοχύρωση εργασιακών δικαιωμάτων για τα μέλη της εκάστοτε συντεχνίας.

Η κατοχύρωση νομικών δικαιωμάτων μπορεί να περιορίζει την άμεση βία που ασκείται μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία στα πιο καταπιεσμένα κοινωνικά κομμάτια αλλά δεν αναιρεί τις άνισες κοινωνικές σχέσεις εξάρτησης και υποταγής. Αντιθέτως, τις αποκρύπτει καθώς αυτές δεν εμφανίζονται πια ως προσωπική υποταγή σε έναν άλλο άνθρωπο, ως υποταγή δηλαδή στην αυθαίρετη, άμεση εξουσία ενός άλλου ατόμου, αλλά μετατίθενται στην υποταγή στο κράτος, δηλαδή σε ένα αφηρημένο συλλογικό πρόσωπο, το οποίο υποτίθεται ότι ασκεί καταναγκασμό προς το συμφέρον όλων των μελών που συμμετέχουν στις νομικές σχέσεις. «*Η εξουσία του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο μετατίθεται στην πραγματικότητα σαν εξουσία του δικαίου, δηλαδή σαν εξουσία ενός αντικειμενικού αδέκαστου κανόνα*».¹ Το καπιταλιστικό κράτος νομιμοποιείται ως η μόνη δύναμη που

1. Ε. Πασουκάνις, *Μαρξισμός και Δίκαιο*, Οδυσσέας, 1985.

μπορεί να εγγυηθεί τα δικαιώματα κάθε κατηγορίας –παιδιών, γονιών, ανδρών, γυναικών, ηλικιωμένων, νεαρών, ομοφυλόφιλων, καταναλωτών, εργατών, αρρώστων, πεζών, μελών μιας μειονότητας κ.λπ.– διότι «αν και κάθε δικαίωμα μπορεί να ανακηρυχθεί απόλυτο, ωστόσο είναι πάντα σχετικό με τον σεβασμό προς τα δικαιώματα των άλλων» και έτσι «η ιδιωτικοποίηση της ζωής προχωρά μαζί με τον πολλαπλασιασμό των δικαστών και των ψυχολόγων».² Σε αυτό το πλαίσιο, ένα ανοιχτά ρατσιστικό δίκαιο μπορεί να αντικαθίσταται από σκληρούς νόμους ενάντια στην «εγκληματικότητα», που παρουσιάζονται ως αμερόληπτοι αλλά αναπαράγουν και βαθιάίνουν τους φυλετικούς διαχωρισμούς. Από αυτή τη σκοπιά τα δικαιώματα είναι η υπαγωγή και η φετιχοποίηση των διεκδικήσεων των κοινωνικών αγώνων εντός του καπιταλιστικού κράτους δικαίου, εντός της καπιταλιστικής κυριαρχίας: είναι η επίσημη γλώσσα του γενικευμένου διαχωρισμού και της ατομικοποίησης.

Η φυλετική, η έμφυλη και η σεξουαλική καταπίεση είναι συστατικό στοιχείο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων όπως έχουν διαμορφωθεί ιστορικά. Οι διαχωρισμοί που απορρέουν συμβάλλουν ενεργά στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Το μόνο που θα μπορούσε να διακόψει αυτό τον φαύλο κύκλο θα ήταν να αγωνιστούμε ενάντια σε αυτούς τους διαχωρισμούς με στόχο να τους υπερβούμε. Να βρούμε ό,τι μας ενώνει και όχι ό,τι μας χωρίζει. Να κάνουμε απόπειρες σύνδεσης των κατακερματισμένων στιγμών αγώνα και όχι να θριαμβολογούμε όταν αυτές παραμένουν διαχωρισμένες. Να αναζητήσουμε και να οργανώσουμε τα κοινά μας συμφέροντα και επιθυμίες προς την κατεύθυνση της υπέρβασης όλων των ταυτοτήτων που μας κρατούν δεμένους στον καπιταλιστικό καταμερισμό της

εργασίας. Για μια κοινωνία «όπου η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός είναι η προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων».³

Η εργατική ταυτότητα

Οι ρίζες των πολιτικών της ταυτότητας εντοπίζονται συνήθως στα κινήματα της δεκαετίας του '60 και του '70, μέσα στους αγώνες των μαύρων, των γυναικών, των γκέι και των λεσβιών. Πριν φτάσουμε όμως σε εκείνα τα χρόνια όπου επιχειρήθηκε η πιο πρόσφατη προλεταριακή έφοδος στον ουρανό, οφείλουμε να αναφερθούμε σε αυτό που θεωρούμε *πραγματικό* προπάτορα των πολιτικών της ταυτότητας: την ταυτότητα του εργοστασιακού εργάτη όπως αυτή δομήθηκε μέσα από τις πολιτικές του επίσημου εργατικού κινήματος από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και μετά.

Ο εργοστασιακός εργάτης ως κινητήρια δύναμη της παραγωγής αποτέλεσε το επαναστατικό υποκείμενο για ένα μεγάλο φάσμα των συνδικαλιστικών και κομματικών οργανώσεων της εργατικής τάξης: από τους αναρχοσυνδικαλιστές μέχρι τους σοσιαλδημοκράτες και τους σταλινικούς. Βασικό χαρακτηριστικό του εργοστασιακού εργάτη, ως πραγματοποιημένης φιγούρας της επανάστασης, είναι η ταύτιση του με την εργασία, η οποία του προσδίδει το ηθικό πλεονέκτημα καθώς και μια πνοή λαϊκής δικαιοσύνης, εν αντιθέσει με τον «διεφθαρμένο» και «ασύδοτο» αστό. Ως τέτοιος, ο εργοστασιακός εργάτης ανάγεται στο μοναδικό υποκείμενο που μπορεί να πάρει εξ ολοκλήρου στα χέρια του την παραγωγή και να πετάξει έξω τους άχρηστους καπιταλιστές εγκαθιδρύοντας τον σοσιαλισμό. Η ιδεολογία της ταυτότητας του εργοστασιακού εργάτη αποτελεί, ως εκ τούτου, το υπόβαθρο της επιχειρηματολογίας των υπερασπιστών της αυτοδιαχείρισης εντός του καπιταλισμού ως παραδείγματος για μια μελλοντική κοινωνία. «Χωρίς εσένα γρανάζι

2. Ζιλ Ντωβέ, Υστερόγραφο στο κείμενο *Για έναν κόσμο χωρίς ηθική* που είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://moralitystrippeddown.wordpress.com> (τροποποιημένη μετάφραση).

3. Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, *Το κομμουνιστικό μανιφέστο*, 1848.

Σοβιετική αφίσα του 1931 με λεζάντα: Τσακίζουμε τους τεμπέληδες!

δεν γυρνά, εργάτη μπορείς χωρίς αφεντικά», όπως λέει το γνωστό σύνθημα.

Ιστορικά, η επίκληση της εργατικής ταυτότητας, και η, άρρηκτα συνδεδεμένη με αυτή, ηθική της εργασίας, έχει χρησιμοποιηθεί από συνδικαλιστικές και κομματικές οργανώσεις για να στρώσουν στη δουλειά τους προλετάριους; βλέπε για παράδειγμα τους μπολσεβίκους μετά την επανάσταση στη Ρωσία, τη CNT στην Ισπανία το '36, το ΙΚΚ στην Ιταλία μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Κι αυτό διότι οι προλετάριοι στάθηκαν μάλλον απείθαρχοι απέναντι στα σχέδια των συνδικαλιστικών και κομματικών τους οργανώσεων για εργατικό έλεγχο της παραγωγής και για τη δημιουργία ενός «εργατικού κόσμου». Όπως γράφουν οι Ζιλ Ντωβέ και Καρλ Νεζίκ: «Το εργατικό κίνημα ήλπιζε (με αντιθετικούς τρόπους προφανώς, ανάλογα με το αν οι οργανώσεις του ήταν ρεφορμιστικές ή επαναστατικές) να αποδείξουν οι εργάτες ότι είναι ικανοί να διαχειριστούν την οικονομία και ολόκληρη την κοινωνία. Υπήρχε όμως μια αναντιστοιχία μεταξύ αυτών των ιδεών και της συμπεριφοράς των μισθωτών, που έκαναν ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να ξεφύγουν από την “αμείλικτη επιβολή της εργασίας”».⁴

Η ταυτότητα του εργάτη ως εξιδανίκευση της εργατικής κατάστασης έχει επίσης χρησιμοποιηθεί από διάφορες οργανώσεις της κρατικιστικής αριστεράς, όπως οι μαοϊκοί, ως όργανο αυτομαστιγώματος προκειμένου να εξιλεωθούν για τα μικροαστικά ή αστικά τους στοιχεία (βλέπε «προνόμια») τα μέλη των εν λόγω οργανώσεων που δεν είχαν την «τύχη» να γεννηθούν από γονείς εργάτες.

Η εργατική ταυτότητα δεν είναι τίποτε άλλο παρά ταύτιση των προλετάριων με τη μισθωτή εργασία, *επιβεβαίωση* της αλλοτριωμένης ύπαρξης του προλεταριάτου εντός των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων ως φορέα του εμπορεύματος που παράγει όλα τα άλλα εμπορεύματα: της εργασιακής δύναμης. Η πολύπλευρη ανθρώπινη δραστηριότητα υποβιβάζεται στη μονοδιάστατη δραστηριότητα που αναγκαζόμαστε να επιτελούμε ως μισθωτοί εργάτες για να επιβιώσουμε. Οι υπερασπιστές της εργατικής ταυτότητας οραματίζονται έναν κόσμο όπου η κατάσταση του εργάτη συνιστά γενικευμένη συνθήκη. Όπως έλεγαν όμως οι Μαρξ και Ένγκελς: «Όταν νικάει το προλεταριάτο δεν γίνεται καθόλου μ' αυτή του τη νίκη η απόλυτη πλευρά της κοινωνίας, γιατί νικάει μόνο εφόσον αναιρεί τον εαυτό του και το αντίθετό του. Ύστερα από

4. Ζιλ Ντωβέ και Καρλ Νεζίκ, Προλεταριάτο και εργασία: Μια ιστορία αγάπης; Είχε δημοσιευθεί στο 11^ο τεύχος των *Παιδιών της Γαλαρίας* και είναι

διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://2008-2012.net/love-of-labour-lost/>

αυτή τη νίκη εξαφανίζεται τόσο το προλεταριάτο όσο και το αντίθετο που το προσδιορίζει, η ατομική ιδιοκτησία»,⁵ δηλαδή η εργασία και το κεφάλαιο. Δεν αρκεί να αλλάξουν απλώς χέρια τα μέσα παραγωγής. Δεν αρκεί απλώς η αλλαγή της μορφής όταν το περιεχόμενο παραμένει ίδιο: διαχωρισμός χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, παραγωγής και αναπαραγωγής κοκ. Μια επαναστατική διαδικασία που στο τέλος της διαδρομής ο εργάτης παραμένει εργάτης δεν σημαίνει τίποτα άλλο παρά ανασύσταση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Το προλεταριάτο δεν είναι μια κοινωνιολογική κατηγορία ούτε ταυτίζεται με την εργατική τάξη αφού, σε τελική ανάλυση, το ερώτημα δεν είναι σε ποια τάξη ανήκει αλλά σε ποια πλευρά του ταξικού ανταγωνισμού επιλέγει να σταθείς. «Είναι η αρνητική πλευρά της αντίθεσης»⁶ μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Η αυτο-επιβεβαίωσή του ως ενός πόλου των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων σημαίνει επιβεβαίωση και αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Αντίθετα, το προλεταριάτο αποτελεί την πρακτική άρνηση του εαυτού του, με την αυτο-κατάργησή του καταργεί όλες τις τάξεις και μαζί με αυτές την αλλοτριωμένη δραστηριότητά του, δηλαδή τη μισθωτή εργασία. «Όταν το προλεταριάτο διακηρύττει τη διάλυση της μέχρι τώρα παγκόσμιας τάξης, εκφράζει απλώς το μυστικό της ύπαρξής του, γιατί αυτό είναι η πραγματική διάλυση αυτής της παγκόσμιας τάξης».⁷

Όπως θα δείξουμε, οι πολιτικές της ταυτότητας που συγκροτούνται γύρω από τη φυλή, το φύλο ή τη σεξουαλικότητα, είναι εξίσου μερικές με τις πολιτικές της εργατικής

ταυτότητας. Όταν μάλιστα οι ταυτότητες συγκροτούνται γύρω από τον συνδυασμό των επιμέρους καταπιέσεων ο κατακερματισμός που επιφέρουν εντείνεται ακόμα περισσότερο. Από αυτή την άποψη, όπως και η εργατική ταυτότητα, εξυπηρετούν κι αυτές την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Φυλή και ιδεολογία

Η ριζοσπαστικότητα του κινήματος της δεκαετίας του '60 έχει να κάνει και με το γεγονός ότι οι αγώνες ξέφυγαν από τα πλαίσια του εργοστασίου και επεκτάθηκαν σε κάθε σφαίρα της παραγωγής και της αναπαραγωγής, σε κάθε τόπο του κοινωνικού εργοστασίου. Νέα υποκείμενα βγαίνουν δυναμικά στο προσκήνιο επιβάλλοντας στη δημόσια σφαίρα του κινήματος τις δικές τους διεκδικήσεις απέναντι σε ένα σύστημα κυριαρχίας και εκμετάλλευσης που τείνει πλέον να αγκαλιάσει κάθε σφαίρα της καθημερινής ζωής των προλεταρίων.⁸ Το κίνημα των μαύρων στις ΗΠΑ, τα

8. Η περιγραφή των Ντεμπόρ και Σανγκουνέτι στο τελευταίο κείμενο της *Καταστασιακής Διεθνούς* αποτυπώνει γλαφυρά αυτή την κοινωνική έκρηξη: «Παντού ο σεβασμός της αλλοτρίωσης έχει χαθεί. Η νεολαία, οι εργάτες, οι έγχρωμοι, οι ομοφυλόφιλοι, οι γυναίκες, τα παιδιά, δεν διστάζουν να επιθυμήσουν ό,τι τους ήταν απαγορευμένο και ταυτόχρονα αρνούνται τα περισσότερα από τα μίζερα αποτελέσματα που η παλιά οργάνωση της ταξικής κοινωνίας επέτρεπε να αποκτούν και να υπομένουν. Δεν θέλουν πια αρχηγούς, ούτε οικογένεια, ούτε κράτος. Κριτικάρουν την αρχιτεκτονική και μαθαίνουν να επικοινωνούν μεταξύ τους. Και αντιτασσόμενοι σε εκατό συγκεκριμένες καταπιέσεις, στην πραγματικότητα αμφισβητούν την αλλοτριωμένη εργασία. Εκείνο που μπαίνει τώρα στην ημερήσια διάταξη είναι η **κατάργηση της μισθωτής εργασίας**. Κάθε κομμάτι ενός κοινωνικού χώρου που διαμορφώνεται όλο και πιο άμεσα από την αλλοτριωμένη παραγωγή και τους σχεδιαστές της, γίνεται λοιπόν ένα νέο πεδίο αγώνα, από το δημοτικό σχολείο μέχρι τα μαζικά μέσα μεταφοράς, μέχρι τα ψυχιατρικά άσυλα και τις φυλακές». *Internationale Situationiste, Το αληθινό σχίσμα στη Διεθνή*, εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, 1981.

5. Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, *Η αγία οικογένεια (Η κριτική της κριτικής)*, εκδόσεις Γερ. Αναγνωστίδης, Χ.Χ.

6. Ό.π.

7. Κ. Μαρξ, *Κριτική της Εγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου*, εκδόσεις Παπαζήσης, 1978, τροποποιημένη μετάφραση από την Εισαγωγή του Μαρξ.

φεμινιστικά κινήματα και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, τα κινήματα των γκέι και των λεσβιών. Η ταυτότητα του εργοστασιακού εργάτη, κυρίαρχη μέχρι τότε στους αγώνες, δεν μπορεί να χωρέσει τα ζητήματα φυλής, φύλου και σεξουαλικότητας που εγείρονται από αυτά τα κινήματα. Η καθημερινή άμεση εμπειρία των υποκειμένων γίνεται ο άξονας γύρω από τον οποίο διαμορφώνουν την πολιτική τους θεωρία και πράξη. Στο εσωτερικό αυτών των κινήματων υπήρχαν και κάποιες τάσεις που διατηρούσαν την επαφή με την ολότητα των κοινωνικών σχέσεων, με την αντίληψη ότι είναι ακριβώς το καπιταλιστικό σύστημα που διαμορφώνει την καθημερινή εμπειρία του ρατσισμού, του σεξισμού ή της καταπίεσης της σεξουαλικότητας. Επομένως ο αγώνας ενάντια στη φυλετική, έμφυλη και σεξουαλική καταπίεση δεν μπορούσε παρά να είναι κομμάτι του αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο. Ωστόσο, δεν ήταν αυτή η κυρίαρχη τάση μέσα στους αγώνες.

Αντίθετα, σε μεγάλο βαθμό τα κινήματα αυτά κινήθηκαν προς την κατεύθυνση της διεκδίκησης δικαιωμάτων και της εκπροσώπησης στους θεσμούς του κράτους. Κι αυτό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το γεγονός ότι συγκροτήθηκαν γύρω από μια ταυτότητα και υιοθέτησαν την πολιτική της διαφοράς. Με σκοπό όχι να υπερβούν αυτή την ταυ-

τότητα προς μια κατεύθυνση ενοποίησης ή έστω συνάντησης των επιμέρους αγώνων αλλά να την ενδυναμώσουν. Ας πάρουμε για παράδειγμα το κόμμα των Μαύρων Πανθήρων. Στο πρόγραμμα των δέκα σημείων που δημοσίευσαν το 1967 διεκδικούσαν, μεταξύ άλλων, την απελευθέρωση όλων των μαύρων που κρατούνταν στις φυλακές όλης της χώρας διότι δεν είχαν υποβληθεί σε δίκαιη και αμερόληπτη δίκη. Θα μπορούσε άραγε κανείς να ισχυριστεί ότι οι λευκοί προλετάριοι που βρίσκονταν στις φυλακές των ΗΠΑ είχαν την τύχη μιας δίκαιης και αμερόληπτης δίκης; Προφανώς όχι, ούτε τη δεκαετία του '60 ούτε τώρα, ούτε στις ΗΠΑ ούτε πουθενά στον καπιταλιστικό κόσμο. Ωστόσο, αυτός είναι ο πυρήνας των πολιτικών της ταυτότητας: η διεκδίκηση δικαιωμάτων μόνο για τα μέλη της κοινότητας που μοιράζονται την ίδια ταυτότητα ακόμα κι αν η συγκεκριμένη συνθήκη (ο εγκλεισμός στη συγκεκριμένη περίπτωση) αφορά το σύνολο της τάξης. Οι Μαύροι Πάνθηρες είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πολιτικής γι' αυτό, παρά τα ριζοσπαστικά τους στοιχεία, παρέμειναν μια εθνικιστική, ρεφορμιστική οργάνωση.

Προφανώς δεν υπαινισσόμαστε ότι δεν υπάρχει ζήτημα φυλετικής καταπίεσης στις ΗΠΑ ή ότι ο συντριπτικός αριθμός των έγκλειστων στις αμερικάνικες φυλακές δεν είναι μαύροι προλετάριοι. Είναι όμως σημαντική η αφετηρία από την οποία ξεκινάει κανείς να αναλύσει τη συγκρότηση των φυλετικών ενδοταξικών ιεραρχιών στις ΗΠΑ – κι αυτή η ανάλυση οδηγεί αναπόφευκτα στην κατανόηση του συστήματος της δουλείας στον Νότο των ΗΠΑ.

Ήταν η δουλεία κατά κύριο λόγο ένα σύστημα φυλετικών σχέσεων με βασικό στόχο την παραγωγή της «λευκής υπεροχής»; Η μαύρη μαρξίστρια Barbara Fields στο άρθρο της *Δουλεία, φυλή και ιδεολογία στις Ηνωμέ-*

νες Πολιτείες της Αμερικής⁹ απαντά κατηγορηματικά όχι. Όπως η ίδια λέει, κύριος στόχος ήταν η παραγωγή βαμβακιού, ζάχαρης, ρυζιού και καπνών. Οι γαιοκτήμονες του Νότου δεν εισήγαγαν δούλους από την Αφρική διότι ήταν μαύροι, και άρα υποτίθεται κατώτεροι φυλετικά, αλλά γιατί ήταν πιο πρόσφοροι ως απαξιωμένη εργασιακή δύναμη. Εξάλλου, η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη του Νότου είχε ήδη βασιστεί στην εργασία των άγγλων επί συμβάσει δούλων¹⁰ που υπόκειντο σε απίστευτες βαρβαρότητες από τα αφεντικά τους παρόλο που αμφότεροι είχαν το ίδιο χρώμα δέρματος. Σύμφωνα με τη Fields, η διαφορά των άγγλων επί συμβάσει δούλων ήταν ότι έφεραν μαζί τους από την Αγγλία όλη την παρακαταθήκη και τις νίκες των αγώνων του αγγλικού προλεταριάτου, γεγονός που έθετε κάποια όρια στον βαθμό απαξίωσης της εργασιακής τους δύναμης και έκανε απτή την πιθανότητα εξέγερσης ενάντια στους δυνάστες τους. Αντίθετα, οι αφρικανοί σκλάβοι προέρχονταν από ένα τελείως διαφορετικό

9. Barbara Jeanne Fields, *Slavery, Race and Ideology in the United States of America*, *New Left Review* 181, 1990, σ. 95-118.

10. Από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου} σχεδόν τα δύο τρίτα των ευρωπαίων μεταναστών (κυρίως άγγλων και γερμανών) που πήγαν να δουλέψουν στην Αμερική ήταν επί συμβάσει δούλοι (indentured servants). Αυτό σήμαινε ότι είχαν ένα συμβόλαιο με κάποιο αφεντικό στην Αμερική το οποίο πλήρωνε τα έξοδα του ταξιδιού από την Ευρώπη προς τον «Νέο Κόσμο» με αντάλλαγμα ο μετανάστης να δουλέψει αμισθί για το αφεντικό για πέντε έως επτά χρόνια. Το αφεντικό πρόσφερε στον δούλο στέγη και τροφή αλλά όχι μισθό. Μπορούσε επίσης να πουλήσει ή να μεταβιβάσει το συμβόλαιο σε άλλο αφεντικό ή να απαιτήσει τη φυλάκιση του δούλου εάν αυτός δραπέτευε. Οι συμβάσεις αυτές γίνονταν οικειοθελώς αλλά υπήρχαν και πολλές περιπτώσεις απαγωγών όπου τα θύματα μεταφέρονταν στην Αμερική έχοντας στις πλάτες τους ένα τέτοιο συμβόλαιο. Επίσης, κατάδικοι από την Ευρώπη μεταφέρονταν αναγκαστικά στην Αμερική για να δουλέψουν ως επί συμβάσει δούλοι. Η πλειοψηφία των επί συμβάσει δούλων δούλευαν στην αγροτική παραγωγή του Νότου.

πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων πίσω στις πατρίδες τους όπου η δουλεία ήταν καθεστώς για αιώνες. Στην ουσία, έπρεπε να ξεκινήσουν από το μηδέν την οργάνωση της αντίστασης ενάντια στην υποδούλωσή τους. Αυτός ήταν ένας από τους λόγους που οι γαιοκτήμονες του Νότου στράφηκαν προς τους σκλάβους από την Αφρική, ειδικά εάν λάβουμε υπόψη ότι γίνονταν ήδη ένοπλες εξεγέρσεις απελευθερωμένων και επί συμβάσει δούλων εναντίον των αφεντικών τους. Επιπλέον οι αφρικανοί σκλάβοι ήταν πιο φτηνοί σε σχέση με τους ευρωπαίους επί συμβάσει δούλους ή με τους ελεύθερους μισθωτούς εργάτες. Τέλος, η εισαγωγή σκλάβων από την Αφρική γιγαντώθηκε όταν υπήρξε στον Νότο έλλειψη εργασιακής δύναμης αφού λόγω των φρικτών συνθηκών που επικρατούσαν στις φυτείες οι ευρωπαίοι μετανάστες αρνούσαν να πάνε να δουλέψουν εκεί είτε ως επί συμβάσει δούλοι είτε ως μισθωτοί. Ήταν, λοιπόν, ένα σύνολο συγκεκριμένων υλικών συνθηκών που οδήγησαν τους γαιοκτήμονες του Νότου να αγοράζουν μαζικά σκλάβους από την Αφρική και όχι το γεγονός ότι αυτοί ήταν μαύροι. Το δουλεμπόριο από την Αφρική στον «Νέο Κόσμο» μέσω του Ατλαντικού Ωκεανού, στο οποίο συμμετείχαν ενεργά αφρικανοί ηγεμόνες και δουλέμποροι, είχε ως αποτέλεσμα οι αφρικανοί δούλοι να αποτελούν το 1800 το μεγαλύτερο κομμάτι του παγκόσμιου πληθυσμού των δούλων ενώ το 1600 ήταν απλώς ένα μικρό ποσοστό του.¹¹

Όπως επισημαίνει η Fields, «η φυλή ως συνεκτική ιδεολογία δεν αναπτύχθηκε ταυτόχρονα με τη δουλεία, αλλά χρειάστηκε πολύ περισσότερο χρόνο από ό,τι η δουλεία για να γίνει συστηματική». Και ο ρατσισμός, ως μια ιδεολογία της φυλετικής υπεροχής είχε ως προϋπόθεση «την ενσωμάτωση των Αφρικανών και των απογόνων τους σε ένα καθεστώς και σε μια κοινωνία όπου δεν διέθεταν τα δι-

11. P. Manning, *The Slave Trade: The Formal Demography of a Global System*, *Social Science History* 14(2), 1990, σ. 255-279.

καιώματα που οι άλλοι όχι μόνο θεωρούσαν δεδομένα αλλά διεκδικούσαν ως ένα ζήτημα αυτονόητου φυσικού νόμου».

Μετά την απελευθέρωσή τους οι πρώην σκλάβοι ενσωματώθηκαν στη νέα πραγματικότητα ως απαξιωμένη εργασιακή δύναμη, γεγονός που εν τέλει εξυπηρέτησε τόσο τα αφεντικά του Νότου όσο και του Βορρά. Με τον όρο «απαξιωμένη» δεν εννοούμε απλώς πιο φτηνή εργασιακή δύναμη. Στην περίπτωση του μαύρου προλεταριάτου, εννοούμε ότι ο φορέας αυτής της εργασιακής δύναμης αντιμετωπίζεται και νομικά ως υποδεέστερος στην ιεραρχία των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, γεγονός που αντανακλάται στην καθημερινότητά του αφού αναγκάζεται να αναπαραχθεί σε συνθήκες εξαθλίωσης και γκετοποίησης. Το όφελος για το κεφάλαιο είναι διπλό: από τη μια έχει στη διάθεσή του φτηνή εργασιακή δύναμη για όποτε τη χρειαστεί και, από την άλλη, περιορίζει τις δυνατότητες αγώνα. Ένα «απαξιωμένο» προλεταριάτο που υπόκειται τη μέγιστη κρατική καταστολή και ταυτόχρονα είναι πλήρως διαχωρισμένο από τα υπόλοιπα κομμάτια της τάξης του έχει περιορισμένες δυνατότητες οργάνωσης ενός πετυχημένου αγώνα ενάντια στα

αφεντικά και το κράτος τους. Την ίδια στιγμή, σε μία τέτοια συνθήκη, το κομμάτι του προλεταριάτου που βρίσκεται νομικά πιο ψηλά στην ενδοταξική ιεραρχία, η λευκή εργατική τάξη εν προκειμένω, πέφτει και το ίδιο θύμα των δήθεν προνομίων του. Το 1948, ο Harry Haywood, μαύρος κομμουνιστής και ηγετικό στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος των ΗΠΑ, έγραφε ότι δεν είναι τυχαίο ότι στις περιοχές όπου οι μαύροι είναι πιο καταπιεσμένοι είναι και η κατάσταση των λευκών πολύ χειρότερη.¹² Όπου ο ταξικός ανταγωνισμός μετατρέπεται σε φυλετικό οι καπιταλιστές τρίβουν τα χέρια τους.

Από αυτή τη σκοπιά μπορούμε να εξετάσουμε και τους επονομαζόμενους νόμους Jim Crow με τους οποίους θεσμοθετήθηκαν οι ρατσιστικοί διαχωρισμοί στον Νότο των ΗΠΑ μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου και την απελευθέρωση των σκλάβων. Άρχισαν να θεσμοθετούνται το 1896, 30 ολόκληρα χρόνια μετά την απελευθέρωση των σκλάβων, και καταργήθηκαν μετά από μεγάλους αγώνες το 1964. Μετά τον εμφύλιο, η οικονομία του Νότου που βασιζόταν στη δουλεία βρέθηκε απέναντι σε μια νέα πραγματικότητα: οι

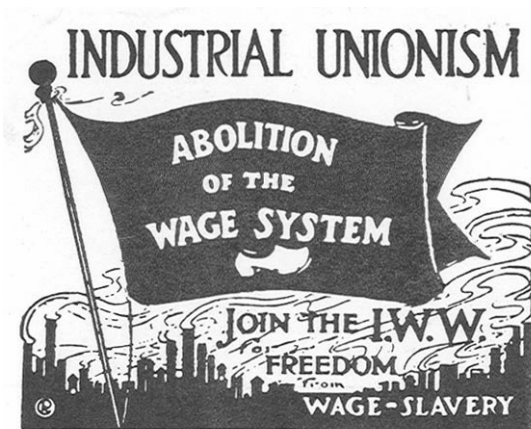
12. Harry Haywood, *Negro Liberation*, 1948.

πρώην σκλάβοι είχαν πλέον τη δυνατότητα είτε να εργάζονται ως μισθωτοί εργάτες είτε να μισθώνουν κάποιο κομμάτι γης δίνοντας σε αντάλλαγμα στον γαιοκτήμονα ένα μέρος της σοδειάς. Κάποιοι κατάφεραν να έχουν τη δική τους γη ή ακόμα και κάποια μικρή επιχείρηση ανοίγοντας τον δρόμο για τη δημιουργία μιας μαύρης μεσαίας τάξης. Την ίδια στιγμή, είχαν τη δυνατότητα να ψηφίζουν και να εκλέγονται στους τοπικούς θεσμούς. Σε ένα περιβάλλον κρίσης της αγροτικής οικονομίας και εκτεταμένης εκβιομηχάνισης, οι νόμοι Jim Crow επέβαλαν μια διευθέτηση των ταξικών σχέσεων υπέρ της συσσώρευσης του κεφαλαίου τόσο στην αγροτική παραγωγή όσο και στη βιομηχανία. Πρωταρχικός στόχος ήταν η αφαίρεση των πολιτικών δικαιωμάτων τόσο των μαύρων όσο και των λευκών προλεταρίων. Σε κάποιες περιπτώσεις οι λευκοί εργάτες κατάφεραν να διατηρήσουν τα πολιτικά τους δικαιώματα μέσα από τρύπες της νομοθεσίας αλλά παρόλα αυτά δεκάδες χιλιάδες δεν είχαν πλέον το δικαίωμα ούτε να ψηφίζουν ούτε να εκλέγονται.¹³ Στην ουσία οι νόμοι Jim Crow εξαφάνισαν από τους θεσμούς της πολιτικής εκπροσώπησης το σύνολο του προλεταριάτου του Νότου και μαζί με αυτό τα ταξικά του συμφέροντα. Κατά δεύτερον, επέβαλαν τη χωρική και κοινωνική αποξένωση μεταξύ λευκών και μαύρων προλεταρίων: διαφορετικοί χώροι εργασίας, διαφορετικά βαγόνια στα τρένα, διαφορετικές θέσεις στα λεωφορεία, διαφορετικά σχολεία, νοσοκομεία, μπαρ, εστιατόρια, μπακάλικά, χώροι αναμονής. Οι υπηρεσίες και οι χώροι που προορίζονταν για τους μαύρους ήταν πάντα υποβαθμισμένοι, εάν υπήρχαν καν. Επιπλέον απαγορεύονταν οι γάμοι μεταξύ μαύρων και λευκών. Το μαύρο προλεταριάτο έπρεπε να αναπαραχθεί ως απαξιωμένη, φτηνή και πειθαρχημένη εργασιακή δύναμη για τις ανάγκες της καπιταλιστικής παραγωγής και να αποκλεισθεί κάθε

13. Για παράδειγμα, στη Λουιζιάνα μεταξύ 1896 και 1900 ο αριθμός των ψηφοφόρων που συμμετείχαν στις εκλογές μειώθηκε από 127.000 σε 3.300.

δυνατότητα επικοινωνίας και οργάνωσης με τους λευκούς προλετατίους. Απόπειρες κοινής οργάνωσης λευκών και μαύρων εργατών αντιμετωπίστηκαν από τα αφεντικά με αιματηρή βία και πολλά από τα θύματα των λιντσαρισμάτων ήταν μαύροι και λευκοί που προσπαθούσαν να αγωνιστούν από κοινού ενάντια στους ρατσιστικούς νόμους.¹⁴ Από το

14. Η αποτρόπαιη πρακτική του λιντσαρίσματος ήταν διαδεδομένη στις ΗΠΑ, και κυρίως στον Νότο, μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου και την απελευθέρωση των σκλάβων. Τα περισσότερα θύματα ήταν μαύροι άντρες και μαύρες γυναίκες. Σύμφωνα με έρευνες, οι μαύροι και οι μαύρες που δολοφονήθηκαν με λιντσαρίσματα ανέρχονταν σε 3.500 περίπου. Μεταξύ των θυμάτων υπήρχαν επίσης λευκοί, μεταξύ αυτών πολλοί Ιταλοί μεταρτίσες, καθώς επίσης Μεξικάνοι και Ασιάτες, κυρίως Κινέζοι. Σύμφωνα με την οργάνωση National Association for the Advancement of Colored People, από τα 4.743 θύματα του λιντσαρίσματος από το 1882 έως το 1968, 3.446 ήταν μαύροι και 1.297 λευκοί. Ειδικά στον Νότο η τρομοκρατία του λιντσαρίσματος γιγαντώθηκε την περίοδο της επιβολής των νόμων Jim Crow, που ήταν ταυτόχρονα μια περίοδος οικονομικής κρίσης στον Νότο. Στην ουσία, οι ρατσιστικοί αυτοί νόμοι επιβλήθηκαν και μέσω αυτής της βίας. Μαύροι και λευκοί που διεκδικούσαν το δικαίωμα να ψηφίζουν δολοφονούνταν από λευκούς οπαδούς και παραστρατιωτικές οργανώσεις (όπως η Κου-Κλουξ-Κλαν) του Δημοκρατικού Κόμματος που προσπαθούσε να επιβάλει την εξουσία του ξανά μετά την ήττα του εμφυλίου πολέμου. Οι λευκοί ρατσιστές εξαπέλυαν διάφορες κατηγορίες εναντίον των θυμάτων τους για να δικαιολογήσουν το λιντσαρίσμα. Κατηγορούσαν το θύμα ότι είχε δολοφονήσει κάποιον λευκό ή ότι είχε κλέψει την περιουσία κάποιου λευκού ή ότι είχε βιάσει κάποια λευκή γυναίκα ή ότι είχε απλώς φλερτάρει κάποια λευκή γυναίκα. Ωστόσο, πολλές φορές αυτό ήταν απλώς το προκάλυμμα για τους πραγματικούς λόγους που γίνονταν οι δολοφονίες. Σύμφωνα με μελέτες, τα λιντσαρίσματα στον Νότο αυξάνονταν στις περιόδους που οι μαύροι μισθωτές γης έπρεπε να πληρώσουν τον γαιοκτήμονα, οπότε προέκυπταν διαφορές σε σχέση με το μέγεθος της σοδειάς που έπρεπε να του παραχωρήσουν. Επίσης, σε περιόδους οικονομικής κρίσης, π.χ. μείωσης της τιμής του βαμβακιού, θύματα λιντσαρίσματος είχαν πέσει μαύροι ιδιοκτήτες γης ή μαύροι μικροεπιχειρηματίες που ανταγωνίζονταν στην

I.W.W., P.O. Box 2605, Madison WI 53701

1916 και μετά, εκατομμύρια μαύροι αρχίζουν να εγκαταλείπουν την απομόνωση και τη βία του Νότου. Μεταναστεύουν προς τον Βορρά (ανατολικά αλλά και δυτικά) των ΗΠΑ, όπου, εξαιτίας του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, υπάρχει έλλειψη εργασιακής δύναμης και οι καπιταλιστές στρέφονται προς την εργασιακή δύναμη του μαύρου προλεταριάτου από τον Νότο. Βρίσκουν δουλειές στα εργοστάσια και στις κατασκευές ως φτηνή εργασιακή δύναμη, με μισθούς πολύ χαμηλότερους από αυτούς των λευκών εργατών για τις ίδιες θέσεις εργασίας, ενώ σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιούνται από τους καπιταλιστές ως απεργοσπάστες, γεγονότα που οδηγούν και τα δύο σε σύγκρουση, κάποιες φορές αιματηρή, με τους λευκούς εργάτες.

αγορά τους αντίστοιχους λευκούς. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στα λιντσαρίσματα συμμετείχε ένα πλήθος ανθρώπων, μεταξύ τους γυναίκες και παιδιά. Τα θύματα συνήθως βασανίζονταν φρικτά και στη συνέχεια καίγονταν ενώ ήταν ακόμα εν ζωή. Καρτ-ποστάλ με φωτογραφίες με τα καμένα σώματα των θυμάτων και το ικανοποιημένο πλήθος γύρω τους πωλούνταν ή στέλνονταν σε συγγενείς και φίλους ως σουβενίρ. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μετά, τα λιντσαρίσματα γίνονταν συνήθως από μικρές ομάδες λευκών ρατσιστών. Περιστατικά λιντσαρίσματος έχουν καταγραφεί μέχρι και τη δεκαετία του 1960. Μεταξύ των θυμάτων κατά τον 20^ο αιώνα συγκαταλέγονται μαύροι και λευκοί που συμμετείχαν στο κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα.

Ο ενδοταξικός ανταγωνισμός αναπαράγεται και μέσα από ένα κομμάτι των επίσημων εργατικών και ομοιοεπαγγελματικών συνδικάτων (όπως η Αμερικανική Ομοσπονδία Εργασίας – American Federation of Labour), τα οποία είτε είναι ανοιχτά ρατσιστικά και δεν δέχονται ως μέλη αфро-αμερικανούς και ασιάτες είτε τους αποδέχονται ως μέλη αλλά υπό την προϋπόθεση ότι φτιάχνουν τις δικές τους ξεχωριστές τοπικές οργανώσεις, κάτι που πράγματι έκαναν πολλοί μαύροι εργάτες και εργάτριες. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι λευκές ηγεσίες των συνδικάτων διασφάλιζαν ότι οι μαύροι εργάτες και οι μαύρες εργάτριες θα παρέμεναν εγκλωβισμένοι στις χειρότερες σκατοδουλειές με χαμηλούς μισθούς και χωρίς δυνατότητα να ανεληθθούν στις θέσεις εργασίας που καταλάμβαναν οι λευκοί εργάτες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα πολλοί μαύροι εργάτες να αντιμετωπίζουν με εχθρότητα το οργανωμένο εργατικό κίνημα και κάποιοι από αυτούς να λειτουργούν ως απεργοσπάστες κατά τη διάρκεια μεγάλων απεργιών. Προς αυτή την κατεύθυνση έσπρωχναν ανοιχτά τους μαύρους προλετάριους και κάποιοι από τους μαύρους ηγέτες. Ο Booker T. Washington, για παράδειγμα, με τη δικαιολογία ότι η Αμερικανική Ομοσπονδία Εργασίας ήταν ρατσιστική προέτρεπε τους μαύρους εργάτες να λειτουργούν ως απεργοσπάστες προκειμένου να βρουν δουλειά.¹⁵ Ο Marcus Garvey ήταν ανοιχτά εναντίον των συνδικάτων και προέτρεπε τους μαύρους εργάτες να ρίχνουν τα μεροκάματα για να έχουν καλές σχέσεις με τα λευκά αφεντικά.¹⁶

15. Αναφέρεται στο Peter Cole & Lucien van der Walt, *Crossing the Color Lines, Crossing the Continents: Comparing the Racial Politics of IWW in South Africa and the United States, 1905-1925*, *Safundi: The Journal of South African and American Studies*, Vol. 12, No. 1, January 2011.

16. Αναφέρεται στο Edna Bonacich, *Advanced Capitalism and Black/White Race Relations in the United States: A Split Labor Market Interpretation*, *American Sociological Review*, Vol. 41, 1976.

Στον αντίποδα αυτής της πραγματικότητας βρίσκονταν οι εργατικές οργανώσεις που αγωνίστηκαν ενάντια στον ρατσισμό και στους διαχωρισμούς εντός του προλεταριάτου βάσει φυλής, φύλου και εθνότητας. Βασικό ιστορικό παράδειγμα αυτής της τάσης ήταν οι Εργοστασιακοί Εργάτες του Κόσμου (Industrial Workers of the World – IWW), οι Wobblies. Η IWW δημιουργήθηκε το 1905 και έπαιξε κεντρικό ρόλο στον αγώνα ενάντια στις ρατσιστικές διακρίσεις που κυριαρχούσαν και μέσα στα συνδικάτα. Μέλη της ήταν χιλιάδες εργάτες: λευκοί, μαύροι, ασιάτες, μεξικάνοι – άντρες και γυναίκες. Στο πρώτο άρθρο του καταστατικού της δηλωνόταν ότι όλοι οι εργάτες και όλες οι εργάτριες μπορούν να γίνουν μέλη του συνδικάτου ανεξαρτήτου θρησκείας και χρώματος. Ως διεθνιστική αναρχοσυνδικαλιστική οργάνωση επηρέασε αγωνιστές σε ολόκληρο τον κόσμο: τμήματά της υπήρχαν στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, στην Ευρώπη, την Αυστραλία και τη Νότια Αφρική ενώ ενέπνευσε αγωνιστές στην Ινδία, την Κίνα και την Ιαπωνία. Όπως γράφουν οι Peter Cole & Lucien van der Walt, εντός της IWW δεν γίνονταν ανεκτοί οι φυλετικοί διαχωρισμοί: *«Υπογραμμίζονταν τα κοινά συμφέροντα όλων των εργατών και δινόταν ιδιαίτερη προσοχή στη φυλετική καταπίεση των μη λευκών εργατών. Η ταξική πάλη θεωρείτο κεντρικής σημασίας για την κατάργηση αυτής της καταπίεσης. Δεν επρόκειτο για έναν στενό “εργατισμό” που έβαζε σε δεύτερη μοίρα τη φυλετική ή εθνική καταπίεση αλλά για μια επαναστατική πολιτική που έβαζε στο κέντρο της την τάξη με στόχο την κατάργηση όλων των αδικιών»*.¹⁷ Το διεθνιστικό πρόταγμα των Wobblies ήταν η δημιουργία ενός μεγάλου συνδικάτου («One Big Union») όπου θα οργανώνονταν όλοι οι εργάτες σε παγκόσμιο επίπεδο και θα αγωνίζονταν ενάντια στο κεφάλαιο και το κράτος με στόχο την κατάργησή τους. Για τους Wobblies όλοι οι εργάτες ήταν ίσοι και ενωμένοι για έναν κοινό σκοπό,

διότι η IWW *«δεν ήταν ένα συνδικάτο των λευκών, ούτε των μαύρων, ούτε των κόκκινων, ούτε των κίτρινων, αλλά ένα συνδικάτο των εργατών»*. Για τους Wobblies ήταν ξεκάθαρο ότι οι καπιταλιστές είχαν κάθε συμφέρον να διατηρήσουν και να ενισχύσουν τους φυλετικούς και έμφυλους διαχωρισμούς εντός του προλεταριάτου και πρότασαν ενάντια σε αυτό την έμπρακτη ταξική αλληλεγγύη. Το σύνθημα των Wobblies *«όταν χτυπάνε έναν από εμάς, μας χτυπάνε όλους»* δεν ήταν απλώς συνθηματολογία αλλά πρακτική αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο και το κράτος του. Πέρα όμως από τους φυλετικούς διαχωρισμούς υπήρχε και ο διαχωρισμός μεταξύ ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών. Οι πρώτοι ήταν κατά κύριο λόγο αμερικανοί πολίτες οργανωμένοι στα συντεχνιακά συνδικάτα της Αμερικανικής Ομοσπονδίας Εργασίας. Οι δεύτεροι ήταν κυρίως νεοφερμένοι ευρωπαίοι μετανάστες που δούλευαν σε άσχημες συνθήκες εργασίας με πολύ χαμηλούς μισθούς και αποκλείονταν από τα συντεχνιακά συνδικάτα όντας ανειδίκευτοι. Πριν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο οι μετανάστες εργάτες ανέρχονταν στο 60% του βιομηχανικού εργατικού δυναμικού και οι ειδικευμένοι αμερικανοί εργάτες τους αντιμετώπιζαν ως απειλή, ειδικά όσο απλουστεύονταν η παραγωγική διαδικασία μέσω του ταιηλοριστικού μοντέλου παραγωγής. Οι Wobblies έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην οργάνωση ακριβώς αυτού του κομματιού των ανειδίκευτων εργατών ενάντια στους συντεχνιακούς διαχωρισμούς και με επίκεντρο την άμεση δράση στους χώρους εργασίας.¹⁸

Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι οι Wobblies, παρά τα χιλιάδες μέλη τους και την παγκόσμια επιρροή τους, απουσιάζουν από πολλές ιστορικές μελέτες πάνω στο οργανωμένο εργατικό κίνημα των ΗΠΑ. Αυτό ωστόσο δεν είναι τυχαίο. Υπάρχει μια ολόκληρη τάση μέσα στα αμερικάνικα πανεπιστήμια που ταυτίζει συνολικά το εργατικό κίνημα των ΗΠΑ

17. Peter Cole & Lucien van der Walt, ό.π.

18. Βλέπε σχετικά Steve Wright, *Η έφοδος στον ουρανό*, Κόκκινο Νήμα, 2002.

εκείνης της εποχής με την αναπαραγωγή της «λευκής υπεροχής», υποστηρίζοντας ότι η λευκή οργανωμένη εργατική τάξη ήταν συλλήβδην ρατσιστική. Οι απόψεις αυτές, που τροφοδοτούν με «θεωρία» διάφορες τάσεις των πολιτικών της ταυτότητας, συνοδεύονται συνήθως από καταγγελίες ενάντια στον μαρξισμό και στην έννοια της τάξης.¹⁹ Βέβαια δεν μπορούν να απαντήσουν σε κανένα ουσιαστικό ερώτημα όπως, για παράδειγμα, στο γιατί οι λευκοί ειδικευμένοι εργάτες απέκλειαν από τα συνδικάτα τους λευκούς ευρωπαίους μετανάστες αφού υποτίθεται μοιράζονταν ως λευκοί τα ίδια φυλετικά συμφέροντα και αφού μοναδικό τους κίνητρο ήταν η αναπαραγωγή της «λευκής υπεροχής». Ανάγοντας τα πάντα στη φυλή αδυνατούν να αντιληφθούν την πολυπλοκότητα και τις διαμεσολαβήσεις των ταξικών σχέσεων, τόσο μεταξύ αστών και εργατών όσο και μεταξύ των ίδιων των εργατών. Πολύ δε περισσότερο αδυνατούν να εξηγήσουν πώς υπήρχαν κοινές οργανώσεις εργατών όλων των φυλών και των εθνοτήτων όπως η επαναστατική διεθνιστική οργάνωση της IWW. Επιλέγουν επομένως να την εξαφανίσουν από τις αφηγήσεις τους.

Η ιδεολογία του ρατσισμού υπάρχει και γίνεται υλική δύναμη, αποκτά υλική υπόσταση, μέσα στο σύστημα ιεράρχησης και διαχωρισμού της εργασιακής δύναμης. Όσο θα αναπαράγεται αυτό το σύστημα ιεράρχησης εντός της τάξης τόσο θα αναπαράγεται και η ιδεολογία του ρατσισμού, και από τα αφεντικά και από ένα κομμάτι των εργατών. Το μαύρο προλεταριάτο ενσωματώθηκε σε ένα κοινωνικό σύστημα ως απαξιωμένη εργασιακή δύναμη (αρχικά ως σκλάβοι και μετά ως μισθωτοί εργάτες). Αυτή η υλική πραγματικότητα απέκτησε φυλετικά χαρακτηριστικά: η καθημερινή βία που δέχονταν διασφάλιζε ότι αυτό το κομμάτι του προλεταριάτου θα παρέμενε απαξιωμένο και θα συνιστούσε μια

σταθερή δεξαμενή πλεονάζοντος πληθυσμού που αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Κι αν η σκλαβιά επιβλήθηκε από τα πάνω, η επακόλουθη ιδεολογία της φυλής και του ρατσισμού αναπαράχθηκε και από ένα μεγάλο κομμάτι της οργανωμένης λευκής εργατικής τάξης που τη χρησιμοποίησε ως όπλο για να διασφαλίσει όχι μόνο την «υψηλότερη» θέση της εντός της ιεραρχικής κλίμακας της εργασιακής δύναμης αλλά και ότι δεν θα καταλήξει κι αυτή κομμάτι του στάσιμου υπερπληθυσμού.

Επομένως, είναι αναμενόμενο ότι οι μαύροι προλετάριοι στον αγώνα ενάντια στην καταπίεση και την απαξίωσή τους θα προσπαθούσαν να ανατρέψουν αυτή την ιεραρχία. Το σύνθημα της Μαύρης Δύναμης εκφράζει αυτήν ακριβώς την απόπειρα. Ωστόσο, το ταξικό περιεχόμενο αυτού του αγώνα επισκιάστηκε από το γεγονός ότι ο ίδιος ο αγώνας συγκροτήθηκε γύρω από τη φυλή. Αυτό είχε δύο συνέπειες: από τη μια, ο μαύρος πληθυσμός των ΗΠΑ (μαύροι προλετάριοι μαζί με μαύρους επιχειρηματίες και πολιτικούς) παρουσιάστηκε ως ένα αδιαφοροποίητο σύνολο ανθρώπων με τα ίδια συμφέροντα και τις ίδιες διεκδικήσεις. Από την άλλη, λόγω της σύνθεσής του, έμεινε είτε στο επίπεδο της διεκδίκησης ίσων πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων είτε στον μαύρο εθνικισμό, δηλαδή την απόκτηση πολιτικής και οικονομικής ισχύος από τη «μαύρη (διαταξική) κοινότητα» εντός των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Έτσι το αίτημα για ανατροπή της φυλετικής ιεραρχίας ικανοποιήθηκε εν μέρει και στην ουσία ενσωματώθηκε με τη δημιουργία μιας μαύρης μεσαίας και ανώτερης τάξης που μπόρεσε να ανελιχθεί σε διευθυντικές θέσεις στις επιχειρήσεις, το κράτος και την αστυνομία. Μέλη αυτής της τάξης παρουσιάζονται διαχρονικά ως εκπρόσωποι της «μαύρης κοινότητας» επιβάλλοντας τη δική τους ατζέντα ως διεκδικήσεις «όλων των μαύρων» και παίζοντας ενεργό ρόλο καταστολής, ελέγχου και ειρήνευσης όποτε το μαύρο προλεταριάτο εξεγείρεται με ριζοσπαστικό τρόπο ενάντια

19. Βλέπε για παράδειγμα, Herbert Hill, *The Problem of Race in American Labor History, Reviews in American History*, Vol. 24, No. 2, 1996.

στις άθλιες συνθήκες της ζωής του, όπως για παράδειγμα στη Βαλτιμόρη το 2015, όπου η εξέγερση του μαύρου προλεταριάτου έγινε εν πολλοίς εναντίον μιας μαύρης δημοτικής αρχής, αστυνομίας και άρχουσας τάξης.

Την ίδια στιγμή η πλειονότητα των μαύρων προλετάρων παρέμεινε καταπιεσμένη και εξαθλιωμένη.²⁰ Παρόλο που οι νόμοι για τις φυλετικές διακρίσεις καταργήθηκαν και κατακτήθηκε τυπικά η ισότητα απέναντι στον νόμο, στον βαθμό που οι καπιταλιστικές σχέσεις παρέμειναν κυρίαρχες και δεδομένης της κατάρρευσης του φορντιστικού / κεϋνσιανού καθεστώτος συσσώρευσης, ένα μεγάλο κομμάτι του μαύρου προλεταριάτου μετατράπηκε σε σταθεροποιημένο υπερπληθυσμό, ο οποίος από τη μια μεριά αστυνομεύτηκε και κλείστηκε στη φυλακή μέσω του «πολέμου ενάντια στα ναρκωτικά» και από την άλλη μεριά παρουσιάστηκε και δαιμονοποιήθηκε ως ένα στρώμα που «παρασιτεί εις βάρος των φορολογούμενων απομυζώντας τις προνοιακές παροχές». Με άλλα λόγια, στον βαθμό που ο αγώνας των μαύρων δεν ξέφυγε από τα όρια της φυλετικής ταυτότητας και δεν έθεσε υπό αμφισβήτηση το σύνολο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων αφομοιώθηκε εντός της καπιταλιστικής κανονικότητας. Η τυπική ισότητα στο επίπεδο των δικαιωμάτων και της νομοθεσίας δεν εγγυάται ούτε καν τη

σχετική βελτίωση των συνθηκών ζωής των προλετάρων. Αντιθέτως, οι μαύροι προλεταριοί συνέχισαν και συνεχίζουν να αναπαράγονται ως απαξιωμένη εργασιακή δύναμη.

Combahee River Collective: εισάγοντας τον όρο της πολιτικής της ταυτότητας

Το 1977 δημοσιεύεται στις ΗΠΑ ένα κείμενο όπου δίνεται ίσως ο πιο εύστοχος ορισμός για την πολιτική της ταυτότητας.²¹ Το κείμενο είχε γραφτεί από την ομάδα Combahee River Collective, τα μέλη της οποίας ήταν μαύρες λεσβίες φεμινίστριες. Έχοντας οι ίδιες συμμετάσχει στο φεμινιστικό κίνημα, στο κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα, στους Μαύρους Πάνθηρες και σε άλλες οργανώσεις του μαύρου εθνικιστικού κινήματος, συνόψιζαν σε αυτό το κείμενο τις πολιτικές τους θέσεις ως μαύρες λεσβίες φεμινίστριες κάνοντας κριτική τόσο στον σεξισμό του μαύρου εθνικισμού όσο και στην κυριαρχία των λευκών γυναικών εντός του φεμινιστικού κινήματος. Επανεισηγάγαν την έννοια των πολλαπλών καταπιέσεων που προκύπτουν από αλληλένδετα συστήματα καταπίεσης που σχετίζονται με τη φυλή, το φύλο, τη σεξουαλικότητα και την τάξη. Σύμφωνα με τις Combahee River Collective:

20. Βλέπε σχετικά το άρθρο του Adolph L. Reed Jr, Black particularity reconsidered, *Telos Journal* 39, 1979, σ. 71-93.

21. Combahee River Collective, *The Combahee River Collective Statement*, βλέπε στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://circuitous.org/scraps/combahee.html>

Η πιο γενική έκφραση της πολιτικής μας είναι η ενεργή αφοσίωσή μας στον αγώνα ενάντια στη φυλετική, έμφυλη, ετεροφυλοφιλική και ταξική καταπίεση, και θεωρούμε ως ιδιαίτερο στόχο μας την ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης ανάλυσης και πρακτικής που να βασίζονται πάνω στο γεγονός ότι τα κύρια συστήματα καταπίεσης αλληλοσυνδέονται. Η σύνθεση αυτών των καταπιέσεων δημιουργούν τις συνθήκες της ζωής μας.

Λέμε επανεισήγαγα, διότι το ζήτημα των πολλαπλών καταπιέσεων δεν ήταν κάτι καινοφανές. Η έννοια της τριπλής (φυλετικής, έμφυλης, ταξικής) καταπίεσης, ή όπως το ονόμαζαν «triple jeopardy», ήταν ευρέως γνωστή στους κόλπους του μαύρου γυναικείου κινήματος και πολλές οργανώσεις την είχαν υιοθετήσει στις αρχές της δεκαετίας του '70. Η ιστορία της όμως πάει ακόμα πιο πίσω αφού ήδη από τη δεκαετία του '30 μαύρες γυναίκες μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος

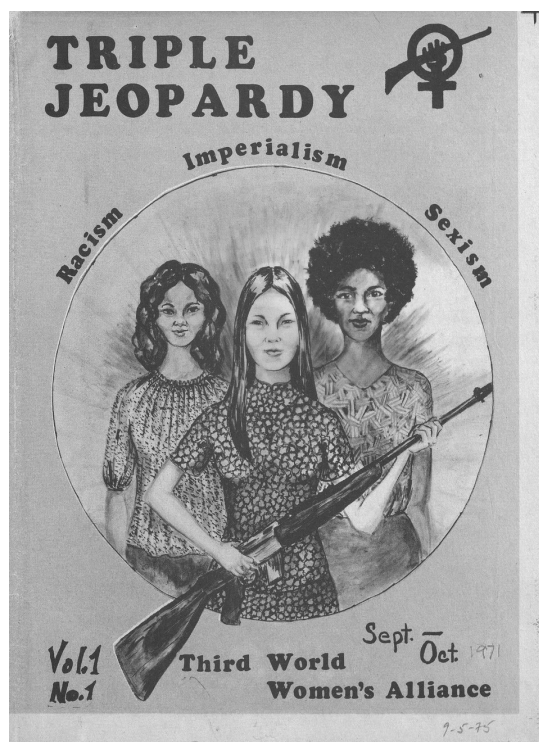
των ΗΠΑ είχαν θέσει το ζήτημα της τριπλής καταπίεσης των μαύρων εργατριών και τη δεκαετία του '60 το Κομμουνιστικό Κόμμα των ΗΠΑ είχε ήδη υιοθετήσει αυτή την οπτική. Το ζήτημα θα επανέλθει τη δεκαετία του '80 εντός των ακαδημαϊκών κύκλων των ΗΠΑ υπό τον γενικό τίτλο «θεωρία της διαθεματικότητας».

Σε αυτό το πλαίσιο των πολλαπλών συστημάτων καταπίεσης και της άμεσης εμπειρίας των υποκειμένων, οι Combahee River Collective δίνουν έναν εύστοχο ορισμό που θεωρούμε ότι ισχύει για όλες τις πολιτικές που συγκροτούνται γύρω από την ταυτότητα:

Αυτή η επικέντρωση στην καταπίεση που εμείς οι ίδιες έχουμε βιώσει παίρνει σάρκα και οστά στην έννοια της πολιτικής της ταυτότητας. Πιστεύουμε ότι η πιο ουσιαστική και ενδεχομένως η πιο ριζοσπαστική πολιτική προκύπτει άμεσα από την ίδια μας την ταυτότητα, και όχι από το να προσπαθούμε να τερματιστεί η καταπίεση κάποιου άλλου. Στην περίπτωση των μαύρων γυναικών αυτή η ιδέα είναι ιδιαίτερα ανταγωνιστική, επικίνδυνη, απειλητική και ως εκ τούτου επαναστατική, διότι εάν εξετάσουμε όλα τα πολιτικά κινήματα που έχουν προηγηθεί είναι προφανές ότι κανένας δεν είναι περισσότερο άξιος από εμάς τις ίδιες να απελευθερωθεί.

Μόνο αυτές οι ίδιες, που έχουν αυτή την κοινή εμπειρία, είναι σε θέση να μιλήσουν για την κατάσταση που βιώνουν και να αγωνιστούν με στόχο την απελευθέρωσή τους:

Πρέπει να αξιοποιήσουμε το γεγονός ότι είμαστε στον πάτο για να κάνουμε ένα μεγάλο άλμα προς την επαναστατική δράση. Εάν οι μαύρες γυναίκες ήταν ελεύθερες αυτό θα σήμαινε ότι και όλοι οι υπόλοιποι θα έπρεπε να είναι ελεύ-

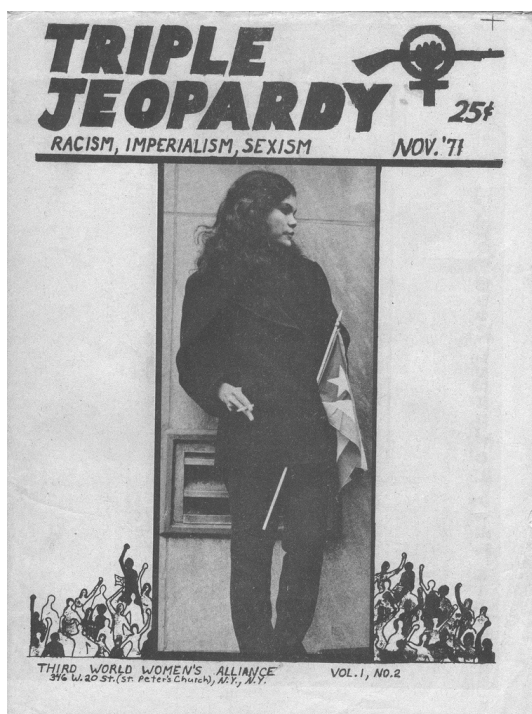

θεροι, αφού η δική μας ελευθερία θα απαιτούσε την καταστροφή όλων των συστημάτων καταπίεσης.

Η ομάδα Combahee River Collective διατύπωσε αυτές τις θέσεις σε μια εποχή που οι ιδιαίτερες διεκδικήσεις, τα συμφέροντα, οι ανάγκες και οι επιθυμίες των μαύρων λεσβιών γυναικών ήταν υποτιμημένα τόσο μέσα στο εργατικό κίνημα όσο και μέσα στο κίνημα των μαύρων και των φεμινιστριών. Ωστόσο, στην προσπάθειά τους να τα αναδείξουν εισηγάγαν μια νέα ιεράρχηση που δεν μπορούσε παρά να οδηγήσει στον διαχωρισμό και όχι στη σύνδεσή τους με τις ανάγκες και τις επιθυμίες άλλων αγωνιζόμενων κομματιών της τάξης, όπως φαίνεται από την αποστροφή τους ότι «κανένας δεν είναι περισσότερο άξιος από εμάς τις ίδιες να απελευθερωθεί» ή ότι «Είμαστε στον πάτο... Εάν οι μαύρες γυναίκες ήταν ελεύθερες αυτό θα σήμαινε ότι και όλοι οι υπόλοιποι θα έπρεπε να είναι ελεύθεροι». Ιεράρχησαν δηλαδή ως ανώτερη τη δική τους ανάγκη απελευθέρωσης, αντιστρέφοντας το γεγονός ότι ως μαύρες γυναίκες βρίσκονταν στον πάτο της αμερικανικής καπιταλιστικής κοινωνίας, και, παρά την αναφορά τους σε άλλο σημείο του κειμένου περί συμμαχίας με άλλες «προοδευτικές ομάδες και κινήματα», δεν ασχολήθηκαν με το ζήτημα της δημιουργίας των απαραίτητων μορφών μεσολάβησης και επικοινωνίας ανάμεσα στα διαφορετικά κομμάτια της τάξης. Αντικατέστησαν, επί της ουσίας, τον «λευκό άντρα ειδικευμένο εργάτη», που το οργανωμένο εργατικό κίνημα τοποθετούσε στην κορυφή της ιεραρχίας, με τη «μαύρη γυναίκα», η οποία μάλιστα δεν προσδιορίζεται καν ως προς την ταξική της θέση.

Αυτή η θέση τους προέρχεται και από την τριτοκοσμική, αντι-ιμπεριαλιστική ιδεολογία τους, που εκφράζεται από την αναφορά τους στους «καταπιεσμένους λαούς», τον ιμπεριαλισμό ως διακριτό σύστημα από τον καπιταλισμό κοκ, η οποία χρησιμοποιεί και αυτή διαταξικές κατηγορίες ανάλυσης και αγώνα:

Αντιλαμβανόμαστε ότι η απελευθέρωση όλων των καταπιεσμένων λαών απαιτεί την καταστροφή των πολιτικο-οικονομικών συστημάτων του καπιταλισμού, του ιμπεριαλισμού καθώς και της πατριαρχίας. Είμαστε σοσιαλίστριες διότι πιστεύουμε ότι η εργασία πρέπει να οργανωθεί για το συλλογικό όφελος αυτών που εργάζονται και δημιουργούν τα αγαθά και όχι για το κέρδος των αφεντικών. [...] Ωστόσο, δεν είμαστε πεπεισμένες ότι μια σοσιαλιστική επανάσταση που δεν είναι επίσης φεμινιστική και αντιρατσιστική επανάσταση θα εγγυηθεί την απελευθέρωσή μας. [...] Παρόλο που συμφωνούμε επί της ουσίας με τη θεωρία του Μαρξ όπως την εφάρμοσε στις πολύ συγκεκριμένες οικονομικές σχέσεις που ανέλυσε, γνωρίζουμε ότι η ανάλυσή του πρέπει να διευρυνθεί περαιτέρω προκειμένου να κατανοήσουμε τη συγκεκριμένη οικονομική μας κατάσταση ως μαύρες γυναίκες.

Σε μια πρόσφατη συνέντευξη που έδωσε η Barbara Smith, βασικό μέλος των Combahee River Collective, που δημοσιεύτηκε το 2012, αυτή η ιδεολογία γίνεται ακόμα πιο σαφής:²²

*Οι έγχρωμοι άνθρωποι (people of color) που ανήκαμε στην Αριστερά εκείνη την εποχή χρησιμοποιούσαμε πράγματι τον όρο Τρίτος Κόσμος για να προσδιοριστούμε. Θεωρούσαμε ότι υφιστάμεθα εσωτερική αποικιοποίηση. Υπήρχαν οι αποικίες στο εξωτερικό που είχαν εγκαθιδρυθεί από τις υπερδυνάμεις και άλλα ως επί το πλείστον ευρωπαϊκά έθνη. Έτσι, υπήρχαν και εσωτερικές αποικίες τις οποίες είχαν εγκαθιδρύσει οι ίδιοι άνθρωποι και οι οποίες έθιγαν τους ίδιους ανθρώπους που προέρχονταν από τον Τρίτο Κόσμο. Με το πέρασμα του χρόνου παρακολουθούσαμε τι συνέβαινε στη Νικαράγουα, τη Γρανάδα και την Κούβα, όπου ένα διαφορετικό οικονομικό σύστημα –οπωσδήποτε επηρεασμένο από τον κομμουνισμό, τον σοσιαλισμό, τον Μαρξισμό κ.λπ.– είχε γίνει πραγματικότητα και από όπου αντλούσαμε μεγάλη ελπίδα και έμπνευση... Πήγα στην Κούβα το 1995 με μια αντιπροσωπεία λεσβιών και γκέι. Ήταν πραγματικά ένα μεγάλο ιστορικό γεγονός. Ήταν μια περίοδος που άνοιξε η συζήτηση γύρω από αυτά τα ζητήματα στην Κούβα, κυρίως λόγω εκείνης της ταινίας, **Φράουλες και Σοκολάτα**. Αυτή ήταν μια τόσο μεγάλη αλλαγή παραδείγματος. Μάλιστα συμμετείχα στην πορεία της Πρωτομαγιάς στην Αβάνα της Κούβας το 1995 με ένα μπλοκ ΛΟΑΤ [Λεσβιών, Ομοφυλόφιλων, Αμφιφυλόφιλων και Τρανς]!*

22. A. Jones, V. Eubanks (επ.) και B. Smith, *Ain't Gonna Let Nobody Turn Me Around: Forty Years of Movement Building with Barbara Smith*, SUNY Press, 2014.

Είναι λοιπόν αναγκαίο να σημειώσουμε εδώ ότι ο καπιταλισμός, ο ιμπεριαλισμός και η πατριαρχία δεν είναι τρία διαφορετικά πολιτικο-οικονομικά συστήματα. Ο ιμπεριαλισμός και η πατριαρχία είναι εγγενή στοιχεία του καπιταλισμού. Η σοσιαλιστική επανάσταση ή θα είναι φεμινιστική και αντιρατσιστική ή δεν θα είναι σοσιαλιστική επανάσταση. Ο καπιταλισμός δεν ανάγεται σε κάποιες πολύ συγκεκριμένες οικονομικές σχέσεις αλλά είναι ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων, μορφών και θεσμών. Σε κάθε περίπτωση, στο γενικότερο πλαίσιο του κειμένου, ενώ γίνεται κάποια προσπάθεια να συνδεθεί το ζήτημα της τάξης με αυτό της φυλής και του φύλου, η τάξη τελικά απλώς εξαφανίζεται κάτω από τη σκιά της κυρίαρχης ταυτότητας που για τις Combahee River Collective δεν είναι άλλη από τη μαύρη ταυτότητα. Όπως είπαμε και προηγουμένως, το υποκείμενο «μαύρες γυναίκες» δεν προσδιορίζεται ποτέ ταξικά. Η επικέντρωση στη φυλή, κυρίως, και στο φύλο, δευτερευόντως, είναι αυτά που διαπερνούν την πολιτική ανάλυση των Combahee River Collective. Ακόμα και εκεί όπου ασκούν κριτική στις λευκές φεμινίστριες και στον «βιολογικό ντετερμινισμό» τους, σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι άντρες είναι εχθροί απλώς και μόνο επειδή είναι άντρες, οι Combahee River Collective δεν αντιπροτείνουν την ταξική αλληλεγγύη παρά μόνο τη φυλετική:

Παρόλο που είμαστε φεμινίστριες και λεσβίες, έχουμε σχέσεις αλληλεγγύης με τους προοδευτικούς μαύρους άντρες και δεν υποστηρίζουμε τον φραξιονισμό και τον σεπαρατισμό που απαιτούν οι λευκές γυναίκες. Η κατάστασή μας ως μαύρων απαιτεί να έχουμε αλληλεγγύη γύρω από το ζήτημα της φυλής, κάτι που φυσικά οι λευκές γυναίκες δεν χρειάζεται να έχουν με τους λευκούς άντρες, εκτός κι αν πρόκειται για την αρνητική αλληλεγγύη μεταξύ φυλετικών καταπιεστών.

Ενώ προς το τέλος του κειμένου παραθέτουν εμφατικά τα λόγια μιας λευκής φεμινίστριας, της Robin Morgan, η οποία ταυτίζει το σύνολο των λευκών ετεροφυλόφιλων αντρών με την καπιταλιστική εξουσία:

Δεν έχω την παραμικρή ιδέα για το ποιος μπορεί να είναι ο επαναστατικός ρόλος των λευκών ετεροφυλόφιλων αντρών, αφού ενσαρκώνουν τα αντιδραστικά κατοχυρωμένα συμφέροντα της εξουσίας.

Άλλο ζήτημα που θίγει το κείμενο και αποτελεί μόνιμο μοτίβο των σύγχρονων πολιτικών της ταυτότητας είναι το θέμα του προνομίου:

Η κύρια δυσκολία που αντιμετωπίζουμε στην πολιτική μας δουλειά είναι ότι δεν προσπαθούμε να παλέψουμε την καταπίεση μόνο σε ένα μέτωπο ή σε δύο αλλά, αντίθετα, να αντιμετωπίσουμε μια ολόκληρη σειρά καταπίεσεων. Δεν έχουμε φυλετικό, έμφυλο, ετεροφυλοφιλικό ή ταξικό προνόμιο για να βασιστούμε, ούτε έχουμε κάποια έστω ελάχιστη πρόσβαση σε πόρους και εξουσία όπως έχουν οι ομάδες που διαθέτουν κάποιο από αυτά τα είδη προνομίων.

Η έννοια του προνομίου, βέβαια, δεν ήταν κάτι το καινούργιο στο κίνημα. Ο Πακιστανοαμερικάνος κομμουνιστής Asad Haider τοποθετούσε το ζήτημα σε μια πρόσφατη συνέντευξή του ως εξής:²³

Η έννοια του προνομίου προέρχεται από κάποιες ομάδες που έφυγαν από το Κομμουνιστικό Κόμμα των ΗΠΑ τη δεκαετία του 1950 και ήρθε στο επίκε-

ντρο της συζήτησης τη δεκαετία του 1960 από τη δουλειά των ιστορικών T.W. Allen και Noel Ignatiev πάνω στο ζήτημα του ρατσισμού μέσα στο αμερικανικό εργατικό κίνημα. Οι ιστορικοί αυτοί εισήγαγαν την έννοια του «λευκού προνομίου» σύμφωνα με την οποία οι λευκοί εργάτες είχαν δωροδοκηθεί από την αμερικανική άρχουσα τάξη και, ειδικά, από την τάξη των γαιοκτημόνων του Νότου, ήδη από τον 17ο αιώνα, με προνόμια και μια ανώτερη θέση στην κοινωνική ιεραρχία προκειμένου να μην ενωθούν με τους μαύρους εργάτες –είτε πρόκειται για τους δούλους του 17ου αιώνα είτε πρόκειται για τους μαύρους μισθωτούς εργάτες που υφίσταντο υπερεκμετάλλευση τις δεκαετίες του 1950, του 1960 και του 1970...

Η βασική ιδέα αυτών των ιστορικών ήταν ότι το «λευκό προνόμιο» ήταν στην πραγματικότητα επιζήμιο για τους λευκούς εργάτες, διότι παρά το γεγονός ότι πλεονεκτούσαν έναντι των μαύρων, κατέληξαν να υφίστανται περισσότερη εκμετάλλευση ακριβώς γιατί αποδέχτηκαν αυτά τα οφέλη. Το αποτέλεσμα ήταν ότι δεν οικοδόμησαν ένα κίνημα που να ξεπερνά τους φυλετικούς διαχωρισμούς ενάντια στην κοινή τους καταπίεση. Το γεγονός ότι η έννοια του «λευκού προνομίου» χρησιμοποιείται σήμερα ως επιχείρημα ότι δεν είναι δυνατή η ενοποίηση λευκών και μαύρων εργατών αποτελεί αντιστροφή της βασικής τους ιδέας! Είναι απίστευτο ότι η έννοια αυτή μετατράπηκε ουσιαστικά στο αντίθετό της. Τώρα σε κάθε συνάντηση για την οργάνωση κινητοποιήσεων, σε κάθε συζήτηση που γίνεται ανάμεσα σε λευκούς και μαύρους υπάρχει ένταση και επιφυλακτικότητα, ακριβώς γιατί οποιαδήποτε στιγμή είναι πιθανό να κατηγορηθεί κάποιος λευκός για το προνόμιο που κατέχει και να τεθεί το ζήτημα ότι

23. A Marxist critiques Identity Politics, *Seattle Weekly*, 25 Απριλίου 2017. Ολόκληρη η συνέντευξη είναι διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.seattleweekly.com/news/a-marxist-critiques-identity-politics/>.

μέσα στην ομάδα που έχει συγκροτηθεί υπάρχουν αγεφύρωτες διαφορές συμπεριρόντων. Αυτή είναι μια πολύ διαφορετική πολιτική θέση που δεν βοηθά στην πραγματοποίηση ανοιχτών συζητήσεων για τη στρατηγική, που δεν βοηθά στην ανάπτυξη εμπιστοσύνης ανάμεσα στους ακτιβιστές και που δεν βοηθά στην ανάπτυξη ενός μαζικού κινήματος.

Ενώ λοιπόν οι Allen και Ignatiev καλούσαν στον αγώνα ενάντια στη «λευκή υπεροχή» ως έναν αγώνα τον οποίο θα έπρεπε να διεξάγουν από κοινού οι μαύροι και οι λευκοί εργάτες για να μπορέσουν να αυτο-οργανωθούν πέρα από φυλετικούς διαχωρισμούς ώστε να ικανοποιήσουν τις ανάγκες και τα συμφέροντά τους, όταν η έννοια και η γλώσσα των προνομίων υιοθετήθηκε από τη Νέα Αριστερά μετασηματίστηκε σε κάτι εντελώς διαφορετικό. Όπως αναφέρει ο Asad Haider στο άρθρο του *White Purity*,²⁴ το μανιφέστο «Δεν χρειάζεσαι μετεωρολόγο για να γνωρίζεις προς τα πού φυσάει ο άνεμος», που κυκλοφόρησε στο συνέδριο της φοιτητικής οργάνωσης Students for a Democratic Society το 1969, προωθούσε μια πολιτική βασισμένη στη «λευκή ενοχή» και όχι στην προλεταριακή ενότητα. Η ένοπλη ομάδα Weather Underground χρησιμοποίησε τη γλώσσα των «προνομίων» για να απορρίψει πλήρως τη λευκή εργατική τάξη ως έναν από τους φορείς της επαναστατικής αλλαγής, συνδέοντας αντιθέτως τον πολιτικό αγώνα με πρωτοποριακές οργανώσεις όπως η ίδια, της οποίας τα μέλη επιτίθεντο στα δικά τους «προνόμια» υιοθετώντας ένα επαναστατικό lifestyle. Επρόκειτο για μια πολιτική υποκατάστασης των προλεταριακών αγώνων από ορισμένους λευκούς ριζοσπάστες που μέσα από το αυτομαστίγωμά τους προσπαθούσαν επί της ουσίας να συγκεντρώσουν ναρκισσιστικά την προσοχή πάνω

στους ίδιους (ούτε καν, δηλαδή, στα κινήματα των μαύρων και του Τρίτου Κόσμου που φетиχοποιούσαν). Ο Noel Ignatiev άσκησε αμείλικτη κριτική στην ιδεολογία των Weathermen σε ένα άρθρο που έγραψε τον ίδιο χρόνο:

Η λευκή υπεροχή είναι το πραγματικό μυστικό της εξουσίας της αστικής τάξης και η κρυφή αιτία πίσω από την αποτυχία του εργατικού κινήματος σε αυτή τη χώρα. Τα προνόμια του λευκού δέρματος εξυπηρετούν μόνο την αστική τάξη και για αυτόν ακριβώς τον λόγο δεν θα μας επιτρέψουν να ξεφύγουμε από αυτά, αλλά αντιθέτως θα μας καταδιώκουν κάθε ώρα και στιγμή της ζωής μας, όπου κι αν πάμε. Αποτελούν δηλητηριασμένο δόλωμα. Το να υποστηρίζεται ότι η αποδοχή των προνομίων του λευκού δέρματος είναι προς το συμφέρον των λευκών εργατών είναι ισοδύναμο με το να υποστηρίζεται ότι είναι προς το συμφέρον του ψαριού να τσιμπάει το δόλωμα. Το να υποστηρίζεται ότι η απόρριψη αυτών των προνομίων αποτελεί «θυσία» είναι το ίδιο με το να υποστηρίζεται ότι το ψάρι θυσιάζεται όταν πηδά έξω από το νερό, χτυπά την ουρά του, τινάζει το κεφάλι του προς κάθε κατεύθυνση με μανία και φτύνει το θανατηφόρο δόλωμα.²⁵

Όπως επισημαίνει ο Asad Haider: «Το σημερινό πολιτικό ρεύμα που αρθρώνεται γύρω από την έννοια του προνομίου δεν θα επέτρεπε μια τοποθέτηση με ένα τέτοιο περιεχόμενο. Αντιθέτως, έχουν επιβιώσει μόνο ατελείωτες παραλλαγές της θέσης των Weathermen, χωρίς όμως

24. Asad Haider, *White Purity*. Υπάρχει στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.viewpointmag.com/2017/01/06/white-purity/>

25. N. Ignatiev, *Without a Science of Navigation We Cannot Sail in Stormy Seas*. Το κατά τα άλλα μαρξιστικό-λενινιστικό κείμενο του Ignatiev είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.marxists.org/history/erol/ncm-1/debatesds/ignatin.htm>.

το κάλεσμα στον ένοπλο αγώνα, τις ληστείες τραπεζών και χωρίς αναφορές στη θεωρία του Λένιν για τον ιμπεριαλισμό».

Επιστρέφοντας στην ανάλυση των Combahee River Collective, πρέπει να σημειώσουμε ότι εντασσόταν και αυτή στο πλαίσιο της Νέας Αριστεράς: της αριστεράς των κοινωνικών δικαιωμάτων, του μαύρου εθνικισμού, του αντι-ιμπεριαλισμού, του τριτοκοσμισμού και του σεπαρατισμού του δεύτερου κύματος του φεμινισμού. Κι αυτή η ιδεολογία είναι που διαπνέει ολόκληρο το φάσμα των πολιτικών της ταυτότητας, είτε αυτές που προηγήθηκαν των Combahee River Collective είτε αυτές που ακολούθησαν. Οι ίδιες οι φεμινίστριες της ομάδας Combahee River Collective αφιέρωσαν το μεγαλύτερο μέρος της δραστηριότητάς τους στη διοργάνωση εργαστηρίων όπου δίδασκαν σε λευκές γυναίκες πώς να μην είναι ρατσίστριες.

Καλώς ήρθατε στον κόσμο της φαινομενικότητας!

Ο όρος *διαθεματικότητα* αποτελεί μετάφραση του αγγλικού όρου *intersectionality* και μάλλον η ελληνική μετάφραση δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική. Σύμφωνα με τη θεωρία της διαθεματικότητας, κάθε άτομο φέρει κάποιες συγκεκριμένες ταυτότητες (φυλετική, έμφυλη, σεξουαλική, ταξική κ.λπ.) οι οποίες αντιστοιχούν σε «συστήματα καταπίεσης» και σε «προνόμια» που σχετίζονται με τη φυλή, το φύλο, τη σεξουαλικότητα, την τάξη κοκ. Ο όρος *intersectionality* υποδηλώνει ότι ανάλογα με τις ταυτότητες του ατόμου *διασταυρώνονται* σε αυτό τα αντίστοιχα «συστήματα καταπίεσης» ή τα αντίστοιχα «προνόμια» διαμορφώνοντας το βίωμά του. Συνεπώς η καταπίεση δεν μπορεί να νοηθεί ως αποτέλεσμα ενός μόνο «συστήματος καταπίεσης» αλλά ως η διασύνδεση/διασταύρωση πολλών διαφορετικών «συστημάτων καταπίεσης». Αντίστοιχα, οι κοινωνικές σχέσεις των ατόμων

διαμορφώνονται και καθορίζονται από αυτό το σύμπλεγμα «συστημάτων καταπίεσης» και «προνομιών».

Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της διαθεματικότητας, γενικές κατηγορίες όπως η τάξη δεν έχουν καμία αναλυτική αξία. Αντίθετα, θεωρούνται αναγωγιστικές με αποτέλεσμα να αποκρύπτουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων. Υπό αυτή την έννοια, μια λευκή εργάτρια και ένας μαύρος εργάτης έχουν τελείως διαφορετικό βίωμα λόγω των διαφορετικών συστημάτων καταπίεσης και προνομίων που διασταυρώνονται στον καθέναν από αυτούς. Η λευκή εργάτρια βιώνει την έμφυλη καταπίεση ως γυναίκα και την ταξική καταπίεση ως εργάτρια. Ωστόσο, ως λευκή έχει προνόμιο σε σχέση με τον μαύρο συνάδελφό της που υπόκεινται φυλετική καταπίεση ως μαύρος και ταξική καταπίεση ως εργάτης αλλά που ασκεί έμφυλη καταπίεση ως άντρας. Φυσικά, δεν υποστηρίζουμε ότι όλοι οι προλετάριοι είναι το ίδιο πράγμα ή ότι μοιράζονται τις ίδιες ακριβώς εμπειρίες. Δεν υπάρχει αδιαμεσολάβητη εμπειρία όπως δεν υπάρχει και αδιαμεσολάβητη επικοινωνία μεταξύ των υποκειμένων. Όπως είχε γράψει και ο Μαρξ: «Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το Είναι τους, μα αντίθετα, το κοινωνικό Είναι που καθορίζει τη συνείδησή τους».²⁶ Ποιο είναι όμως το κοινωνικό πλαίσιο που καθορίζει τη

26. Καρλ Μαρξ, Πρόλογος, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2010.

συνείδηση των ανθρώπων; Εάν η τάξη είναι απλώς ένα ακόμα σύστημα καταπίεσης μέσα στα πολλά, και μάλιστα ούτε καν το πρώτο, τότε προκύπτει εύλογα το εξής ερώτημα: Μέσα σε ποιο κοινωνικό πλαίσιο διασταυρώνονται τα συστήματα καταπίεσης; Εμείς λέμε στον καπιταλισμό. Οι υπερασπιστές της διαθεματικότητας έχουν πολλές απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα ανάλογα με τις καταπίεσεις που έχουν βιώσει βάσει των ταυτοτήτων τους.

Η δεκαετία του '80 χαρακτηρίστηκε από μια μεγάλη υποχώρηση του κινήματος τόσο στις ΗΠΑ όσο και στη Δυτική Ευρώπη και από την ευρεία επίθεση του νεοφιλελευθερισμού ενάντια στο προλεταριάτο. Επιθέσεις στα συνδικάτα, ιδιωτικοποιήσεις, απολύσεις, αποσάθρωση του κοινωνικού κράτους, μειώσεις μισθών, επιβολή επισφαλών σχέσεων εργασίας. Η κυρίαρχη ιδεολογία του *There Is No Alternative* (δεν υπάρχει καμία εναλλακτική), της ατομικοποίησης και του ανταγωνισμού αρχίζει να ενσωματώνεται στην υποκειμενικότητα των προλεταρίων, εν μέρει γιατί αυτός είναι ένας τρόπος για να επιβιώσουν. Μέσα σε αυτό το κοινωνικό πλαίσιο του «πολέμου όλων εναντίων όλων» αρχίζει να αναπτύσσεται η θεωρία της διαθεματικότητας μέσα στους ακαδημαϊκούς κύκλους των ΗΠΑ. Και όπως αποδεικνύεται, δεν ήρθε για να αντιπαρατεθεί σε αυτόν τον πόλεμο αλλά για να τον ενισχύσει.

Ο όρος *intersectionality* επινοήθηκε από τη μαύρη φεμινίστρια καθηγήτρια νομικής Kimberlé Crenshaw σε ένα άρθρο της που δημοσιεύτηκε το 1989.²⁷ Το άρθρο ασχολιόταν με τα κενά του νομικού συστήματος των ΗΠΑ στις περιπτώσεις που μαύρες γυναίκες κατέφευγαν στα δικαστήρια διότι είχαν πέσει θύματα διακρίσεων. Η Crenshaw επεσήμανε ότι οι δικαστές δικάζαν τις συγκεκριμένες περιπτώσεις λαμβάνοντας υπόψη είτε μόνο το

ζήτημα του φύλου είτε μόνο το ζήτημα της φυλής, αλλά ποτέ συνδυαστικά και τα δύο. Έτσι, σύμφωνα με την Crenshaw, σε νομικό επίπεδο οι μαύρες γυναίκες εξαφανίζονταν ως κοινωνική ομάδα αφού οι διακρίσεις εναντίον τους είχαν να κάνουν ταυτόχρονα και με το φύλο και με τη φυλή τους. Σύμφωνα με την Crenshaw, ο νόμος εστίαζε μόνο στα μέλη της αντίστοιχης κοινωνικής ομάδας που διέθεταν προνόμιο: στην περίπτωση της φυλετικής διάκρισης εστίαζε στους μαύρους άντρες και στην περίπτωση της έμφυλης διάκρισης στις λευκές γυναίκες.

Όπως γράφει η Delia D. Aguilar,²⁸ ο αντίκτυπος που είχε αυτό το άρθρο της Crenshaw προκάλεσε σε πολλές εντύπωση, δεδομένου ότι δεν ήταν η πρώτη φορά που μαύρες φεμινίστριες επεσήμαναν αυτά τα ιδιαίτερα ζητήματα που αφορούσαν την υποκειμενικότητά τους. Το άρθρο της Crenshaw αφορούσε ένα πολύ συγκεκριμένο νομικό ζήτημα και είχε πολύ περιορισμένους στόχους: τη διόρθωση ενός συγκεκριμένου νομικού κενού. Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι από το κείμενο απουσίαζε πλήρως η τάξη, διότι, όπως επισημαίνει η Delia D. Aguilar, στον καπιταλισμό δεν μπορεί να ασκήσει κάποιος δίωξη λόγω ταξικών διακρίσεων εις βάρος του ούτε μπορεί να απαιτήσει αποζημίωση γι' αυτό. «Μάλλον όμως ακριβώς γι' αυτό άσκησε τέτοια επιρροή» το άρθρο της Crenshaw, καταλήγει η Delia D. Aguilar, διότι απουσίαζε η τάξη!

Στη συνέχεια, η διαθεματικότητα αποτέλεσε πεδίο ακαδημαϊκής εργασίας εντός του κλάδου των «γυναικείων σπουδών» (*woman studies*) και της μεταγενέστερης μετεξέλιξης του στον κλάδο των «σπουδών φύλου» (*gender studies*). Αυτό που χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο ακαδημαϊκό πεδίο είναι η θεωρητική του αδυναμία να εξηγήσει το γιατί προκύπτουν αυτές οι πολλαπλές καταπίεσεις

27. Kimberle Crenshaw, *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*, University of Chicago Legal Forum, 1989.

28. Delia D. Aguilar, *Intersectionality*. Το άρθρο της Aguilar περιλαμβάνεται στον τόμο Shahrzad Mozab (επιμ.), *Marxism and Feminism*, Zed Books, 2015.

και το γιατί και πώς αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Παρόλο που αντικείμενο της συγκεκριμένης θεωρίας είναι ακριβώς η αλληλοσύνδεση των συστημάτων καταπίεσης αυτό τελικά παραμένει ανεξιχνίαστο. Η ανάλυση μένει στο επίπεδο των φαινομένων, σε αυτό που όλοι βλέπουμε γύρω μας και βιώνουμε στην καθημερινότητά μας: μια κατακερματισμένη πραγματικότητα που απαρτίζεται από εμπειρίες και εντυπώσεις ασύνδετες μεταξύ τους. Μόνο που αυτή η φαινομενικότητα δεν είναι άλλη από την κατακερματισμένη εμπειρία εντός του καπιταλισμού. Και ο καπιταλισμός είτε απουσιάζει πλήρως από τη θεωρία της διαθεματικότητας είτε όταν αναφέρεται παρουσιάζεται ως ένα ακόμα «σύστημα καταπίεσης» μεταξύ όλων των υπολοίπων, και μάλιστα όχι ένα από τα πρώτα στην απαρίθμηση. Η αναφορά δε στην τάξη (class) έχει μετατραπεί σε «ταξισμό» (classism) κατά τον σεξισμό, ρατσισμό κ.λπ. Η τάξη δηλαδή γίνεται νοητή μόνο ως «προνόμιο» κάποιων και όχι ως μια κοινωνική σχέση που συνεπάγεται κοινά συμφέροντα μεταξύ των προλετάρων και, δυνητικά, κοινούς αγώνες. Υπό αυτή την έννοια, τάξη δεν υπάρχει στη θεωρία της διαθεματικότητας. Κι αυτό είναι λογικό, διότι σε αντίθεση με τις ταυτότητες της θεωρίας της διαθεματικότητας, η τάξη δεν είναι μια στατική οικονομική ταυτότητα αλλά μια ολότητα κοινωνικών σχέσεων που διαμορφώνει τα υποκείμενα και διαμορφώνεται από αυτά. Είναι η ολότητα της καπιταλιστικής ταξικής κοινωνίας που διαχωρίζει τους ανθρώπους ανάλογα με το χρώμα τους, το φύλο τους, την εθνικότητά τους.²⁹

29. Η καπιταλιστική αξιοποίηση δεν είναι μια κλειστή δυναμική, αντιθέτως πρέπει να γίνει κατανοητή ως μια ανοιχτή διαδικασία ενσωμάτωσης προκαπιταλιστικών μορφών και σχέσεων εξουσίας που την εξυπηρετούν. Ενσωματώνει αυτά τα στοιχεία ως δικές της μορφές μεσολάβησης και μέσα από αυτή τη διαδικασία τους δίνει νέα μορφή, δηλαδή έναν νέο τρόπο ύπαρξης. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο καπιταλισμός έδωσε νέα μορφή στην οικογένεια και μετασχημάτισε τις έμφυλες και τις σεξουαλικές σχέσεις εντός της σε μια μορφή της

Αυτή η απουσία της ολότητας της κοινωνικής πραγματικότητας έχει ως αναπόφευκτη συνέπεια το να αποκτούν οι διάφορες ταυτότητες φυσικά χαρακτηριστικά και να απογυμνώνονται από κάθε δυνητικότητα υπέρβασής τους. Έτσι ο οποιοσδήποτε λευκός άνθρωπος, είτε είναι καπιταλιστής είτε προλετάριος είτε λούμπεν, υποβιβάζεται σε εκπρόσωπο της λευκής φυλής η οποία συνολικά καταπιέζει τη μαύρη φυλή. Υποκείμενο δεν υπάρχει αφού έχει απογυμνωθεί από τις κοινωνικές του σχέσεις και έχει μετατραπεί σε μια αναπόδραστη φυσικοποιημένη ταυτότητα βάσει του χρώματος του δέρματός του ή του φύλου του ή των σεξουαλικών του προτιμήσεων. Το επόμενο βήμα είναι η αξιακή ιεράρχηση των διαφορετικών ταυτοτήτων: ποιος έχει τα περισσότερα προνόμια ή, αντίστροφα, ποια υπόκειται σε περισσότερες καταπίεσεις. Οποιαδήποτε συζήτηση παίρνει τον χαρακτήρα Oppression Olympics. Η απλοϊκότητα του επιχειρήματος και η εμμονή στη φαινομενικότητα είναι εμφανής και σίγουρα αποτελεί μέρος της δημοφιλίας της εν λόγω θεωρίας, ειδικά στους κόλπους της αριστερής φιλελεύθερης τάσης του κινήματος αλλά ακόμα και της κεντρικής πολιτικής σκηνής.³⁰

ίδιας της σχέσης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία: η πυρηνική οικογένεια αναδύεται ταυτόχρονα με τον βιομηχανικό καπιταλισμό. Η έμφυλη σχέση γίνεται μεσολάβηση της ταξικής σχέσης και το αντίστροφο. Όσον αφορά λ.χ. την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, το κεφάλαιο ιδιοποιείται δωρεάν την απλήρωτη εργασία των γυναικών στην πυρηνική οικογένεια μειώνοντας έτσι το κόστος του κεφαλαίου. Για αυτό τον λόγο, η απελευθέρωση από την έμφυλη και τη σεξουαλική καταπίεση προϋποθέτει την ταξική απελευθέρωση (αλλά δεν ανάγεται σε αυτή) και το αντίστροφο. Βλ. το κείμενο του Richard Gunn, *Marxism and Mediation, Common Sense 2*, 1987.

30. Δεν είναι τυχαίο ότι η Hillary Clinton έκανε άμεση αναφορά στην έννοια της διαθεματικότητας στον προεκλογικό αγώνα για τις προεδρικές εκλογές στις ΗΠΑ το 2016: «*Αντιμετωπίζουμε ένα σύνθετο, διαθεματικό σύνολο προκλήσεων. Χρειαζόμαστε λύσεις και πραγματικά σχέδια για καθεμία από αυτές*». Σε μια ομιλία της στη Νεβάδα είπε χα-

Στο Ράιχ: Τρόπος χρήσης, ο Ζ.Π. Βουαγιέ έγραφε: «Ο φετιχισμός είναι [...] η ίδια η μορφή του κοινωνικού διαχωρισμού. Όπου υπάρχει αντίθεση μεταξύ των ατόμων και της ολότητας των αμοιβαίων σχέσεών τους, αυτή η αντίθεση παίρνει τη μορφή του φετιχισμού της ολότητας. Η αντίθεση μεταξύ του όλου και των ατόμων γίνεται διαμέσου των μερών του όλου, που παρουσιάζονται απομονωμένα ή διατηρούν απατηλές σχέσεις με το όλο και μεταξύ τους. Η παραπλανημένη συνείδηση είναι η θεμελιώδης στιγμή του φετιχισμού. Διαμέσου αυτής τα πράγματα γίνονται αυτό που φαίνονται». Και συμπληρώνει: «Όταν η αντίθεση των ατόμων απέναντι στην ολότητα γίνεται “ολική”, τα πράγματα γίνονται ολότελα ξεκάθαρα».³¹ Στη θεωρία της διαθεματικότητας, τα συστήματα καταπίεσης παίζουν ακριβώς αυτό τον ρόλο των «μερών του όλου». Αυτό που θριαμβεύει στη θεωρία της διαθεματικότητας είναι το μερικό και κυρίως η διαφορά. Η διαφορά όχι ως πλούτος αλλά ως διαχωριστική γραμμή, ως το στοιχείο που θα αποτρέψει κάθε δυναμική ενότητα στα πλαίσια του αγώνα, που θα καταγγείλει κάθε απόπειρα ανίχνευσης κοινών συμφερόντων μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Η διαφορά που θα παραμείνει διαφορά από την αρχή μέχρι το τέλος ενός αγώνα, ενός κινήματος.

Στο άρθρο του *Η χαμένη κατηγορία της ολότητας*,³² ο Ross Wolfe επισημαίνει ότι η ολότητα πρέπει να γίνει κατανοητή ως «ένα

ρακτηριστικά τα εξής: «Αν αύριο καταργούσαμε τις μεγάλες τράπεζες, και θα το κάνω αν τους αξίζει, θα έθετε αυτό τέλος στον ρατσισμό; Θα έθετε τέλος στον σεξισμό; Θα καταργούνταν οι διακρίσεις απέναντι στην κοινότητα των ΛΟΑΤ; Θα έκανε αυθημερόν τους ανθρώπους πιο φιλόξενους απέναντι στους μετανάστες;», για να της απαντήσουν οι οπαδοί της με ένα βροντερό Όχι!

31. Ζ.Π. Βουαγιέ, *Ράιχ: Τρόπος χρήσης*, Ελεύθερος Τύπος, 1986, ελαφρώς τροποποιημένη μετάφραση.

32. Ross Wolfe, *The missing category of totality*, <https://thecharnelhouse.org/2015/09/08/the-missing-category-of-totality/>

ενοποιημένο όλο που αποτελείται από “εννοιολογικά διακριτά αλλά αλληλένδετα μέρη”, όπως το έθεσε ο Μαρξ στα **Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής**, μια μοναδική διαδικασία που διαιρείται σε αντικειμενικές και υποκειμενικές στιγμές: “στους **αντικειμενικούς** όρους της εργασίας (τα μέσα παραγωγής) και στους **υποκειμενικούς** όρους της εργασίας, τη σκόπιμα ενεργή **ικανότητα για εργασία**”. Η επαναστατική κριτική πρέπει να λάβει υπόψη “τη συνολική εργασιακή διαδικασία ως τέτοια, με το σύνολο των αντικειμενικών και υποκειμενικών αλληλεπιδράσεών της”. Και συμπληρώνει ότι ο Γκέοργκ Λούκατς επέκτεινε αυτή τη γραμμή σκέψης υπογραμμίζοντας ότι «η **διαλεκτική θεώρηση της ολότητας –και μόνο αυτή!– μας δίνει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε την πραγματικότητα ως κοινωνικό γίνεσθαι**».³³ Υπό αυτό το πρίσμα, το να μιλάει κανείς για πατριαρχία, λευκή υπεροχή, ρατσισμό, σεξισμό κοκ ως ξεχωριστά συστήματα καταπίεσης χωρίς να τα εντάσσει στην ολότητα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων δεν κάνει τίποτε άλλο από το να αναπαράγει τον αντεστραμμένο κόσμο του κεφαλαίου, τον γενικευμένο διαχωρισμό.

Πρώτα η τάξη;

Ο Μαρξ είχε γράψει ότι το κεφάλαιο είναι βρικόλακας που ζει ρουφώντας ζωντανή εργασία. Ότι το κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση που την αναπαράγουμε όλοι μας αντικειμενικά κάθε μέρα της ζωής μας μέσα από την ίδια μας τη δραστηριότητα, τη ζωντανή μας εργασία. Η επιβολή του καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας, είτε μιλάμε για τη σφαίρα της παραγωγής, είτε για τη σφαίρα της αναπαραγωγής, είτε μεταξύ των εθνών-κρατών, δεν ήταν μια γραμμική διαδικασία. Επιτεύχθηκε κατά κύριο λόγο μέσω της ωμής βίας, ειδικά στις απαρχές του καπιταλισμού: καταναγκα-

---

33. Γκέοργκ Λούκατς, *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, Οδυσσέας, 2001 (τροποποιημένη μετάφραση).

στική επιβολή της μισθωτής εργασίας επί ποι- νή φυλάκισης ή ακόμα και θανάτου, δολοφονίες χιλιάδων γυναικών με την κατηγορία της μαγείας, αποικιοκρατία, δουλεία. Μια από τις σημαντικότερες λειτουργίες του καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας είναι η παγίωση των διαχωρισμών και των ιεραρχιών εντός της τάξης καθώς και η αναπαραγωγή τους από τα ίδια τα υποκείμενα. Αυτή δεν είναι μια διαδικασία που επιβάλλεται μόνο από τα πάνω. Πολλές φορές είναι μέσα από τους ίδιους τους αγώνες που αναπαράγονται οι διαχωρισμοί και οι ιεραρχίες, ως αποτέλεσμα της μερικότητας των αγώνων των διαφορετικών υποκειμένων.

Επιπλέον, όπως αναφέρει η Eve Mitchell στο άρθρο της *Είμαι γυναίκα και άνθρωπος: Μια μαρξιστική-φεμινιστική κριτική της θεωρίας της διαθεματικότητας*,³⁴ συνέπεια του καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας είναι η προσκόλλησή μας σε έναν συγκεκριμένο τύπο εργασίας προκειμένου να επιβιώσουμε: «Δεν είμαστε πλήρως αναπτυγμένα ανθρώπινα όντα που ασχολούνται με όλες τις μορφές εργασίας που επιθυμούν να ασχοληθούν. Αντίθετα, έχουμε υποβιβαστεί σε μία μόνο μορφή εργασίας με στόχο την ανταλλαγή προκειμένου να ικανοποιήσουμε τις ανάγκες μας. Είμαστε εργάτριες σε τηλεφωνικά κέντρα, κομμωτές, νοσοκόμες, δάσκαλοι κ.λπ. Αυτή η μονόπλευρη συνθήκη, ως προϋπόθεση για την ικανοποίηση των αναγκών μας, απαντάται μόνο στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής». Αυτό αποτυπώνεται και στον έμφυλο και τον φυλετικό καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας. Σύμφωνα με τη Mitchell, όπως οι γυναίκες έτσι και οι μαύροι υποβιβάζονται σε μια μόνο μορφή δραστηριότητας: την παραγωγή και αναπαραγωγή της «γυναικείας»

και της «μαύρης» ταυτότητας αντίστοιχα. Οι μεν ως άμισθες νοικοκυρές στο σπίτι ή χαμηλόμισθες εργάτριες, οι δε ως απαξιωμένη εργασιακή δύναμη. «Εάν κατανοήσουμε την “ταυτότητα” με αυτό τον τρόπο, θα πρέπει να αγωνιστούμε για μια κοινωνία που δεν θα μας περιορίζει σε μια ταυτότητα, του “οδηγού λεωφορείου”, της “γυναίκας” ή του “queer”, αλλά που θα επιτρέπει στον καθένα να χρησιμοποιεί ελεύθερα την πολύπλευρη ζωτική του δραστηριότητα με όποιον τρόπο επιθυμεί. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να αγωνιστούμε για μια κοινωνία που καταργεί πλήρως, ή υπερβαίνει, τις “ταυτότητες”».

Ο ρατσισμός, η πατριαρχία, ο σεξισμός είναι θεμελιώδη στοιχεία του καπιταλισμού. Η εδραίωση και η αναπαραγωγή τους διατηρούν τους διαχωρισμούς εντός του προλεταριάτου και εντείνουν τον βαθμό εκμετάλλευσης της εργασιακής του δύναμης. Αποτελούν ισχυρό μοχλό της συσσώρευσης του κεφαλαίου, δηλαδή της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων. Το ερώτημα λοιπόν για το εάν στις αναλύσεις μας και στην πρακτική μας πρέπει να προηγείται η τάξη έναντι της φυλής, του φύλου ή της σεξουαλικότητας είναι κενό περιεχομένου εάν στόχος μας είναι η κατάργηση του καπιταλισμού. Ένας εργατικός αγώνας που μένει στα στενά συντεχνιακά συμφέροντα και δεν θέτει συνολικά το ζήτημα της κατάργησης της μισθωτής εργασίας αναπόφευκτα αναπαράγει τόσο τις καπιταλιστικές σχέσεις όσο και τους διαχωρισμούς εντός του προλεταριάτου. Έτσι και κάθε φεμινιστικός ή αντιρατσιστικός αγώνας που δεν θέτει επί τάπητος την κατάργηση αυτού του συστήματος κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, το οποίο αναπαράγει τον έμφυλο και τον φυλετικό καταμερισμό εργασίας, αναπόφευκτα αναπαράγει το ίδιο το σύστημα και τους διαχωρισμούς εντός της τάξης. Η αριστερά του κεφαλαίου ειδικεύεται σε τέτοιου είδους αγώνες και έχει αποδειχτεί ιστορικά πολύ καλός διαχειριστής του κεφαλαίου. Οι πολιτικές της ταυτότητας (εργατική, φυλετική, έμφυλη κοκ), ακόμα και

34. Eve Mitchell, *I am a woman and a human: a Marxist feminist critique of intersectionality theory*. Υπάρχει στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://unityandstruggle.org/2013/09/12/i-am-a-woman-and-a-human-a-marxist-feminist-critique-of-intersectionality-theory/>. Η ελληνική μετάφραση του κειμένου περιλαμβάνεται στο παρόν τεύχος.

στην πιο ριζοσπαστική τους μορφή, ανήκουν σε αυτή την τάση της ρεφορμιστικής, κρατικιστικής αριστεράς.

Στη ζώνη του λυκόφωτος

Η πρακτική της καταγγελίας του πολιτικού αντιπάλου ή του διαφωνούντα όχι για αυτά που λέει και κάνει αλλά για αυτό που είναι (άντρας, στρέιτ γυναικα, λευκή λεσβία κοκ, ο κατάλογος των «προνομίων» είναι ατελείωτος) δεν είναι κάτι καινούργιο σε διάφορες τάσεις της αριστεράς. Για παράδειγμα, τη δεκαετία του '60 πολλές μαοϊκές, τριτοκοσμικές οργανώσεις, εμπνεόμενες από τις «συνεδρίες αυτοκριτικής» του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας, οργάνωναν παρόμοια τελετουργικά «αυτοκριτικής» και «κάθαρσης» όπου διάφορα μέλη τους καταγγέλλονταν και λιντσάρωνταν λεκτικά για την αστική ή μικροαστική τους καταγωγή, για τις σεξουαλικές τους προτιμήσεις κοκ. Φυσικά, το μόνο κίνητρο πίσω από αυτό ήταν ο έλεγχος και η πειθάρχηση των μελών και η πάταξη κάθε διαφωνίας. Επομένως, οι διάφοροι υπερασπιστές των πολιτικών της ταυτότητας που επιδίδονται πλέον καθημερινά σε αυτό το σπορ δεν έχουν ανακαλύψει την Αμερική, απλώς συνεχίζουν την παράδοση των εξουσιαστών προπατόρων τους. Η διαφορά είναι ότι πλέον οι καταγγελίες και το λεκτικό λιντσάρισμα δεν γίνονται μόνο στο εσωτερικό των αντίστοιχων ομάδων αλλά διαχέονται τόσο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όσο και στο εσωτερικό των αγώνων και των κινημάτων σε μια απόπειρα επιβολής μιας κανονικότητας που χαρακτηρίζεται από τον διάλογο-καρικατούρα, την ταύτιση του υποκειμένου με το χρώμα του δέρματός του ή με το φύλο του ή με τη σεξουαλικότητά του και από μια ακραία συντηρητική πολιτική ορθότητα.

Ο Mark Fisher στο κείμενό του *Βγαίνοντας από το κάστρο του Δράκουλα*,³⁵ περιγράφει πολύ παραστατικά το περιβάλλον που

διεξάγεται πλέον η πολιτική συζήτηση, όπου η ταξική κοινωνία έχει εξαφανιστεί και η ηθικολογία κυριαρχεί: «Το Κάστρο του Δράκουλα ειδικεύεται στη διάδοση της ενοχής. Εμφορεύεται από το πάθος του ιερέα να αφορίζει και να καταδικάζει, από το πάθος του σχολαστικού ακαδημαϊκού να εντοπίζει πρώτος το λάθος, από το πάθος του χίπστερ να δείχνει ότι ανήκει στους μνημένους. Αν επιτεθείς στο Κάστρο του Δράκουλα υπάρχει ο κίνδυνος να φανεί ότι επιτίθεσαι και στους αγώνες ενάντια στον ρατσισμό, τον σεξισμό, τον ετεροσεξισμό – και το Κάστρο του Δράκουλα θα κάνει τα πάντα για να ενισχύσει αυτή την άποψη. Πόρρω απέχει βέβαια από το να είναι η μόνη γνήσια έκφραση αυτών των αγώνων. Αντίθετα, το Κάστρο του Δράκουλα γίνεται καλύτερα κατανοητό ως μια αστική-φιλελεύθερη διαστρέβλωση και ιδιοποίηση της ενέργειας αυτών των κινημάτων. Το Κάστρο του Δράκουλα γεννήθηκε τη στιγμή που ο αγώνας ενάντια στον καθορισμό βάσει ταυτοτικών κατηγοριών μετατράπηκε σε αναζήτηση “ταυτοτήτων” που αναγνωρίζονται από ένα αστικό μεγάλο Άλλο [...] αντί για να επιζητά έναν κόσμο όπου όλοι θα καταφέραμε να απελευθερωθούμε από την ταυτοτική κατηγοριοποίηση, το Κάστρο του Δράκουλα επιδιώκει να μαντρώσει τους ανθρώπους σε

<http://www.thenorthstar.info/?p=11299>

35. Mark Fisher, *Exiting the Vampire Castle*,

στρατόπεδα ταυτοτήτων, όπου θα καθορίζονται για πάντα από τους όρους που θέτει η κυρίαρχη εξουσία, ακινητοποιημένοι από την ανησυχία για το πώς τους βλέπουν οι άλλοι και απομονωμένοι από μια λογική σολιβισμού σύμφωνα με την οποία δεν μπορούμε να καταλάβουμε ο ένας τον άλλον παρά μόνο εάν ανήκουμε στην ίδια ομάδα ταυτότητας. Έχω παρατηρήσει μια απίστευτη μαγική αντιστροφή του μηχανισμού προβολής-άρνησης όπου η απλή αναφορά στην τάξη αντιμετωπίζεται σαν να συνεπάγεται αυτόματα την υποβάθμιση της σημασίας της φυλής και του φύλου. Στην πραγματικότητα συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο: το Κάστρο του Δράκουλα χρησιμοποιεί μια επί της ουσίας φιλελεύθερη αντίληψη της φυλής και του φύλου προκειμένου να αποκρύψει την τάξη. [...] Όπως πάντα, το ζήτημα παραμένει η σύνδεση της τάξης, του φύλου και της φυλής – αντίθετα, η θεμελιώδης κίνηση του Κάστρου του Δράκουλα είναι η απο-σύνδεση της τάξης από τις υπόλοιπες κατηγορίες. [...] Το Κάστρο του Δράκουλα τρέφεται από την ενέργεια, τις ανησυχίες και τις ευαισθησίες των νεαρών φοιτητών, αλλά κυρίως ζει μετατρέποντας τα δεινά που υφίστανται συγκεκριμένες ομάδες –όσο πιο “περιθωριοποιημένες” τόσο το καλύτερο– σε ακαδημαϊκό κεφάλαιο. Οι πιο δοξασμένες μορφές στο Κάστρο του Δράκουλα είναι εκείνες που εντόπισαν μια νέα αγορά δεινών – εκείνοι που θα καταφέρουν να βρουν μια ομάδα πιο καταπιεσμένη και υποταγμένη από όλες όσες έχουν αξιοποιηθεί στο παρελθόν θα προωθηθούν ταχύτατα στις τάξεις του Κάστρου».

Το κείμενο του Fisher είναι αρκετά προβληματικό όσον αφορά τα πολιτικά του προτάγματα. Είναι αφελές και σίγουρα αντεπαναστατικό το να πιστεύει κανείς ότι μέσω του κοινοβουλίου ή μέσω των κυρίαρχων μέσων μαζικής ενημέρωσης μπορεί να «αλλάξουν τα πράγματα», ενώ η κριτική του στους «νέους αναρχικούς» είναι εντελώς άστοχη και γίνεται από μια πλήρως σοσιαλδημοκρατική σκοπιά. Ωστόσο, θεωρούμε ότι η παραπάνω περιγραφή είναι εύστοχη. Ο ίδιος εντοπίζει αυτές

τις πρακτικές εντός του ακαδημαϊκού κόσμου κι αυτό είναι σε μεγάλο βαθμό αλήθεια. Ο Juraj Katalenac στο άρθρο του *Αμερικάνικη σκέψη: Από τη θεωρητική βαρβαρότητα στην πνευματική παρακμή*,³⁶ το ονομάζει «αμερικάνικη σκέψη» που εκπορεύεται από τα αγγλοσαξονικά πανεπιστήμια και κυρίως αυτά των ΗΠΑ και αφορά «ιδέες όπως η πολιτισμική οικειοποίηση»³⁷ (*cultural appropriation*), οι πο-

36. Juraj Katalenac, “American thought” From theoretical barbarism to intellectual decadence, <https://adidasmarxism.wordpress.com/2017/08/25/american-thought-from-theoretical-barbarism-to-intellectual-decadence/>

37. Ο όρος «πολιτισμική οικειοποίηση» διαπρέπει κυρίως εντός των πανεπιστημίων των ΗΠΑ όπου, καθόλου τυχαία, υποστηρίζεται από τις ίδιες τις διοικήσεις τους. Σύμφωνα με αυτή την έννοια, ο κόσμος χωρίζεται σε δύο κατηγορίες: τους καταπιεσμένους και τους καταπιεστές. Η διαχωριστική γραμμή δεν μπαίνει βέβαια ταξικά, δηλαδή καπιταλιστές και προλετάριοι, αφού έτσι κι αλλιώς ο καπιταλισμός απουσιάζει από το γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο. Η διαχωριστική γραμμή μπαίνει κατά κύριο λόγο φυλετικά ή εθνικά. Έτσι καταπιεστές είναι βασικά όλοι όσοι ανήκουν στη λευκή φυλή οι οποίοι συνολικά καταπιέζουν όλους όσους ανήκουν στις μη λευκές φυλές. Υπό αυτή την έννοια θεωρείται «πολιτισμική οικειοποίηση» η χρήση πολιτισμικών συμβόλων και συνηθειών καταπιεσμένων φυλών από ανθρώπους που ανήκουν στη φυλή των καταπιεστών διότι τα «απονοηματοδοτούν». Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ ή στη Γερμανία μπορεί να σε πετάξουν έξω από πολιτική εκδήλωση του α/α χώρου εάν είσαι λευκός άντρας και έχεις ράστα διότι είσαι ένοχος για «πολιτισμική οικειοποίηση» ενός συμβόλου των Ρασαφάρι. Οι υπερασπιστές της πολιτισμικής καθαρότητας όμως δεν μένουν μόνο στην κόμμωση. Κατά την άποψή τους, για παράδειγμα, οι λευκοί συγγραφείς απαγορεύεται να έχουν στα βιβλία τους χαρακτήρες από φυλές που έχουν καταπιεστεί από τους λευκούς διότι διαπράττουν «πολιτισμική οικειοποίηση» εις βάρος των μελών αυτών των φυλών. Στη Γερμανία, μια συλλογικότητα του α/α χώρου που «έτρεχε» μια κινηματική βιβλιοθήκη διαλύθηκε διότι κάποια μέλη της συλλογικότητας απαιτούσαν να πετάξουν όλα τα βιβλία των λευκών συγγραφέων που είχαν ήρωες μαύρους ή άλλης καταπιεσμένης από τους λευκούς φυλής! Κι ο Σαίξπηρ στα σκουπίδια! Το ίδιο μοτίβο εφαρμόζεται σε κάθε μορφή έκφρασης ή κοινωνικότητας:

λιτικές της ταυτότητας, η διαθεματικότητα, η ενδυνάμωση (*empowerment*), ο εξευτελισμός (*shaming*) και οι θεωρίες περί προνομίου», ιδέες που, όπως ο ίδιος σημειώνει, δεν βασίζονται σε καμιά πραγματική υλιστική ανάλυση.

Ωστόσο, οι θεωρίες δεν πέφτουν από τον ουρανό. Υπάρχει πάντα μια διαλεκτική σχέση μεταξύ του κινήματος και της θεωρίας. Ήταν το ίδιο το κίνημα ή, για να το πούμε πιο ορθά, κάποιες σημαντικές τάσεις του που οργανώθηκαν τις δεκαετίες του '60 και του '70 γύρω από μια ταυτότητα (εργατική, φυλετική, έμφυλη). Ήταν η ήττα αυτών των κινήματων και η αφομοίωσή τους στο κυρίαρχο θέαμα με την παραχώρηση συγκεκριμένων αστικών δικαιωμάτων. Ήταν η συνολική επίθεση του κεφαλαίου και τους κράτους του με τη μορφή του νεοφιλελευθερισμού που συνεχίζεται ακόμα και έχει πετύχει την εμβάθυνση των διαχωρισμών εντός του προλεταριάτου. Είναι μέχρι και σήμερα η απουσία ενός πραγματικά επικίνδυνου για το κεφάλαιο ταξικού κινήματος που δεν θα επιζητά «πραγματική δημοκρατία» αλλά θα έχει ως στόχο την κατάργηση του καπιταλισμού. Είναι η απουσία μιας προλεταριακής δημόσιας σφαίρας όπου οργανώνονται οι ανθρώπινες ανάγκες και τα ανθρώπινα συμφέροντα ενάντια στα συμφέροντα της καπιταλιστικής συσσώρευσης, όπου συνθέτονται οι κατακερματισμένες εμπειρίες αγώνα προς μια συλλογική πρακτική που καταργεί και μετασχηματίζει τις υπάρχουσες συνθήκες. Αυτό είναι το υλικό

που έχουν στα χέρια τους οι ακαδημαϊκοί των πολιτικών της ταυτότητας, κι επειδή όταν επιτελούν τον ρόλο τους ως «ριζοσπάστες» ακαδημαϊκοί αποτελούν *de facto* κομμάτι της κυρίαρχης καπιταλιστικής δημόσιας σφαίρας, πουλάνε την ήττα του κινήματος ως ριζοσπαστική θεωρία.

στη μουσική, στο φαγητό, στο ντύσιμο κοκ. Με πρόταγμα την υπεράσπιση των «καταπιεσμένων», οι οποίοι τσουβαλιάζονται ως μια αδιαφοροποίητη μάζα θυμάτων όπως συμβαίνει συνήθως σε όλες τις τριτοκοσμικές θεωρίες, επιχειρείται να λογοκριθεί η ανθρώπινη έκφραση και δημιουργικότητα και να επιβληθεί μια σιδηρά πολιτική ορθότητα. Περιττό βέβαια να πούμε ότι η περιφραξη της ανθρώπινης έκφρασης οδηγεί στη γνωστή μπίζνα της «πνευματικής ιδιοκτησίας» και των «πνευματικών δικαιωμάτων», για όσα βέβαια από τα «πολιτισμικά στοιχεία» που υπερασπίζονται οι υπέρμαχοι της «πολιτισμικής καθαρότητας» δεν είναι ήδη εμπορεύματα.

Είμαι γυναίκα και άνθρωπος: Μια μαρξιστική φεμινιστική κριτική της θεωρίας της διαθεματικότητας

Eve Mitchell

Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, στα τέλη του 20^{ου} και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, κυριάρχησε εντός της αριστεράς μια συγκεκριμένη πολιτική τάση. Σε οποιοδήποτε πανεπιστήμιο κι αν ανατρέξετε, οποιοδήποτε φιλελεύθερο ή αριστερό μπλογκ ή ειδησεογραφική ιστοσελίδα κι αν επισκεφτείτε, θα δείτε να αναδεικνύονται οι λέξεις «ταυτότητα» και «διαθεματικότητα» ως ηγεμονική θεωρία. Ωστόσο, όπως συμβαίνει με όλες τις θεωρίες έτσι κι αυτή η εξέλιξη αντιστοιχεί στη δραστηριότητα της εργατικής τάξης ως απάντηση στην τρέχουσα σύνθεση του κεφαλαίου. Η θεωρία δεν είναι ένα σύννεφο που αιωρείται πάνω από την τάξη και βρέχει σκέψεις και ιδέες. Αντίθετα, όπως είχε γράψει η Raya Dunayevskaya, «η δράση του προλεταριάτου» είναι αυτή που «δημιουργεί στον διανοούμενο τη δυνατότητα να αναπτύξει τη θεωρία»¹. Συνεπώς, προκειμένου να κατανοήσουμε τις κυρίαρχες θεωρίες της εποχής μας, πρέπει να κατανοήσουμε το πραγματικό κίνημα της τάξης. Στο παρόν κείμενο εξετάζω την ιστορία των πολιτικών της ταυτότητας και της θεωρίας της διαθεματικότητας με στόχο να διατυπώσω μια μαρξιστική κριτική της θεωρίας της διαθεματικότητας και να παρουσιάσω μια θετική μαρξιστική έννοια του φεμινισμού.

Το γενικό πλαίσιο της «ταυτότητας» και της «θεωρίας της διαθεματικότητας»

Για να κατανοήσουμε την «ταυτότητα» και τη «θεωρία της διαθεματικότητας» πρέπει

πρώτα να κατανοήσουμε την κίνηση του κεφαλαίου (δηλαδή τις συνολικές κοινωνικές σχέσεις παραγωγής στον τρέχοντα τρόπο παραγωγής) η οποία οδήγησε στην ανάπτυξη τους τις δεκαετίες του '60 και του '70 στις ΗΠΑ. Πιο συγκεκριμένα, δεδομένου ότι η «θεωρία της διαθεματικότητας» αναπτύχθηκε κατ' αρχάς ως απάντηση στο δεύτερο κύμα του φεμινισμού, πρέπει να εξετάσουμε το πώς έχουν αναπτυχθεί οι έμφυλες σχέσεις στον καπιταλισμό. Στο πέρασμα από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας και, ως εκ τούτου, οι έμφυλες σχέσεις εντός της τάξης άρχισαν να λαμβάνουν μια νέα μορφή που ανταποκρινόταν στις ανάγκες του κεφαλαίου. Στις νέες αυτές σχέσεις συμπεριλαμβάνονταν τα εξής:

(1) Η επιβολή του μισθού. Ο μισθός αποτελεί την καπιταλιστική μορφή εξαναγκασμού. Όπως εξηγεί η Maria Mies στο βιβλίο της *Πατριαρχία και συσσώρευση σε παγκόσμια κλίμακα*², ο μισθός, ως μέθοδος εξαναγκασμού της αλλοτριωμένης εργασίας (δηλαδή της εργασίας που κάνει ο εργάτης για κάποιον άλλο), αντικατέστησε τη σχέση ιδιοκτησίας που είχε ο αφέντης απέναντι στον δουλοπάροικο και τον δούλο. Στον καπιταλισμό αυτοί που παράγουν (οι εργάτες) δεν κατέχουν τα μέσα παραγωγής, έτσι πρέπει να δουλέψουν για εκείνους που κατέχουν τα μέσα παραγωγής (τους καπιταλιστές). Συνεπώς, ο εργάτης πρέπει να πουλήσει στον καπιταλιστή το μο-

1. Raya Dunayevskaya, *Marxism and Freedom: From 1776 Until Today*, Bookman Associates, 1958.

2. Maria Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*, Zed Books, 1986.

ναδικό πράγμα που έχει υπό την κατοχή του, την ικανότητά του για εργασία, δηλαδή την εργασιακή του δύναμη. Αυτό έχει κεντρική σημασία διότι οι εργάτες δεν πληρώνονται για την αισθητή ζωντανή εργασία τους, για την πράξη της παραγωγής, αλλά για την ικανότητά τους να δουλεύουν. Ο διαχωρισμός μεταξύ εργασίας και εργασιακής δύναμης έχει ως αποτέλεσμα το να εμφανίζεται αυτή η ανταλλαγή μεταξύ εργάτη και καπιταλιστή ως ανταλλαγή μεταξύ ισοδύναμων αξιών. Φαίνεται δηλαδή σαν η εργάτρια να πληρώνεται για την ποσότητα της αξίας που παράγει ενώ στην πραγματικότητα πληρώνεται μόνο για την ικανότητά της να εργάζεται για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Επιπλέον, η ίδια η εργάσιμη ημέρα χωρίζεται σε δύο μέρη: τον αναγκαίο χρόνο εργασίας και τον χρόνο υπερεργασίας. Ο αναγκαίος χρόνος εργασίας είναι ο χρόνος που χρειάζεται ο εργάτης (κατά μέσο όρο) για να παραγάγει την αξία που αντιστοιχεί στα εμπορεύματα που πρέπει να αγοράσει προκειμένου να αναπαραχθεί ο ίδιος (από το φαγητό του μέχρι το iPhone του). Ο χρόνος υπερεργασίας είναι ο χρόνος που ο εργάτης δουλεύει πέρα από τον αναγκαίο χρόνο εργασίας. Δεδομένου ότι η τρέχουσα τιμή της εργασιακής δύναμης (δηλαδή της ικανότητάς μας για εργασία και όχι της πραγματικής ζωντανής εργασίας μας) αντιστοιχεί στην αξία όλων των εμπορευμάτων που χρειάζεται η εργάτρια για να αναπαραχθεί η ίδια, η υπερεργασία αντιστοιχεί σε αξία που πηγαίνει κατευθείαν στην τσέπη του καπιταλιστή. Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι δουλεύω σε ένα εργοστάσιο που παράγει παιδικά λούτρινα αρκουδάκια. Πληρώνομαι 10 δολάρια την ημέρα για εργασία 10 ωρών, παράγω 10 λούτρινα αρκουδάκια την ημέρα και κάθε λούτρινο αρκουδάκι αξίζει 10 δολάρια. Ο καπιταλιστής με πληρώνει μόνο για την ικανότητά μου να εργάζομαι 1 ώρα την ημέρα, κατά την οποία παράγω την αξία που χρειάζομαι για να αναπαραχθώ (1 λούτρινο αρκουδάκι = 1 ώρα εργασίας = 10 δολάρια). Συνεπώς, ο ανα-

γκαίος χρόνος εργασίας μου είναι 1 ώρα και ο χρόνος υπερεργασίας που δίνω στον καπιταλιστή είναι 9 ώρες (10-1). Ο μισθός αποκρύπτει αυτό το γεγονός. Θυμηθείτε ότι στον καπιταλισμό φαίνεται σαν να πληρωνόμαστε το ισοδύναμο της αξίας που έχουμε παραγάγει. Στην πραγματικότητα όμως, πληρωνόμαστε μόνο για τον αναγκαίο χρόνο εργασίας μας, λαμβάνουμε δηλαδή το ελάχιστο ποσό που είναι αναγκαίο για να αναπαραχθούμε εμείς οι ίδιοι. Τα πράγματα ήταν διαφορετικά κατά τη φεουδαρχία. Τότε ήταν πολύ ξεκάθαρο το πόσο χρόνο ξόδευαν οι άνθρωποι δουλεύοντας για τον εαυτό τους και το πόσο χρόνο ξόδευαν δουλεύοντας για κάποιον άλλο. Για παράδειγμα, μια δουλοπάροικος μπορεί να ξόδευε πέντε ώρες την εβδομάδα καλλιεργώντας τη γη για λογαριασμό του φεουδάρχη και κατά τον υπόλοιπο χρόνο της να δούλευε για τον εαυτό της. Ο μισθός έχει καθοριστική σημασία διότι μέσω αυτού επιβλήθηκε ένας [νέος] έμφυλος καταμερισμός της εργασίας.

(2) *Ο διαχωρισμός μεταξύ παραγωγής και αναπαραγωγής.* Μαζί με την παραγωγή εμπορευμάτων ήρθε και ο διαχωρισμός μεταξύ παραγωγής και αναπαραγωγής. Για να είμαστε σαφείς, η «αναπαραγωγή» δεν έχει να κάνει μόνο με το να κάνεις παιδιά. Συμπεριλαμβάνει την ικανοποίηση μιας σειράς διαφορετικών αναγκών στο πλαίσιο του καπιταλισμού: από το μαγείρεμα και το καθάρισμα του σπιτιού μέχρι το να συμπαραστέκεσαι στον σύντροφό σου όταν έχει μια άσχημη μέρα, να φροντίζεις τα παιδιά, τους αρρώστους, τους ηλικιωμένους και τους ανάπηρους.

Σε γενικές γραμμές, με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, η παραγωγική εργασία (που παράγει αξία) έγινε μισθωτή ενώ η αναπαραγωγική εργασία άμισθη (ή πληρώνεται με εξαιρετικά χαμηλό μισθό) αφού φαίνεται ότι δεν παράγει υπεραξία για το κεφάλαιο. Αυτός ο διαχωρισμός, που χαρακτηρίζεται από τον μισθό, πήρε μια συγκεκριμένη έμφυλη μορφή στα πλαίσια του καπιταλισμού. Σε μεγάλο βαθμό, οι γυναίκες αποκλείστη-

καν από τη σφαίρα της παραγωγής και άρα δεν λάμβαναν μισθό για την αναπαραγωγική εργασία που πρόσφεραν. Αυτό προσέδωσε στους άντρες έναν βαθμό εξουσίας επί των γυναικών και δημιούργησε ανταγωνισμούς εντός της τάξης βάσει του έμφυλου καταμερισμού εργασίας. Η Silvia Federici στο βιβλίο της *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα* αποκαλεί αυτή τη συνθήκη «πατριαρχία του μισθού»³.

(3) *Η αντιφατική ανάπτυξη της πυρηνικής οικογένειας*. Με την ανάπτυξη του καπιταλισμού και της μεγάλης βιομηχανίας, το περιεχόμενο της πυρηνικής οικογένειας γνώρισε μια αντιφατική μεταβολή. Από τη μια, όπως έχουν επισημάνει θεωρητικοί όπως η Selma James και η Mariarosa Dalla Costa στο *Η δύναμη των γυναικών και η κοινωνική ανατροπή*⁴, η πυρηνική οικογένεια ενισχύθηκε από τον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας που χαρακτηρίζεται από τον μισθό. Οι γυναίκες και τα παιδιά αποκλείστηκαν από τον μισθό και εκτοπίστηκαν στην αναπαραγωγική εργασία ενώ οι άντρες έγιναν μισθωτοί και εκτοπίστηκαν στην παραγωγική εργασία. Αυτό σήμαινε ότι οι άντρες χρειάζονταν τις γυναίκες και τα παιδιά για να αναπαραχθούν ενώ οι γυναίκες και τα παιδιά χρειάζονταν τους άντρες που έφερναν τον μισθό για να αναπαραχθεί η οικογένεια συνολικά (φυσικά, ο μισθός του άντρα κάποιες φορές συμπληρωνόταν από τον χαμηλό μισθό της γυναίκας που παρείχε κάποια οικιακή ή άλλη έμμισθη αναπαραγωγική εργασία). Έτσι, από τη μια πλευρά, η ανάπτυξη του καπιταλισμού ενίσχυσε την πυρηνική οικογένεια.

Από την άλλη όμως, οι καπιταλιστικές σχέσεις υπονόμισαν την πυρηνική οικογένεια.

3. Silvia Federici, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, Εκδόσεις των Ξένων, 2014.

4. Selma James, Mariarosa Dalla Costa, *Η δύναμη των γυναικών και η κοινωνική ανατροπή*, no woman's land, 2008.

νεια. Όπως επισημαίνουν οι Selma James και Mariarosa Dalla Costa, ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας είναι:

«ριζωμένος στο πλαίσιο της ίδιας της καπιταλιστικής κοινωνίας: γυναίκες στο σπίτι και άνδρες στα εργοστάσια και τα γραφεία, χωρισμένοι οι μien από τους δε ολόκληρη την ημέρα [...] Το κεφάλαιο, ενώ ανακηρύσσει την ετεροφυλοφιλία σε θρησκεία, στην πράξη καθιστά αδύνατη τη φυσική ή συναισθηματική επαφή ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες – καθιστά αδύνατη την ετεροφυλοφιλία ως οτιδήποτε άλλο πέρα από σεξουαλική, οικονομική και κοινωνική πειθαρχία.»

(4) *Η ανάπτυξη της «ταυτότητας» και της αλλοτρίωσης*. Ο John D'Emilio, υιοθετώντας την έννοια της αντιφατικής ανάπτυξης της πυρηνικής οικογένειας, υποστηρίζει ότι η «γκέι ταυτότητα» (και άρα, μπορούμε να συμπεράνουμε, και η «γυναικεία ταυτότητα») ως κατηγορία αναπτύχθηκε μέσω αυτής της αντιφατικής κίνησης της πυρηνικής οικογένειας. Στο άρθρο του *Καπιταλισμός και γκέι ταυτότητα*⁵, ισχυρίζεται ότι υπάρχει μια διάκριση μεταξύ της γκέι συμπεριφοράς και της γκέι ταυτότητας:

«Πολύ απλά, στο αποικιοκρατικό σύστημα παραγωγής δεν υπήρχε ο «κοινωνικός χώρος» που να επιτρέπει στους άνδρες και τις γυναίκες να είναι γκέι. Η επιβίωση ήταν δομημένη γύρω από τη συμμετοχή στην πυρηνική οικογένεια. Υπήρχαν συγκεκριμένες ομοφυλόφιλες πράξεις –σοδομισμός μεταξύ των ανδρών, “ακολασία” μεταξύ των γυναικών– στις οποίες μετείχαν τα άτομα, αλλά η οικογένεια ήταν τόσο διάχυτη

5. John D'Emilio, *Capitalism and Gay Identity*. Υπάρχει στο John D'Emilio, *Making Trouble: essays on gay history, politics and the university*, Routledge, 1992.

που στην αποικιοκρατική κοινωνία δεν υπήρχε καν η κατηγορία του ομοφυλόφιλου ή της λεσβίας για να αποδοθεί σε ένα πρόσωπο [...] Κατά το δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, με την καθιέρωση του καπιταλιστικού συστήματος της ελεύθερης εργασίας, αυτή η κατάσταση άλλαξε αισθητά. Μόνο όταν τα άτομα άρχισαν να βγάζουν το ψωμί τους μέσω της μισθωτής εργασίας, αντί να αποτελούν κομμάτι μιας αλληλοεξαρτώμενης οικογενειακής μονάδας, κατέστη εφικτό να συνενωθεί η ομοφυλόφιλη επιθυμία σε μια προσωπική ταυτότητα – μια ταυτότητα που βασίζεται στη δυνατότητα να παραμένεις έξω από την ετεροφυλόφιλη οικογένεια και να δομείς μια προσωπική ζωή που βασίζεται στην έλξη για το δικό σου φύλο.»

Ο τρόπος που αντιλαμβάνεται ο D'Emilio την «ταυτότητα» παίζει κεντρικό ρόλο στην κατανόηση των πολιτικών της ταυτότητας και της θεωρίας της διαθεματικότητας. Ωστόσο, θα αλλάξω ελαφρώς το πλαίσιο του. Κάνοντας διάκριση μεταξύ της «συμπεριφοράς» και της «ταυτότητας», ο D'Emilio θίγει κάτι που θα μπορούσε να διευρυνθεί στις μαρξιστικές κατηγορίες της «εργασίας» και της «αλλοτρίωσης». Θα κάνω μια παρέκβαση για να αναλύσω περαιτέρω αυτή την ιδέα.

Για τον Μαρξ, η εργασία είναι μια αφηρημένη κατηγορία που καθορίζει την ανθρωπινή ιστορία. Στα πρώτα του κείμενα ο Μαρξ αναφέρεται στην εργασία ως αυτο-δραστηριότητα ή ως ζωτική δραστηριότητα. Στο κεφάλαιο *Αποξενωμένη εργασία*⁶, ο Μαρξ γράφει:

«Γιατί πρωταρχικά η εργασία, η ζωτική δραστηριότητα, η παραγωγική ζωή η ίδια, εμφανίζεται στον άνθρωπο μόνο σαν μέσο για την ικανοποίηση μιας ανάγκης – της ανάγκης να διατηρήσει

τη φυσική του ύπαρξη. Αλλά η παραγωγική ζωή είναι η ειδολογική ζωή. Είναι η ζωή που παράγει ζωή. Ολόκληρος ο χαρακτήρας ενός είδους, ο ειδολογικός του χαρακτήρας, υπάρχει στη φύση της ζωτικής του δραστηριότητας, και η ελεύθερη συνειδητή δραστηριότητα συνθέτει τον ειδολογικό χαρακτήρα του ανθρώπου. Η ίδια η ζωή εμφανίζεται μόνο σαν ένα μέσο ζωής.»

Η ζωτική δραστηριότητα, ή αλλιώς η εργασία, είναι μια αφαίρεση που υπερβαίνει τις επιμέρους συγκεκριμένες μορφές ή, πιο συγκεκριμένα, τους επιμέρους συγκεκριμένους τρόπους παραγωγής (καπιταλισμός, φεουδαρχία, φυλετικές κοινότητες κοκ). Εντούτοις, η εργασία μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο εντός του πλαισίου αυτών των μορφών. Μέσω αυτών των μορφών, μέσω δηλαδή της κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας μας, οι άνθρωποι συμμετέχουν στη συνεχώς διευρυνόμενη διαδικασία ικανοποίησης των αναγκών τους, αναπτύσσοντας νέες ανάγκες και νέους τρόπους ικανοποίησης των αναγκών. Η εργασία περιλαμβάνει τα πάντα: από τη δουλειά μας στο πλαίσιο του καπιταλισμού μέχρι την καλλιέργεια της γης στη φεουδαρχία, από τη δημιουργία τέχνης και ποίησης μέχρι το να κάνεις σεξ και να μεγαλώνεις παιδιά. Μέσω της εργασίας και των πολυάριθμων εκφράσεών της, ή μορφών της, εμπλεκόμαστε με τον κόσμο που μας περιβάλλει, σε μια διαδικασία κατά την οποία αλλάζουμε τόσο τον κόσμο όσο και τον εαυτό μας.

Στον καπιταλισμό υπάρχει ένας διαχωρισμός μεταξύ της εργασίας μας και της συνειδητής μας βούλησης. Όταν ο Μαρξ λέει ότι «Η ίδια η ζωή εμφανίζεται μόνο σαν ένα μέσο ζωής» επισημαίνει αυτή ακριβώς την αντίφαση. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, στον καπιταλισμό η εργασία διαχωρίζεται από τα μέσα παραγωγής, έτσι πρέπει να δουλεύουμε για εκείνους που κατέχουν τα μέσα παραγωγής. Απασχολούμαστε στην ίδια μορφή εργασίας όλη την ημέρα, κάθε

6. Καρλ Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, Εκδόσεις Γλάρος, 1975.

μέρα, και λαμβάνουμε έναν μισθό για αυτή τη δραστηριότητα τον οποίο ανταλλάσσουμε για να ικανοποιήσουμε τις ανάγκες μας. Παράγουμε αξία προκειμένου να την ανταλλάξουμε με τις αξίες χρήσεις που χρειαζόμαστε για να επιβιώσουμε. Επομένως, αυτό που εμφανίζεται στον καπιταλισμό ως ένα απλό μέσο για την ικανοποίηση των αναγκών μας (δουλειά) είναι στην πραγματικότητα η ίδια η ζωτική δραστηριότητα (εργασία). Λόγω αυτού του σχίσματος μεταξύ της εργασίας μας και της συνειδητής μας βούλησης, η εργασία μας στον καπιταλισμό είναι αλλοτριωμένη, δηλαδή δεν χρησιμοποιείται για τον δικό μας εμπλουτισμό αλλά, αντίθετα, προσφέρεται στους καπιταλιστές. Η πολύπλευρη εργασία μας γίνεται μονόπλευρη· η εργασία μας υποβιβάζεται σε δουλειά. Στη Γερμανική ιδεολογία, ο Μαρξ γράφει: «από τη στιγμή που εμφανίζεται ο καταμερισμός της εργασίας, κάθε άνθρωπος έχει μια ιδιαίτερη, αποκλειστική σφαίρα δραστηριότητας, που του επιβάλλεται αναγκαστικά και που δεν μπορεί να της ξεφύγει. Είναι κυνηγός, ψαράς, βοσκός ή κριτικός και πρέπει να παραμείνει τέτοιος, αν δεν θέλει να χάσει τα μέσα της ύπαρξής του».⁷ Δεν είμαστε πλήρως αναπτυγμένα ανθρώπινα όντα που ασχολούνται με όλες τις μορφές εργασίας που επιθυμούν να ασχοληθούν. Αντίθετα, έχουμε υποβιβαστεί σε μία μόνο μορφή εργασίας με στόχο την ανταλλαγή προκειμένου να ικανοποιήσουμε τις ανάγκες μας. Είμαστε εργάτριες σε τηλεφωνικά κέντρα, κομμωτές, νοσοκόμες, δάσκαλοι κ.λπ. Αυτή η μονόπλευρη συνθήκη, ως προϋπόθεση για την ικανοποίηση των αναγκών μας, απαντάται μόνο στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

Εάν εφαρμόσουμε τις κατηγορίες του Μαρξ στην ανάλυση του D'Emilio για την ομοφυλοφιλία, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ομοφυλοφιλική συμπεριφορά είναι μια έκφραση της εργασίας, μια αυτο-δραστηριότητα, και η ομοφυλοφιλική ταυτότητα είναι μια

Στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες υπήρχε άφθονη ομοφυλοφιλική δραστηριότητα, διάφορες μορφές έκφρασης του φύλου καθώς και περιπτώσεις ανταγωνισμού μεταξύ ανθρώπων με διαφορετικό χρώμα δέρματος. Αλλά η «ταυτότητα» ως κατηγορία που αντιπροσωπεύει ένα άτομο, είναι μοναδικό φαινόμενο του καπιταλισμού.

μονόπλευρη, αλλοτριωμένη μορφή της εργασίας που απαντάται μόνο στον καπιταλισμό. Γίνεται έτσι διάκριση μεταξύ του ατόμου που μετέχει συνειδητά στην ομοφυλοφιλική δραστηριότητα και του ατόμου που ορίζεται από μία μορφή εργασίας, την ομοφυλοφιλική. Οι γυναίκες και οι έγχρωμοι (people of color) βιώνουν κάτι παρόμοιο με την ανάπτυξη του καπιταλισμού: μια μετατόπιση από την ενασχόληση σε συγκεκριμένους τύπους εργασίας στην ενασχόληση σε γυναικείες ή φυλετικά προσδιορισμένες μορφές εργασίας. Για να το πούμε διαφορετικά, στον καπιταλισμό αναγκαζόμαστε να μπούμε μέσα σε ένα κουτί: είμαι οδηγός λεωφορείου ή κομμώτρια ή γυναίκα. Αυτές οι διαφορετικές μορφές εργασίας, ή οι διαφορετικές εκφράσεις της ζωτικής μας δραστηριότητας (ο τρόπος με τον οποίο αλληλεπιδρούμε με τον κόσμο γύρω μας), περιορίζουν την ικανότητά μας να είμαστε πολύπλευρα ανθρώπινα όντα.

Εάν κατανοήσουμε την «ταυτότητα» με αυτό τον τρόπο, θα πρέπει να αγωνιστού-

7. Καρλ Μαρξ, Φρίντριχ Ένγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, Gutenberg, 1997.

με για μια κοινωνία που δεν θα μας περιορίζει σε μια ταυτότητα, του «οδηγού λεωφορείου», της «γυναίκας» ή του «queer», αλλά που θα επιτρέπει στον καθένα να χρησιμοποιεί ελεύθερα την πολύπλευρη ζωτική του δραστηριότητα με όποιον τρόπο επιθυμεί. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να αγωνιστούμε για μια κοινωνία που καταργεί πλήρως, ή υπερβαίνει, τις «ταυτότητες». Θα το επεξηγήσω πιο αναλυτικά παρακάτω.

Τι είναι η θεωρία της διαθεματικότητας και πώς αναπτύχθηκε;

Ο όρος «διαθεματικότητα» δεν ήταν τόσο συνηθισμένος μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Σύμφωνα με τις περισσότερες φεμινίστριες ιστορικούς, η Kimberlé Williams Crenshaw ήταν η πρώτη που εισήγαγε τον όρο αυτό σε μια σειρά άρθρων που έγραψε μεταξύ 1989 και 1991 (βλέπε, για παράδειγμα, το άρθρο της Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color). Στη συνέχεια, η θεωρία της διαθεματικότητας έγινε πολύ δημοφιλής μέσα από τη δουλειά πολλών κριτικών θεωρητικών που ασχολούνται με το φύλο και τη φυλή.

Ανεξάρτητα από το που επινοήθηκε ο όρος, η θεωρία της διαθεματικότητας έχει τις ρίζες της στους ταξικούς αγώνες και τα κινήματα της δεκαετίας του '60 και του '70 στις ΗΠΑ και την Ευρώπη (γενικά μιλώντας). Σε γενικές γραμμές, χαρακτηριστικό εκείνης της περιόδου ήταν οι αυτόνομοι αγώνες που είχαν τη βάση τους στον έμφυλο και φυλετικό καταμερισμό της εργασίας. Οι μαύροι αποτέλεσαν την πρωτοπορία αυτής της μορφής αγώνα, αναπτύσσοντας και καθοδηγώντας πολλές οργανώσεις, από επαναστατικά κόμματα όπως οι Μαύροι Πάνθηρες μέχρι οργανώσεις σε χώρους εργασίας όπου η πλειοψηφία των εργατών ήταν μαύροι εργάτες και μαύρες εργάτριες όπως η οργάνωση Dodge Revolutionary Union Movement. Κι άλλες κοινωνικές ομάδες, όπως λευκές γυναίκες,

λατινοαμερικάνοι, γκέι και λεσβίες, επηρεάστηκαν από αυτές τις μορφές αγώνα και δημιούργησαν παρόμοιες οργανώσεις βάσει φυλής, φύλου και σεξουαλικότητας (παρά τις αντιφάσεις που υπήρχαν στο εσωτερικό αυτών των οργανώσεων και παρά την ύπαρξη πολυ-εθνικών εγχειρημάτων, μπορούμε να πούμε ότι εκείνη την εποχή και στις συγκεκριμένες χώρες υπήρχε μια γενική τάση να οργανώνονται τα υποκείμενα βάσει φυλής, φύλου και σεξουαλικότητας). Αυτό οφειλόταν στον έμφυλο και φυλετικό καταμερισμό της εργασίας: οι μαύροι ήταν εκτοπισμένοι σε συγκεκριμένες γειτονίες και σε συγκεκριμένες μορφές εργασίας, η αξία της εργασιακής δύναμης ενός μαύρου ήταν μικρότερη από αυτή ενός λευκού, η κοινωνικά κατασκευασμένη ιεραρχία βάσει του χρώματος του δέρματος και οι αντίστοιχοι ανταγωνισμοί εντός της τάξης είχαν αναπτυχθεί πλήρως και επιβληθεί με υλικούς όρους. Το να είσαι μαύρος σήμαινε το να αντικειμενοποιείσαι, το να υποβιβάζεσαι σε μια μόνο μορφή εργασίας: την παραγωγή και αναπαραγωγή της μαύρης ταυτότητας (blackness). Επομένως, η Μαύρη Δύναμη (Black Power) σήμαινε τον αγώνα ενάντια στην αλλοτρίωση και τον μονόπλευρο χαρακτήρα της μαύρης ταυτότητας, τον αγώνα για την απελευθέρωση της εργασίας, για την αποδέσμευση των πολλαπλών διαστάσεων της, για την ενοποίηση της εργασίας με τη συνειδητή της βούληση.

Ομοίως, οι γυναίκες οργανώθηκαν ως απάντηση στον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας, κάνοντας την απόπειρα να απελευθερωθούν από την αλλοτρίωση της «γυναικείας κατάστασης». Για παράδειγμα, οι γυναίκες έκαναν αγώνες για την αναπαραγωγική και σεξουαλική τους ελευθερία προσπαθώντας να αποκτήσουν τον έλεγχο των μέσων παραγωγής τους (των σωμάτων τους). Η Maria Mies περιγράφει πώς τα σώματα των γυναικών αποτελούν τα μέσα παραγωγής τους στον καπιταλισμό: «*Το πρώτο μέσο παραγωγής με το οποίο επενεργούν τα ανθρώπινα όντα στη φύση είναι το ίδιο τους το σώμα [...] οι γυναί-*

κες έχουν την αίσθηση ολόκληρου του σώματός τους, όχι μόνο των χεριών και του μυαλού τους. Από το σώμα τους παράγουν νέα παιδιά καθώς και την πρώτη τροφή για αυτά τα παιδιά».⁸ Δεδομένου ότι η χρήση του γυναικείου σώματος συνιστά στον καπιταλισμό μια ιδιαίτερη μορφή αλλοτριωμένης γυναικείας εργασίας, αποτελεί ιστορικά το πεδίο αγώνα για την απελευθέρωση.

Ωστόσο, εντός του δεύτερου κύματος του φεμινισμού υπήρχε και μια τάση που επεδίωκε την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων ζητώντας «ίσους μισθούς για ίση εργασία». Και οι δύο αυτές τάσεις ενεργούσαν ορμώμενες από τις έμφυλες κοινωνικές καπιταλιστικές σχέσεις και μοιράζονταν τη μεθοδολογία των πολιτικών της ταυτότητας, υποστηρίζοντας ότι οι γυναίκες μπορούσαν να ενωθούν στη βάση της κοινής «γυναικείας» εμπειρίας ή της «γυναικείας κατάστασης».

Μέσω αυτής της εξέλιξης καθιερώθηκε η θεωρία της διαθεματικότητας. Καθώς οι αυτόνομοι αγώνες της δεκαετίας του '60 και του '70 άρχισαν να υποχωρούν, ομάδες όπως η Combahee River Collective αντέδρασαν στους υλικούς διαχωρισμούς εντός του κινήματος. Υποστήριξαν ότι το αντικειμενικά λευκό δεύτερο κύμα του φεμινιστικού κινήματος απέκλειε τις έγχρωμες γυναίκες θεωρώντας ως δεδομένο ότι, αφενός, η εμπειρία των λευκών γυναικών θα μπορούσε να επεκταθεί και σε αυτές και, αφετέρου, ότι οι λευκές γυναίκες θα μπορούσαν να εκπροσωπήσουν επαρκώς και τις έγχρωμες γυναίκες. Σε αντίθεση με αυτό, υποστήριξαν ότι η επαναστατική πρακτική πρέπει να διαμορφωθεί από την εμπειρία των μαύρων λεσβιών γυναικών:

«Αυτή η επικέντρωση στην καταπίεση που εμείς οι ίδιες έχουμε βιώσει παίρνει σάρκα και οστά στην έννοια της πολιτικής της ταυτότητας. Πιστεύουμε ότι η πιο ουσιαστική και ενδεχομένως η πιο

ριζοσπαστική πολιτική προκύπτει άμεσα από την ίδια μας την ταυτότητα, και όχι από το να προσπαθούμε να τερματιστεί η καταπίεση κάποιου άλλου. Στην περίπτωση των μαύρων γυναικών αυτή η ιδέα είναι ιδιαίτερος ανταγωνιστική, επικίνδυνη, απειλητική και ως εκ τούτου επαναστατική, διότι εάν εξετάσουμε όλα τα πολιτικά κινήματα που έχουν προηγηθεί είναι προφανές ότι κανένας δεν είναι περισσότερο άξιος από εμάς τις ίδιες να απελευθερωθεί.»⁹

Αυτό που αναπτύχθηκε πρακτικά μέσω της συγκεκριμένης τάσης των πολιτικών της ταυτότητας που υιοθέτησε η ομάδα Combahee River Collective (μια πολιτική που βασιζόταν στην ταυτότητα της μαύρης, λεσβίας, εργάτριας) εδραιώθηκε θεωρητικά με την ανάπτυξη της θεωρίας της διαθεματικότητας. Οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας που εμφανίστηκαν στα τέλη της δεκαετίας του '70 και στις αρχές του '80 εξέφρασαν ορθά τους ανταγωνισμούς εντός της τάξης, υποστηρίζοντας ότι δεν μπορούμε να συζητάμε για το φύλο χωρίς να συζητάμε για τη φυλή, την τάξη, τη σεξουαλικότητα, την αναπηρία, την ηλικία κ.λπ.

Η Patricia Hill Collins περιγράφει τη θεωρία της διαθεματικότητας ως μια «*ανάλυση που βασίζεται στον ισχυρισμό ότι τα συστήματα της φυλής, της κοινωνικής τάξης, του φύλου, της σεξουαλικότητας, της εθνοτικότητας, του έθνους και της ηλικίας συγκροτούν αμοιβαίως δομούμενα χαρακτηριστικά μιας κοινωνικής οργάνωσης, τα οποία διαμορφώνουν τα βιώματα των μαύρων γυναικών και, με τη σειρά τους, διαμορφώνονται από τις μαύρες γυναίκες.*»¹⁰ Λαμβάνοντας υπόψη αυτόν τον ορισμό καθώς και τα γραπτά των

9. Combahee River Collective, *The Combahee River Collective Statement*, βλ.επε στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://circuitous.org/scrap/combahee.html>

10. Patricia Hill Collins, *Black Feminist Thought*, Hyman, 1990.

8. Maria Mies, ό.π.

πιο διακεκριμένων θεωρητικών της διαθεματικότητας, εντόπισα τέσσερα βασικά στοιχεία της συγκεκριμένης θεωρίας: (1) μια πολιτική της διαφοράς, (2) μια κριτική των γυναικείων οργανώσεων και των οργανώσεων των έγχρωμων, (3) την ανάγκη να εξελιχθούν τα πιο καταπιεσμένα υποκείμενα σε ηγέτες και να αναλάβουν την ηγεσία του κινήματος και (4) την ανάγκη για μια πολιτική που λαμβάνει υπόψη όλες τις μορφές καταπίεσης.

(1) *Μια πολιτική της διαφοράς.* Οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας ισχυρίζονται ότι οι διάφορες ταυτότητές μας, όπως η φυλή, η τάξη, το φύλο, η σεξουαλικότητα κ.λπ. αναγκαστικά μας διαφοροποιούν από τους ανθρώπους που δεν έχουν τις ίδιες ταυτότητες. Έτσι ένας γκέι μαύρος άνδρας της άρχουσας τάξης θα έχει διαφορετικά βιώματα, και άρα διαφορετική πολιτική, σε σχέση με μια στρέιτ λευκή γυναίκα της εργατικής τάξης. Από την άλλη, οι άνθρωποι με κοινές ταυτότητες, όπως το να είσαι μαύρος ή λεσβία, έχουν κοινά βιώματα που ενώνουν οργανικά τα άτομα. Κάποιες από αυτές τις κοινές ταυτότητες είναι πιο πιθανό να ενώσουν κάποιους ανθρώπους από ό,τι άλλες. Όπως επεξηγεί η Collins:

«Από τη μια, όλες οι αφροαμερικανές γυναίκες αντιμετωπίζουν παρόμοιες προκλήσεις, κάτι που απορρέει από το γεγονός ότι ζουν σε μια κοινωνία που ιστορικά και συστηματικά υποτιμά τις γυναίκες με αφρικανική καταγωγή. Παρά το γεγονός ότι όλες οι μαύρες γυναίκες στις ΗΠΑ αντιμετωπίζουν κοινές προκλήσεις, αυτό δεν σημαίνει ούτε ότι όλες οι αφροαμερικανές είχαν τα ίδια ακριβώς βιώματα ούτε ότι συμφωνούμε πάνω στη σημασία των διαφορετικών βιωμάτων μας. Έτσι, από την άλλη, παρά τις κοινές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι μαύρες γυναίκες στις ΗΠΑ ως ομάδα, η γνώση ή η οπτική αυτής της ομάδας χαρακτηρίζεται από ποικίλες αντιδράσεις απέναντι σε αυτά τα βασικά θέματα. Παρά τις διαφορές

στην ηλικία, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την κοινωνική τάξη, τη γεωγραφική περιοχή και τη θρησκεία, οι μαύρες γυναίκες στις ΗΠΑ αντιμετωπίζουν κοινωνικές πρακτικές που μας περιορίζουν σε υποδεέστερη στέγαση, σε υποδεέστερες γειτονιές, σχολεία, δουλειές και κοινωνικές υπηρεσίες και αποκρύπτουν αυτές τις διαφορές πίσω από μια σειρά κοινών πεποιθήσεων σχετικά με τη νοημοσύνη, τις εργασιακές συνήθειες και τη σεξουαλικότητα των μαύρων γυναικών. Αυτές οι κοινές προκλήσεις, με τη σειρά τους, οδηγούν σε επαναλαμβανόμενα μοτίβα βιωμάτων για τα μεμονωμένα μέλη της ομάδας.»¹¹

Αυτός είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της θεωρίας της διαθεματικότητας: κάποια άτομα ή ομάδες διαφοροποιούνται από άλλα άτομα ή ομάδες βάσει των βιωμάτων τους. Αυτό μπορεί να ισχύει μεταξύ πολλών διαφορετικών διαχωριστικών γραμμών που χαράσσονται από τις διάφορες ταυτότητες.

(2) *Κριτική των γυναικείων οργανώσεων και των οργανώσεων των έγχρωμων.* Οι έγχρωμες γυναίκες ήταν περιθωριοποιημένες στο κίνημα του '60 και του '70: στις γυναικείες οργανώσεις, στις οργανώσεις των κινημάτων Black Power και Chicano καθώς και σε άλλες οργανώσεις που καθοδηγούνταν από έγχρωμους. Οι περισσότεροι θεωρητικοί της διαθεματικότητας το αποδίδουν αυτό στα ιδιαίτερα βιώματα που έχουν οι έγχρωμες γυναίκες (και ειδικότερα οι μαύρες) σε σχέση με τη φυλή, την τάξη, το φύλο και άλλες μορφές καταπίεσης. Για παράδειγμα, η Collins ισχυρίζεται ότι οι έγχρωμες γυναίκες δεν συμμετείχαν στις οργανώσεις των λευκών φεμινιστριών διότι ήταν «ρατσιστικές και ασχολούνταν σε υπερβολικό βαθμό με ζητήματα που αφορούσαν τις λευκές γυναίκες της μεσαίας τάξης».¹² Ομοίως, η Collins υποστηρίζει ότι

11. Patricia Hill Collins, ό.π.

12. Ό.π.

οι αφροαμερικάνικες σπουδές (black studies) βασίζονται παραδοσιακά σε «ανδροκρατικές θεμελιώδεις αξίες» και εμπεριέχουν μια «κυρίαρχη προκατάληψη υπέρ του αρσενικού», παρόλο που οι φορείς τους είχαν ιστορικά συμμετάσχει και αισθανθεί περιθωριοποιημένοι/ες στις αφροαμερικάνικες οργανώσεις. Και πάλι, πρόκειται για μια αντικειμενική και ιστορική κατάσταση που οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας την αποδίδουν στις διαφορές μεταξύ των ταυτοτήτων.

(3) Η ανάγκη να εξελιχθούν τα πιο καταπιεσμένα υποκείμενα σε ηγέτες και να αναλάβουν την ηγεσία του κινήματος. Σύμφωνα με αυτή την ανάλυση, οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας υποστηρίζουν ότι το βίωμα του να είσαι καταπιεσμένο άτομο σε τοποθετεί σε μια ιδιαίτερα προνομιακή θέση για τον αγώνα. Με άλλα λόγια, εάν έχεις βιώσει τις πολλαπλές καταπίεσεις που απορρέουν από τις πολλαπλές σου ταυτότητες, τότε αποτελείς την πρωτοπορία του αγώνα εναντίον τους. Γράφει η bell hooks:

«Ως ομάδα, οι μαύρες γυναίκες βρίσκονται σε μια ασυνήθιστη θέση σε αυτή την κοινωνία, όχι μόνο γιατί βρισκόμαστε συλλογικά στο χαμηλότερο σκαλοπάτι της επαγγελματικής κλίμακας αλλά γιατί συνολικά το κοινωνικό μας στάτους είναι χαμηλότερο από κάθε άλλης ομάδας. Έχοντας μια τέτοια θέση, υφιστάμεθα την πιο σκληρή σεξιστική, ρατσιστική και ταξική καταπίεση. Την ίδια στιγμή, είμαστε η ίδια ομάδα που δεν έχει κοινωνικοποιηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να αναλαμβάνει τον ρόλο του εκμεταλλευτή/καταπιεστή, διότι δεν μας επιτρέπεται ένα θεσμικό “άλλο” που να μπορούμε να το εκμεταλλευτούμε ή να το καταπιέσουμε. [...] Ως μαύρες γυναίκες χωρίς θεσμοθετημένο “άλλο” που να μπορούμε να κάνουμε διακρίσεις εναντίον του, να το εκμεταλλευτούμε ή να το καταπιέσουμε, έχουμε συχνά μια βιωμένη εμπειρία που θέτει

Η πολιτική της ταυτότητας και η θεωρία της διαθεματικότητας αναπτύχθηκαν στις ΗΠΑ τις δεκαετίες του '60 και του '70, μέσα από τις πραγματικές συγκρούσεις των queer έγχρωμων γυναικών με άλλα κομμάτια της τάξης.

άμεσα υπό αμφισβήτηση την κυρίαρχη ταξική, σεξιστική και ρατσιστική κοινωνική δομή και τη συνακόλουθη ιδεολογία της. Αυτή η βιωμένη εμπειρία μπορεί να διαμορφώσει τη συνειδησή μας με τέτοιο τρόπο που η κοσμοθεωρία μας να διαφέρει σε σχέση με αυτών που έχουν έναν βαθμό προνομίου (όσο σχετικό κι αν είναι αυτό εντός του υφιστάμενου συστήματος). Για τον συνεχιζόμενο φεμινιστικό αγώνα είναι σημαντικό να αναγνωρίσουν οι μαύρες γυναίκες αυτό το ιδιαίτερο πλεονέκτημα που μας προσφέρει η περιθωριοποίησή μας και να εκμεταλλευτούμε αυτή την προοπτική για να ασκήσουμε κριτική στην κυρίαρχη ρατσιστική, ταξική, σεξιστική ηγεμονία καθώς και για να οραματιστούμε και να δημιουργήσουμε μια αντι-ηγεμονία.»¹³

Αυτό το σημείο αιτιολογεί την ανάγκη να εξελιχθούν οι queer, οι γυναίκες και οι έγχρωμοι σε ηγέτες του κινήματος και δίνει την ευκαιρία στους θεωρητικούς της διαθεματικότητας να επεξηγήσουν γιατί ιστορικά οι πιο καταπιεσμένοι τείνουν να είναι οι πιο μαχητικοί μέσα στους αγώνες.

13. bell hooks, *Feminist Theory: From Margin to Center*, South End Press, 1984.

(4) Η ανάγκη για μια πολιτική που λαμβάνει υπόψη όλες τις μορφές καταπίεσης. Τέλος, όλοι οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας υποστηρίζουν ότι είναι αναγκαίο να αναλυθεί κάθε μορφή καταπίεσης, κάνοντας χρήση των όρων «αλληλένδετα συστήματα καταπίεσης», «πλέγμα κυριαρχίας» ή κάποια παραλλαγή αυτών. Κεντρική ιδέα είναι ότι είναι ανέφικτο να εξεταστεί μια ταυτότητα ή μια κατηγορία καταπίεσης χωρίς να εξεταστούν και όλες οι υπόλοιπες. Όπως το έχει θέσει με απλά λόγια η Barbara Smith, «οι βασικοί “-ισμοί” [...] είναι στενά συνυφασμένοι μεταξύ τους»¹⁴ – δεν μπορούν να διαχωριστούν.

Παρόλο που η θεωρία της διαθεματικότητας φαίνεται να ξεπερνά τους περιορισμούς των πολιτικών της ταυτότητας, είναι τελικά ανεπαρκής. Στην επόμενη ενότητα θα δείξουμε ότι στην πραγματικότητα η θεωρία της διαθεματικότητας είναι μια αστική ιδεολογία.

Μια μαρξιστική κριτική των πολιτικών της ταυτότητας και της θεωρίας της διαθεματικότητας

Οι πολιτικές της ταυτότητας έχουν τις ρίζες τους στη μονόπλευρη έκφραση που χαρακτηρίζει τον καπιταλισμό και συνεπώς δεν αποτελούν επαναστατικές πολιτικές. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, η «ταυτότητα» μπορεί να εξομοιωθεί με την αλλοτριωμένη εργασία: είναι μια μονόπλευρη έκφραση των συνολικών μας δυνατοτήτων ως ανθρώπινων όντων.

Ο Frantz Fanon πραγματεύεται κάτι παρόμοιο στο κλείσιμο του βιβλίου του *Μαύρο δέρμα, λευκές μάσκες*.¹⁵ Γράφει: «Ο μαύρος άνθρωπος, όσο ειλικρινής κι αν είναι, είναι σκλάβος του παρελθόντος. Είμαι όμως άνθρωπος, και υπό αυτή την έννοια ο Πελο-

14. Barbara Smith, *The Truth that Never Hurts: Writings on Race, Gender and Freedom*, Rutgers University Press, 1998.

15. Frantz Fanon, *Peau noire, masques blancs*, Éditions du Seuil, 1952.

ποννησιακός Πόλεμος είναι εξίσου δικός μου όσο και η εφεύρεση της πυξίδας». Από τη μια, ο Fanon επικαλείται μια συγκεκριμένη, μονόπλευρη έκφραση: τη μαύρη ταυτότητα. Από την άλλη, υποδεικνύει τις πολλαπλές πλευρές ενός δυνητικά καθολικού ανθρώπου. Ο Fanon είναι ταυτόχρονα και τα δύο αυτά πράγματα: μαύρος και άνθρωπος – κάτι συγκεκριμένο και κάτι καθολικό. Στον καπιταλισμό είμαστε τόσο αλλοτριωμένοι εργάτες όσο και η εργασία η ίδια, μόνο που το καθολικό δεν έχει πραγματωθεί με συγκεκριμένους όρους.

Οι πολιτικές της ταυτότητας του '60 και του '70 συγχέουν μια συγκεκριμένη στιγμή, ή ένα καθοριστικό σημείο, εντός των καπιταλιστικών σχέσεων με το δυνητικά καθολικό. Επιπλέον, αναπαράγουν το σχίσμα μεταξύ φαινομένου και ουσίας. Στον καπιταλισμό υπάρχει μια αντίφαση μεταξύ του συγκεκριμένου και του καθολικού, μεταξύ φαινομένου και ουσίας. Φαινόμαστε ότι είμαστε αλλοτριωμένα άτομα (οδηγός λεωφορείου, κομμώτρια, γυναίκα κ.λπ.) ενώ στην ουσία είμαστε πολύπλευρα άτομα ικανά για πολλές

μορφές εργασίας. Οι πολιτικές της ταυτότητας ενισχύουν μια μόνο πλευρά αυτής της αντίφασης, προωθώντας τον συλλογικό αγώνα στη βάση της «γυναικείας κατάστασης» ή της «μαύρης ταυτότητας» ή της «κατάστασης των μαύρων λεσβιών» κ.λπ. Για να δανειστούμε από τον Fanon, οι πολιτικές της ταυτότητας δηλώνουν «Είμαι μαύρος», «Είμαι γυναίκα», «Είμαι μαύρη λεσβία» κ.λπ. Αυτό είναι ένα βασικό πρώτο βήμα. Όπως γράφει στο κριτικό κεφάλαιο με τίτλο «Η βιωμένη εμπειρία του μαύρου ανθρώπου»: *«Τελικά αποφάσισα να κραυγάσω τη μαύρη μου ταυτότητα. [...] Στην άλλη πλευρά του λευκού κόσμου υπάρχει μια μαγική μαύρη κουλτούρα. Η νέγρικη γλυπτική! Αρχισα να λάμπω από υπερηφάνεια. Μήπως αυτή ήταν η σωτηρία μας;»*. Και παρακάτω:

Έτσι εδώ ο Νέγρος αποκαθίσταται, «στέκεται στο τιμόνι», κυβερνά τον κόσμο με τη διαίσθησή του, έχοντας ανακαλύψει και οικειοποιηθεί εκ νέου τον εαυτό του, περιζήτητος, αποδεκτός. Και δεν είναι ένας Νέγρος, ω, όχι, αλλά ο Νέγρος, που καλεί σε επαγρύπνηση τις γόνιμες κεραίες του κόσμου, βρισκόμενος στο προσκήνιο του κόσμου, ραντίζοντας τον κόσμο με την ποιητική του δύναμη, «έτοιμος να τον διαπεράσει κάθε ανάσα του κόσμου». Αγκαλιάζω τον κόσμο! Είμαι ο κόσμος! Ο λευκός ποτέ δεν κατανόησε αυτή τη μαγική μετάβαση. Ο λευκός θέλει τον κόσμο` τον θέλει για τον εαυτό του. Ανακαλύπτει ότι είναι ο αναπόφευκτος αφέντης του κόσμου. Τον υποδουλώνει. Η σχέση του με τον κόσμο είναι η ιδιοποίηση. Αλλά υπάρχουν αξίες που μπορούν να υπηρετηθούν μόνο με την αυθάδειά μου. Ως μάγος έκλεψα από τον λευκό έναν «συγκεκριμένο κόσμο», χαμένο για αυτόν και για το είδος του. Όταν συνέβη αυτό, ο λευκός ένωσε μια μετασεισμική δόνη-

ση που ήταν ανίκανος να προσδιορίσει, αφού δεν είναι συνηθισμένος σε τέτοιες αντιδράσεις.

Για πολλές σελίδες ο Fanon υποστηρίζει ότι οι μαύροι πρέπει να αγκαλιάσουν τη μαύρη ταυτότητα και να αγωνιστούν στη βάση ότι είναι μαύροι προκειμένου να αρνηθούν τις κοινωνικές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από τη λευκή υπεροχή. Αλλά το να σταματήσει κανείς εκεί σημαίνει ότι αναπαράγει τη μονόπλευρη ύπαρξή μας και τις καπιταλιστικές μορφές εμφάνισης. Οι πολιτικές της ταυτότητας διακηρύττουν «Είμαι μαύρος» ή «Είμαι γυναίκα» χωρίς να συμπληρώνουν την άλλη πλευρά της αντίφασης «... και άνθρωπος». Εάν το αρχικό και το τελικό σημείο είναι μονόπλευρο, δεν θα είμαστε ποτέ σε θέση να καταργήσουμε τις φυλετικές και έμφυλες κοινωνικές σχέσεις. Για τους υποστηρικτές των πολιτικών της ταυτότητας (παρόλο που ισχυρίζονται το αντίθετο), η γυναικεία κατάσταση, μια μορφή εμφάνισης εντός της κοινωνίας, ανάγεται σε μια φυσική, στατική «ταυτότητα». Οι κοινωνικές σχέσεις όπως η «γυναικεία κατάσταση», ή απλώς το φύλο, γίνονται στατικά αντικείμενα ή «θεσμοί». Ως εκ τούτου, η κοινωνία οργανώνεται βάσει των ατόμων, ή βάσει κοινωνιολογικών ομάδων που διαθέτουν φυσικά χαρακτηριστικά. Συνεπώς, η μόνη δυνατότητα αγώνα σύμφωνα με τις πολιτικές της ταυτότητας βασίζεται στην ίση κατανομή ή τον ατομικισμό (θα το αναλύσω περισσότερο παρακάτω). Πρόκειται για μια αστική ιδεολογία διότι αναπαράγει το αλλοτριωμένο άτομο, αυτό ακριβώς το άτομο που διαμόρφωσαν και υπερασπίστηκαν (και επέβαλαν με υλικούς όρους) οι αστοί θεωρητικοί και επιστήμονες από τη γέννηση του καπιταλισμού μέχρι σήμερα.

Επιπλέον, αυτός ο ατομικισμός είναι βασικό χαρακτηριστικό της τρέχουσας κοινωνικής στιγμής. Όπως έχει υποστηρίξει ο αριστερός κομμουνιστής Loren Goldner, ο καπιταλισμός βρίσκεται σε διαρκή κρίση τα τελευταία 40 χρόνια, η οποία έχει φαινομενι-

κά απορροφηθεί μέσω των νεοφιλελεύθερων στρατηγικών (μεταξύ άλλων). Με την πάροδο του χρόνου, το κεφάλαιο αναγκάστηκε να επενδύσει περισσότερο στις μηχανές παρά στους εργάτες προκειμένου να ανταπεξέλθει στον ανταγωνισμό της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αποβολή των εργατών από την παραγωγική διαδικασία. Αυτό μπορούμε να το δούμε πιο ξεκάθαρα σε περιοχές όπως το Ντιτρόιτ, όπου η αυτοματοποίηση σε συνδυασμό με την αποβιομηχάνιση άφησαν πίσω τους εκατοντάδες χιλιάδες άνεργους. Οι συνέπειες αυτής της αντίφασης του καπιταλισμού είναι ότι οι εργάτες αναγκάζονται να δουλεύουν με επισφαλείς σχέσεις εργασίας, να πηγαίνουν από δουλειά σε δουλειά προκειμένου να βγάλουν αρκετά χρήματα για να αναπαραχθούν. Ο Goldner αναφέρεται στον «ατομικοποιημένο μεμονωμένο εργάτη». Όπως έχει γράψει, αυτός ο αυξημένος ατομικισμός οδηγεί στην πολιτική της διαφοράς, όπου οι γυναίκες, οι queer, οι έγχρωμοι κ.λπ. δεν έχουν κανένα κοινό μεταξύ τους.

Οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας ορθά αναγνώρισαν και άσκησαν κριτική σε αυτό το πρόβλημα των πολιτικών της ταυτότητας. Για παράδειγμα, η bell hooks, σε μια πολεμική εναντίον της φιλελεύθερης φεμινίστριας Betty Friedan, γράφει:

Η Friedan ήταν από τις βασικές διαμορφώτριες της σύγχρονης φεμινιστικής σκέψης. Είναι ενδεικτικό ότι η μονοδιάστατη οπτική σε σχέση με την πραγματικότητα των γυναικών, που παρουσιάζεται στο βιβλίο της, έγινε ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του σύγχρονου φεμινιστικού κινήματος. Όπως και η Friedan πριν από αυτές, οι λευκές γυναίκες που κυριαρχούν στον φεμινιστικό λόγο σήμερα σπανίως αναρωτιούνται εάν η οπτική τους σχετικά με την πραγματικότητα των γυναικών ανταποκρίνεται στη βιωμένη εμπειρία των γυναικών ως συλλογικής ομάδας.

Ούτε γνωρίζουν τον βαθμό στον οποίο η δική τους οπτική αντανακλά τις φυλετικές και ταξικές προκαταλήψεις ...

Ορθά λέει η hooks ότι το να βασίζεις μια ολόκληρη πολιτική σε μια συγκεκριμένη εμπειρία, ή σε μια σειρά συγκεκριμένων διαφορών, είναι προβληματικό στον καπιταλισμό. Ωστόσο, η θεωρία της διαθεματικότητας αναπαράγει αυτό το πρόβλημα προσθέτοντας απλώς συγκεκριμένες στιγμές ή καθοριστικά σημεία. Η hooks, για παράδειγμα, υποστηρίζει πως πρέπει να συμπεριληφθεί η φυλή και η τάξη στη φεμινιστική ανάλυση. Ομοίως, οι θεωρίες του «πλέγματος αλληλένδετων συστημάτων καταπίεσης» δημιουργούν απλώς μια λίστα φυσικοποιημένων ταυτοτήτων, αποκομμένων από το υλικό και ιστορικό τους πλαίσιο. Αυτή η μεθοδολογία είναι εξίσου ανιστορική και αντι-κοινωνική όσο και της Betty Friedan.

Η πατριαρχία και η λευκή υπεροχή δεν είναι αντικείμενα ή «θεσμοί» που υπήρχαν ανέκαθεν στην ιστορία της ανθρωπότητας, είναι συγκεκριμένες εκφράσεις της εργασίας μας, της ζωτικής μας δραστηριότητας, που καθορίζονται από (και καθορίζουν) τον τρόπο παραγωγής. Στο *Κεφάλαιο*, ο Μαρξ περιγράφει την εργασία ως τον «μεταβολισμό» μεταξύ του ανθρώπου και του εξωτερικού κόσμου. Η πατριαρχία και η λευκή υπεροχή, ως προϊόντα της εργασίας μας, συνιστούν επίσης τις συνθήκες εντός των οποίων εργαζόμαστε. Βρισκόμαστε σε μια συνεχή αλληλεπίδραση με τον κόσμο, αλλάζουμε τον κόσμο και τον εαυτό μας μέσω της «μεταβολικής» μας εργασίας. Έτσι, η πατριαρχία και η λευκή υπεροχή, όπως και όλες οι κοινωνικές σχέσεις της εργασίας, αλλάζουν και μετασχηματίζονται.

Η πατριαρχία στον καπιταλισμό λαμβάνει μια συγκεκριμένη μορφή που διαφέρει από τις έμφυλες σχέσεις στη φεουδαρχία, στις φυλετικές κοινότητες κ.λπ. Υπάρχουν αλληλοεπικαλύψεις και ομοιότητες στον τρόπο που εκφράζεται η πατριαρχία στους διάφορους τρόπους παραγωγής. Εξάλλου, οι αντι-

κειμενικές συνθήκες της φεουδαρχίας έθεσαν τα θεμέλια του πρώιμου καπιταλισμού και αυτός με τη σειρά του έθεσε τα θεμέλια για τον βιομηχανικό καπιταλισμό κοκ. Παρόλα αυτά, η ομοιότητα και η αλληλοεπικάλυψη δεν συνεπάγονται ότι οι συγκεκριμένες πατριαρχικές σχέσεις υπερβαίνουν τον τρόπο παραγωγής. Για παράδειγμα, τόσο στη φεουδαρχία όσο και στον καπιταλισμό υπάρχουν έμφυλες σχέσεις εντός της οικογένειας, ωστόσο αυτές οι σχέσεις λαμβάνουν πολύ διαφορετικές μορφές που προσιδιάζουν στον τρόπο παραγωγής. Όπως περιγράφει η Silvia Federici στο *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, εντός της φεουδαρχικής οικογένειας υπήρχε μικρή διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών:

εφόσον η εργασία των δουλοπάροικων στο αγρόκτημα οργανωνόταν για την εξασφάλιση των προς το ζην, ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας ήταν λιγότερο έντονος και μεροληπτικός απ' ό,τι σε ένα καπιταλιστικό αγρόκτημα [...] Οι γυναίκες δούλευαν στα χωράφια, ενώ παράλληλα μεγάλωναν τα παιδιά, μαγείρευαν, έπλεναν, έκλωθαν και φρόντιζαν το περιβόλι με τα λαχανικά. Οι οικιακές τους δραστηριότητες δεν υποτιμούνταν και δεν συνεπάγονταν διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις από αυτές των ανδρών, όπως επρόκειτο να συμβεί αργότερα, στην οικονομία του χρήματος, όταν η οικιακή εργασία έπαψε να θεωρείται αληθινή εργασία.¹⁶

Μια ιστορική κατανόηση της πατριαρχίας οφείλει να κατανοήσει την πατριαρχία εντός μιας δέσμης κοινωνικών σχέσεων που βασίζονται στη μορφή της εργασίας. Με άλλα λόγια, δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τη μορφή της εμφάνισης, τη «γυναικεία κατάσταση», χωρίς να κατανοήσουμε την ουσία, τον καθολικό άνθρωπο.

16. Silvia Federici, ό.π.

Μια μαρξιστική αντίληψη του φεμινισμού

Σε αυτό το σημείο πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι τα όρια των πολιτικών της ταυτότητας και της θεωρίας της διαθεματικότητας είναι προϊόν της εποχής τους. Δεν έγινε επανάσταση στις ΗΠΑ το 1968. Τα προτάγματα του Black Power, της απελευθέρωσης των γυναικών, της απελευθέρωσης των γκέι και τα ίδια τα κινήματα απορροφήθηκαν από το κεφάλαιο. Από το 1970 και μετά, το πανεπιστήμιο αποτελεί το προπύργιο της θεωρίας. Η ανυπαρξία των ταξικών αγώνων άφησε ένα κενό θεωρητικής παραγωγής και οι ακαδημαϊκοί διανοούμενοι δεν είχαν τίποτε άλλο να χρησιμοποιήσουν εκτός από τις πολιτικές της ταυτότητας του παρελθόντος. Υπάρχει μια απεγνωσμένη ανάγκη για μια νέα πολιτική που να ανταποκρίνεται σε μια νέα μορφή αγώνα. Ωστόσο, η μαρξιστική μέθοδος μπορεί να προσφέρει μια ιδέα για τη δημιουργία μιας πολιτικής που υπερβαίνει τους περιορισμούς των πολιτικών της ταυτότητας.

Ο Μαρξ προσφέρει μια μέθοδο που θέτει το συγκεκριμένο σε διάλογο με την ολότητα των κοινωνικών σχέσεων, το φαινόμενο σε σύνδεση με την ουσία. Ας θυμηθούμε πώς χρησιμοποιεί την έννοια των «στιγμών». Ο Μαρξ χρησιμοποιεί αυτή την έννοια στη *Γερμανική ιδεολογία* για να περιγράψει την ανάπτυξη της ανθρώπινης ιστορίας. Περιγράφει τις ακόλουθες τρεις στιγμές ως τις «κύριες κοινωνικές σχέσεις ή τις βασικές πλευρές της ανθρώπινης δραστηριότητας»: (1) την παραγωγή των μέσων για την ικανοποίηση των αναγκών, (2) την ανάπτυξη νέων αναγκών και (3) την αναπαραγωγή νέων ανθρώπων και άρα νέων αναγκών και νέων μέσων για την ικανοποίηση των νέων αναγκών. Το βασικό σε αυτή την ιδέα είναι ότι ο Μαρξ κάνει διάκριση μεταξύ της «στιγμής» και του «σταδίου». Γράφει χαρακτηριστικά: «Αυτές τις τρεις πλευρές κοινωνικής δραστηριότητας δεν πρέπει βέβαια να τις πάρουμε σαν τρία διαφορετικά στάδια, αλλά ακριβώς σαν τρεις απλώς πλευρές, ή, για να το κάνουμε καθαρό

στους Γερμανούς, τρεις “στιγμές”, που έχουν υπάρξει ταυτόχρονα από την αρχή της ιστορίας και από την εποχή των πρώτων ανθρώπων, και που επιβεβαιώνουν την ύπαρξή τους στην ιστορία ακόμα και σήμερα»¹⁷. Το βασικό σε αυτό το απόσπασμα είναι ο τρόπος που χρησιμοποιεί ο Μαρξ την έννοια των «στιγμών» σε αντιπαράθεση με τα «στάδια». Ο Μαρξ κάνει αυτή τη διάκριση για να διαχωρίσει τον εαυτό του από ένα είδος ντετερμινισμού που αντιμετωπίζει την ιστορία ως μια στατική, γραμμική διαδικασία και όχι ως μια ρευστή και διαλεκτική διαδικασία. Σε πολλά από τα γραπτά του ο Μαρξ αναφέρεται σε αυτή την έννοια, τις «στιγμές», για να περιγράψει συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις ή, για να είμαστε πιο ακριβείς, συγκεκριμένους τρόπους έκφρασης της εργασίας. Επίσης, η έννοια των «στιγμών» συμπληρώνει την ιδέα του Μαρξ για τους ρευστούς τρόπους παραγωγής. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, για τον Μαρξ δεν υπάρχει καθαρή φεουδαρχία ή καθαρός καπιταλισμός, όλες οι σχέσεις παραγωγής βρίσκονται σε κίνηση και πρέπει να γίνονται κατανοητές ιστορικά.

Αυτή η έννοια είναι χρήσιμη για να κατανοήσουμε τους διάφορους αλλοτριωμένους τρόπους ύπαρξής μας στον καπιταλισμό. Για παράδειγμα, γράφει ο Μαρξ στα *Grundrisse*:

Αν εξετάσουμε την αστική κοινωνία σε γενικές γραμμές, σαν τελικό αποτέλεσμα της κοινωνικής παραγωγικής διαδικασίας εμφανίζεται πάντα η ίδια η κοινωνία, δηλαδή ο ίδιος ο άνθρωπος στις κοινωνικές του σχέσεις. Καθετί που έχει στέρεη μορφή, όπως το προϊόν κ.λπ., εμφανίζεται μόνο σαν στιγμή, μια φευγαλέα στιγμή σε αυτή την κίνηση. Η ίδια η άμεση παραγωγική διαδικασία εμφανίζεται εδώ μόνο σαν στιγμή. Οι όροι και οι αντικειμενοποιήσεις της διαδικασίας είναι και αυτά εξίσου στιγ-

μές, και σαν υποκείμενά της εμφανίζονται μόνο τα άτομα, αλλά τα άτομα σε αμοιβαίες σχέσεις που τόσο τις αναπαράγουν όσο και τις παράγουν εκ νέου. Η δική τους αδιάκοπη διαδικασία κίνησης, μέσα στην οποία ανανεώνονται οι ίδιοι όπως και ο κόσμος του πλούτου που δημιουργούν.»¹⁸

Το να είσαι «γυναίκα» στον καπιταλισμό σημαίνει κάτι πολύ συγκεκριμένο. Σημαίνει κάτι ακόμα πιο συγκεκριμένο για τις γυναίκες στις ΗΠΑ το 2013, και κάτι ακόμα πιο συγκεκριμένο για τις μαύρες λεσβίες στις ΗΠΑ το 2013, και κάτι ακόμα πιο συγκεκριμένο για κάθε ξεχωριστή γυναίκα. Αλλά υπό μια καθολική έννοια, το να είσαι «γυναίκα» σημαίνει να παράγεις και να αναπαράγεις ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων μέσω της εργασίας σου, ή της αυτο-δραστηριότητάς σου. Παίρνοντας το σύνθημα από τον Fanon, η μέθοδός μας πρέπει να υπερασπίζεται το εξής: Είμαι γυναίκα και άνθρωπος. Πρέπει να αντιληφθούμε το συγκεκριμένο μέσω της διαλεκτικής του σχέσης με την ολότητα. Πρέπει να εξετάσουμε μια στιγμή, ή μια μεμονωμένη έκφραση της εργασίας, σε σχέση με την ίδια την εργασία.

Έχει σημασία να σημειώσουμε ότι οι πολιτικές της ταυτότητας και η θεωρία της διαθεματικότητας δεν είναι λανθασμένες αλλά είναι ελλιπείς. Οι πατριαρχικές και φυλετικές κοινωνικές σχέσεις είναι υλικές, συγκεκριμένες και πραγματικές. Όπως είναι και οι αντιφάσεις μεταξύ του συγκεκριμένου και του καθολικού, μεταξύ του φαινομένου και της ουσίας. Η λύση πρέπει να βασιστεί σε αυτές τις αντιφάσεις και να τις ωθήσει παράπέρα. Εμπνεόμενοι και πάλι από τον Fanon μπορούμε να πούμε «Είμαι γυναίκα και άνθρωπος» ή «Είμαι μαύρος και άνθρωπος». Είναι βασικό να δώσουμε έμφαση και στις δύο πλευρές της αντίφασης. Το να αγκαλιάσουμε

17. Καρλ Μαρξ, Φρίντριχ Ένγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, ό.π.

18. Καρλ Μαρξ, *Grundrisse*, Τόμος Β', Στοχαστής, 1990, [τροποποιημένη μετάφραση].

τη γυναικεία κατάσταση, το να οργανωθούμε στη βάση της μαύρης ταυτότητας και το να οικοδομήσουμε μια ειδικά queer πολιτική είναι σημαντική πτυχή της απελευθέρωσής μας. Είναι το υλικό σημείο εκκίνησης του αγώνα. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, ο Frantz Fanon περιγράφει αυτή την κίνηση στο κεφάλαιο «Η ζωντανή εμπειρία του μαύρου ανθρώπου» στο βιβλίο του *Μαύρο δέρμα, λευκές μάσκες*. Ωστόσο, στο τέλος του κεφαλαίου, ο Fanon αφήνει την αντίφαση άλυτη και εμάς σε αναζήτηση για κάτι περισσότερο καθώς δηλώνει: «Χωρίς ένα μαύρο παρελθόν, χωρίς ένα μαύρο μέλλον, ήταν αδύνατο για εμένα να ζήσω τη μαύρη μου ταυτότητα. Όχι ακόμα λευκός, όχι πλέον εντελώς μαύρος, ήμουν καταδικασμένος». Και: «Εχτές, όταν άνοιξα τα μάτια μου, κοίταξα τον ουρανό με πλήρη αποστροφή. Προσπάθησα να σηκωθώ αλλά η άσπλαχνη σιωπή όρμησε κατά πάνω μου με παραλυτικά φτερά. Μη υπεύθυνος για τις πράξεις μου, στο σταυροδρόμι ανάμεσα στο Μηδέν και στο Άπειρο, άρχισα να κλαίω». Ο Fanon υποδεικνύει την αντίφαση μεταξύ της συγκεκριμένης μορφής της εμφάνισης (μαύρη ταυτότητα) και της ουσίας, του καθολικού (άνθρωπος).

Εν κατακλείδι, ο Fanon επιλύει αυτή την αντίφαση υποστηρίζοντας την περαιτέρω κίνηση προς το καθολικό, τη συνολική κατάργηση της φυλής. Γράφει σχετικά:

Σε καμία περίπτωση δεν χρειάζεται η βασική μου αποστολή να απορρέει από το παρελθόν των έγχρωμων λαών. Σε καμία περίπτωση δεν είμαι υποχρεωμένος να αφιερωθώ στην αναβίωση ενός μαύρου πολιτισμού που αγνοήθηκε αδικώς. Δεν θα μετατρέψω τον εαυτό μου σε άνθρωπο κάποιου παρελθόντος. Δεν θέλω να υμνήσω το παρελθόν εις βάρος του παρόντος και του μέλλοντός μου.

Συνεπώς για τον Fanon, και για τον Μαρξ, ο αγώνας για την απελευθέρωση πρέπει να περιλαμβάνει τόσο το συγκεκριμένο

όσο και το καθολικό, τόσο το φαινόμενο όσο και την ουσία. Πρέπει να βασιστούμε και στις δύο πλευρές αυτών των αντιφάσεων και να τις ωθήσουμε παραπέρα.

Κάποιες πρακτικές συνέπειες

Δεδομένου ότι η πολιτική της ταυτότητας, επομένως και η θεωρία της διαθεματικότητας, είναι αστική πολιτική, οι δυνατότητες αγώνα είναι και αυτές αστικές. Οι πολιτικές της ταυτότητας αναπαράγουν την εμφάνιση του αλλοτριωμένου ατόμου στον καπιταλισμό και άρα οι αγώνες, στην καλύτερη περίπτωση, λαμβάνουν τη μορφή της ισότητας μεταξύ ομάδων ή, στη χειρότερη περίπτωση, λαμβάνουν ατομικοποιημένες μορφές αγώνα.

Από τη μια, αφηρημένες «κοινωνιολογικές» ομάδες ή άτομα παλεύουν για ισότητα στην έκφραση, την «εκπροσώπηση» ή τους πόρους. Πολλοί το έχουμε βιώσει αυτό σε διάφορες οργανώσεις όπου κάποιοι ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχουν αρκετές έγχρωμες γυναίκες, αρκετά άτομα με αναπηρία, trans κ.λπ. για να προχωρήσει μια εκστρατεία. Ένα σύγχρονο τέτοιο παράδειγμα είναι η κριτική που ασκήθηκε στο κίνημα Slut Walk. Σύμφωνα με αυτή την κριτική, το Slut Walk είναι υπερβολικά λευκό και άρα είναι ένα κίνημα που αναπαράγει τη λευκή υπεροχή ή κοινωνικά δεν έχει καμία αξία. Ένα άλλο παράδειγμα είναι οι ομάδες και τα άτομα που υποστηρίζουν ότι όλα τα κινήματα πρέπει να υπαχθούν πλήρως στην ηγεσία των έγχρωμων queer, ανεξάρτητα από το πόσο αντιδραστική μπορεί να είναι η πολιτική των τελευταίων. Και πάλι, ενώ οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας έχουν ορθά αναγνωρίσει ένα αντικειμενικό πρόβλημα, αυτοί οι διαχωρισμοί και οι ανταγωνισμοί εντός της τάξης πρέπει να αντιμετωπιστούν στην υλική τους βάση μέσω του αγώνα. Το να υποβιβάζεται απλώς ο αγώνας σε ένα απλό ζήτημα ποσότητας, ισότητας στην κατανομή ή «εκπροσώπησης» έχει ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της ταυτότητας ως μιας στατικής, φυσικοποιημένης κατηγορίας.

Από την άλλη, οι πολιτικές της ταυτότητας μπορούν να πάρουν τη μορφή ατομικοποιημένων αγώνων ενάντια στην ετεροπατριαρχία, τον ρατσισμό κ.λπ. εντός της τάξης. Σύμφωνα με την Barbara Smith, το μεγαλύτερο μέρος της δουλειάς της οργάνωσης Combahee River Collective είχε να κάνει με τη διοργάνωση αντιρατσιστικών εργαστηρίων όπου δίδασκαν τις λευκές γυναίκες πώς να σταματήσουν να είναι ρατσίστριες. Σήμερα βλέπουμε πολλές ομάδες που η μόνη τους μορφή αγώνα είναι το να εντοπίζουν και να χτυπούν τα έμφυλα, μάτσο, φαλλοκρατικά, μισογυνικά και πατριαρχικά στοιχεία εντός του κινήματος. Άλλο παράδειγμα είναι η συνεχής υπενθύμιση του «check your privilege» [«λάβε υπόψη τα προνόμιά σου»]. Είναι βέβαια σημαντικό το να αναδεικνύουμε και να διορθώνουμε αυτά τα στοιχεία. Ωστόσο, οι αντιφάσεις και οι ανταγωνισμοί εντός της τάξης δεν μπορούν να ξεπεραστούν μεμονωμένα, ούτε οι μεμονωμένες εκφράσεις της πατριαρχίας μπορούν να ξεπεραστούν χωρίς έναν ευρύτερο αγώνα για τη χειραφέτηση της εργασίας μας. Δεν πρόκειται ποτέ να απελευθερωθούμε από τις μάτσο συμπεριφορές εντός του κινήματος εάν δεν καταργήσουμε πρώτα το ίδιο το φύλο και, επομένως, την ίδια την αλλοτριωμένη εργασία.

Ένας πραγματικά επαναστατικός φεμινιστικός αγώνας θα θέσει σε συλλογικό επίπεδο ζητήματα που θέτουν σε διάλογο το συγκεκριμένο και τη μορφή εμφάνισης με το καθολικό και την ουσία. Προτείνω τα παρακάτω ως παραδείγματα που θα μπορούσαν να ανταποκριθούν σε αυτό:

- Οργανώσεις «από τα κάτω» που υπερασπίζονται το δικαίωμα στην έκτρωση καθώς και τις κλινικές όπου μπορούν οι γυναίκες να κάνουν εκτρώσεις και/ή επιτροπές εργαζομένων που προωθούν την αλληλεγγύη ανάμεσα στους εργαζόμενους των κλινικών και στις χρήστριες των υπηρεσιών.

- Συλλογικότητες γειτονιάς που ασχολούνται με αγώνες γύρω από το ζήτημα της στέγασης και των ενοικίων και έχουν τη δυνατότητα να αντιμετωπίζουν άμεσα συμβάντα βίας εναντίον γυναικών της κοινότητας.
- Κοινοί σύλλογοι γονιών, δασκάλων και μαθητών που αγωνίζονται ενάντια στο κλείσιμο/στην ιδιωτικοποίηση σχολείων και διεκδικούν σχολεία που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των παιδιών και των γονιών. Για παράδειγμα, φροντίδα των παιδιών εντός του σχολείου, σχολικές τάξεις και γειτονιές που λειτουργούν με άμεση δημοκρατία, σχολικές τάξεις με λιγότερους μαθητές κ.λπ.
- Συλλογικότητες εργαζομένων στη βιομηχανία του σεξ που προστατεύουν τις γυναίκες από βίαιους πελάτες ή άλλα μέλη της κοινότητας και δημιουργούν οίκους ανοχής με ασφαλείς συνθήκες εργασίας οι οποίοι διευθύνονται με δημοκρατικές διαδικασίες από γυναίκες και queer.
- Οργανώσεις σε χώρους εργασίας όπου δουλεύουν κατά κύριο λόγο γυναίκες, όπως ο τομέας των υπηρεσιών, οι βιοτεχνίες φασόν κ.λπ., ή κέντρα εργαζομένων που ειδικεύονται στους «γυναικείους» χώρους εργασίας και ασχολούνται με θέματα και προβλήματα που αντιμετωπίζουν ειδικά οι γυναίκες.

Υπάρχουν πάρα πολλά ακόμα παραδείγματα που δεν μπορώ να αναφέρω εδώ. Όπως ση-

μειώσαμε και παραπάνω, δεν μπορούμε να προβάλλουμε τις μορφές αγώνα και τις αντίστοιχες θεωρίες τους χωρίς τη συλλογική και μαζική δραστηριότητα της τάξης. Ωστόσο, είναι δουλειά μας ως επαναστατών να παρέχουμε εργαλεία που προωθούν την ανατροπή της παρούσας κατάστασης. Για να το κάνουμε αυτό πρέπει να επιστρέψουμε στον Μαρξ και στη μέθοδο του ιστορικού υλισμού. Δεν μπορούμε να βασιζόμαστε πλέον στις ανιστορικές, αστικές θεωρίες του παρελθόντος για να αποσαφηνίσουμε τα καθήκοντα του παρόντος. Για τις φεμινίστριες, αυτό σημαίνει να αγωνιζόμαστε ως γυναίκες αλλά και ως άνθρωποι.

Ο αγώνας στο Κέντρο Κράτησης Ελληνικού

Γιώργος Α.

*Το μήνυμα της Ευρώπης προς τους νεοαφιχθέντες στο έδαφός της είναι σαφές:
... το χαλί καλωσορίσματος έχει παρέλθει.*

*Οι ανησυχίες για την έξαρση της εγκληματικότητας, το κόστος
και την αναποτελεσματικότητα των πολιτικών ενσωμάτωσης,
η αυξανόμενη επιβάρυνση των δημόσιων υπηρεσιών έχουν ήδη γείρει την πλάστιγγα
υπέρ της προστασίας των συμφερόντων των λαών της Ευρώπης
και κατά των ιδεωδών και των «αξιών» της ανοιχτής κοινωνίας.*

Δημήτρης Παπαδημητρίου, Επίτιμος πρόεδρος Migration Policy Institute

Στην ήσυχη, μεσοαστική γειτονιά του Ελληνικού, όχι πολύ μακριά από τα βλέμματα των ανύποπτων περαστικών, λειτουργούσε ένα μικρό ΠΡΟΚΕΚΑ (Προαναχωρησιακό Κέντρο Κράτησης Αλλοδαπών), ασφυκτικά γεμάτο με μετανάστες «χωρίς χαρτιά», πιασμένους στις επιχειρήσεις-σκούπα της Αστυνομίας· εν μέσω κρίσης, αποτελούσαν τον βολικό εχθρό του έθνους. Βαφτισμένα «κέντρα φιλοξενίας» σε μια γελοία προσπάθεια να αποκρυφτεί το γεγονός ότι, ουσιαστικά, ήταν φυλακές, τα κέντρα κράτησης αποτελούν παγκοσμίως την αιχμή του δόρατος της αντιμεταναστευτικής πολιτικής, μιας πολιτικής που κυρίως σκοπεύει στην επέκταση και εμβάθυνση των διαχωρισμών στο εσωτερικό της εργατικής τάξης.

Οι «φιλοξενοούμενοι» προλετάριοι στο Ελληνικό, όπως και στα άλλα κέντρα, απολάμβαναν τις γενναιόδωρες παροχές του ελληνικού κράτους: φαγητό τόσο κακής ποιότητας (αρακάς – φασόλια – φασόλια – αρακάς το καθημερινό μενού) που προτιμούσαν να μένουν νηστικοί παρά να το τρώνε· κατά δεκάδες στοιβαγμένοι στα κελιά· μπάτσους σε ρόλο γιατρού και σπάνιες επισκέψεις σε νοσοκομεία, ακόμη και για σοβαρά προβλήματα υγείας· μόνιμες ελλείψεις σε είδη ατομικής καθαριότητας και φάρμακα· κακομεταχειρι-

ση και ξύλο ως αντίδραση σε κάθε παράπονο και διαμαρτυρία.

Τον Οκτώβρη του 2014, οι έγκλειστοι μετανάστες εξεγείρονται. Είναι 120 άτομα στριμωγμένα σε 4 κελιά και κάποιοι από αυτούς έχουν συμπληρώσει το νόμιμο όριο κράτησης των 18 μηνών. Η εξέγερσή τους αυτή παίρνει κάποια δημοσιότητα και οργανώνεται διαδήλωση έξω από το κέντρο κράτησης. Είναι οι τελευταίοι μήνες της αυταρχικής, ρατσιστικής διακυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας. Ο διοικητής του κέντρου, που είναι και διοικητής του αστυνομικού τμήματος Ελληνικού, επιτρέπει σε μια ομάδα ατόμων να αρχίσει να επισκέπτεται τους κρατούμενους μετανάστες. Σκοπός του είναι να εκτονώσει την κατάσταση, επωφελούμενος, κατά κάποιον τρόπο, των αντανάκλαστικών της τοπικής Κοινωνίας των Πολιτών. Τα επισκεπτήρια αρχίζουν να γίνονται σε πιο μόνιμη βάση. Δίνονται τηλεκάρτες και είδη πρώτης ανάγκης στους μετανάστες, καθώς και κάποιες στοιχειώδεις νομικές συμβουλές.

Τον Δεκέμβρη του 2014, το κέντρο κράτησης μετατρέπεται σε χώρο κράτησης γυναικών μεταναστριών. Οι επισκέπτες συνεχίζουν τη δράση τους και αποκτούν μορφή συλλογικότητας. Τον Φλεβάρη του 2015, συμβαίνει μια τομή στη διαχείριση της καπι-

ταλιστικής κρίσης στον ελλαδικό χώρο: είναι η σειρά του ΣΥΡΙΖΑ, του κόμματος της αριστεράς του κεφαλαίου, να κυβερνήσει το κράτος. Ο αριστερός ανθρωπισμός βασιλεύει, αλλά δεν κυβερνά. Οι πιο πολλοί μετανάστες απελευθερώνονται από τα κέντρα κράτησης και μένουν μέσα όσοι έχουν καταδικές για ποινικές υποθέσεις. Μετανάστες και αλληλέγγυοι είναι ικανοποιημένοι: λίγοι, όμως, παρατηρούν μια λεπτομέρεια. Ο ΣΥΡΙΖΑ διατηρεί αυτούσιο το νομικό οπλοστάσιο της ρατσιστικής πολιτικής που πριν κατήγγειλε συστηματικά: ο χρόνος κράτησης των 18 μηνών για τους μη διαθέτοντες τα κατάλληλα χαρτιά παραμένει. Η υπόσχεση των συριζαίων για μείωση της φυλάκισης στους έξι μήνες το πολύ δεν θα γίνει ποτέ πραγματικότητα.

Η τοπική συλλογικότητα παίρνει το όνομα Αλληλέγγυοι κρατουμένων στα Νότια και συνεχίζει τη δράση της. Τα μέλη της ΑΝΤΑΡΣΥΑ αποχωρούν. Όπως λέει ένας σταλινικός εξωκοινοβουλευτικός σε μια συντρόφισσα: «Εμείς είμαστε αλληλέγγυοι μόνο σε πολιτικούς αγωνιστές, όχι σε κοινούς μετανάστες!». Υπάρχουν προβληματισμοί για τη συνέχιση της δράσης. Στο κέντρο κράτησης Ελληνικού δεν παραμένουν παρά ελάχιστες γυναίκες, αρκετές από αυτές με ποινικά αδικήματα, που δύσκολα κατανοούν τον πολιτικό χαρακτήρα της δράσης των αλληλέγγυων. Οι μπάτσοι, όμως, συνεχίζουν το πατριωτικό τους καθήκον και συλλαμβάνουν σε δρόμους και στάσεις λεωφορείων γυναίκες «χωρίς χαρτιά» που γυρνάνε στο σπίτι τους από τη δουλειά, καθαρίστριες σε σπίτια αφεντικών ή κατ' οίκον νοσοκόμες ηλικιωμένων. Τα κρατητήρια του Ελληνικού ξαναγεμίζουν. Τα προβλήματα παραμένουν, οι συνθήκες διαβίωσης δεν βελτιώνονται στο ελάχιστο.

Στα τέλη του Οκτώβρη του 2015 οι κρατούμενες συνειδητοποιούν ότι το όριο του εξαμήνου κράτησης των μεταναστών που είχε εξαγγείλει ο ΣΥΡΙΖΑ είναι ψέμα. Λίγο πριν τη λήξη των έξι μηνών, οι μετανάστριες παίρνουν ένα έγγραφο που παρατείνει την κράτησή τους για ακόμα τρεις μήνες. Στο

κέντρο κράτησης επικρατεί οργή για αυτό το ιδιόμορφο «καψώνι». Υπάρχει η πρόθεση να γίνει αποχή συσσιτίου και αυτό γίνεται γνωστό στους Αλληλέγγυους. Διοργανώνεται μια παρέμβαση στο κέντρο κράτησης την ημέρα που θα ξεκινούσε η αποχή συσσιτίου. Συμβαίνει, όμως, ένα γεγονός που αλλάζει την κατάσταση.

Λίγες μέρες πριν την προγραμματισμένη παρέμβαση, πέντε γυναίκες από τη Γεωργία οδηγούνται από το Ελληνικό στο αεροδρόμιο με σκοπό την απέλαση. Βρίσκονται σε έναν χώρο μαζί με άλλους 40 μετανάστες και μετανάστριες. Όταν αρνούνται την απέλαση, οι μπάτσοι τις ξυλοφορτώνουν. Οι έγκλειστες στο Ελληνικό μαθαίνουν τηλεφωνικά για το περιστατικό κι αρχίζουν να φοβούνται ότι η αντίδρασή τους θα δώσει την ευκαιρία στους δεσμοφύλακες τους να τις αρπάξουν και να τις απελάσουν χωρίς να προλάβει να αντιδράσει ή να τις βοηθήσει κανείς.

Το Σάββατο 31 Οκτώβρη, περίπου 55 αλληλέγγυες και αλληλέγγυοι κάνουν παρέμβαση στο κέντρο κράτησης Ελληνικού με πανό στα χέρια και φωνάζοντας συνθήματα. Οι κρατούμενες ενθουσιάζονται με αυτή την κίνηση αλληλεγγύης και πολλές είναι έτοιμες να ξεκινήσουν αποχή συσσιτίου. Όταν οι αλληλέγγυοι αποχωρούν, εμφανίζονται οι δεσμοφύλακες με χαρτιά στα χέρια λέγοντας πως όποια θέλει να κάνει αποχή από το συσσίτιο πρέπει να υπογράψει. Υπονοώντας ότι θα υπάρξουν συνέπειες, πετυχαίνουν την υποχώρηση των κρατουμένων. Με την εξαίρεση της Μαροκινής εργάτριας Σάναα Τάλεμπ και μιας άλλης κρατούμενης που απέχει από το συσσίτιο για δυο μέρες. Η Σάναα συνεχίζει. Είναι πολύ οργισμένη με την παράταση της κράτησής της από τους έξι στους εννιά μήνες και θέλει επιτέλους να απελευθερωθεί. Είναι αποφασισμένη να αγωνιστεί για την ελευθερία της.

Την Πέμπτη 5 Νοεμβρίου κι ενώ βρισκόταν σε αποχή συσσιτίου ήδη για πέντε μέρες, της ανακοινώνεται ότι θα αφεθεί ελεύθερη. Ο ενθουσιασμός της δεν κρατάει για

πολύ. Μεταφέρεται με χειροπέδες σε περιπολικό και οδηγείται στο υπόγειο πάρκινγκ της Διεύθυνσης Αλλοδαπών στην Πέτρου Ράλλη. Μετά από πολύωρη παραμονή εκεί, την οδηγούν στο αεροδρόμιο. Καταλαβαίνει ότι την προορίζουν για απέλαση και αντιστέκεται. Την χτυπούν, την τραβάνε από τα μαλλιά, της κλείνουν το στόμα με το χέρι. Κι όλα αυτά ενώ τα χέρια της είναι δεμένα με χειροπέδες. Οδηγείται ματωμένη και πολύ ταραγμένη στο αεροπλάνο· ο πιλότος αρνείται να επιτρέψει να ταξιδέψει στο αεροσκάφος μια επιβάτης σε τέτοια κατάσταση. Η Τάλεμπ μεταφέρεται πίσω στην Πέτρου Ράλλη και της φορτώνονται κατηγορίες: απείθεια και καταστροφή περιπολικού. Για πρώτη φορά μετανάστρια κατηγορείται για απείθεια επειδή δεν συναίνεσε στην απέλασή της.

Οι αγώνες και το κίνημα αλληλεγγύης συνεχίζονται. Συλλογικότητες του αντιεξουσιαστικού χώρου συγκεντρώνονται στα δικαστήρια κι έξω από το κέντρο κράτησης και διαδηλώνουν στο Ελληνικό και στο κέντρο της Αθήνας. Οι έγκλειστες μετανάστριες αποκτούν αγωνιστική συνείδηση. Παρά την κακομεταχείριση που υφίστανται –μια πρόσφυγας από το Ιράν απέβαλλε παρά τις εκκλήσεις της για μεταφορά στο νοσοκομείο λόγω αιμορραγίας– κάνουν απεργία πείνας τον Δεκέμβρη του 2015 για δύο μέρες και τον Απρίλη του 2016 για περισσότερες. Η Μη Κυβερνητική Οργάνωση PRAKSIS καταστέλλει την απεργία πείνας του Απρίλη, δείχνοντας τον πραγματικό ρόλο αυτών των φιλανθρωπικών προσώπων του κράτους και του κεφαλαίου. Απομονώνει τις πιο παλιές και δραστήριες κρατούμενες, τη Σάναα Τάλεμπ και τη Μάρτα, λέγοντας στους μπάτσους να τις κρατήσουν στα κελιά τους και μιλάει στις υπόλοιπες στο προαύλιο. Οι υπάλληλοι της ΜΚΟ τις πείθουν για το αγνό των προθέσεων της αριστερής κυβέρνησης και υπόσχονται την άμεση αποφυλάκισή τους. Αναίμακτη καταστολή με μια νέα, πρωτοποριακή μέθοδο της κυβερνοαριστεράς.

Οι αγωνιζόμενες μετανάστριες αποφυλακίζονται σιγά-σιγά μέχρι το τέλος του καλοκαιριού του 2016. Αρκετές από αυτές βρίσκουν καταφύγιο σε καταλήψεις για στέγαση μεταναστών και προσφύγων που ξεπηδούν σαν μανιτάρια στο κέντρο της Αθήνας και αλλού. Είναι μια από τις πιο σημαντικές μορφές του κινήματος αλληλεγγύης που αναπτύσσεται, όπου απαντιέται ειρωνικά η «παραίτηση» των ελλήνων ρατσιστών «αφού θέλετε τους μετανάστες, γιατί δεν τους παίρνετε σπίτια σας;». Οι αποφυλακισμένες συναντούν ένα κομμάτι της κοινωνίας πολύ διαφορετικό από αυτό που τις φυλάκισε και συμμετέχουν πια κι οι ίδιες σε πορείες και κινήσεις αλληλεγγύης.

Με τον ενεργό πυρήνα των μεταναστριών να μην είναι πια πίσω από τα σίδερα, οι ανθρωποφύλακες προσπαθούν να απομονώσουν **αποτελεσματικά** τις φυλακισμένες του Ελληνικού. Τον Σεπτέμβρη του 2016, απαγορεύεται η πρόσβαση των Αλληλέγγυων κρατουμένων στα Νότια στα επισκεπτήρια. Ακολουθεί μια σειρά παρεμβάσεων και δράσεων επί μήνες με αποκορύφωμα την πορεία εκατοντάδων αντιεξουσιαστών και μεταναστών τον Γενάρη του 2017. Το κέντρο κράτησης Ελληνικού περικυκλώνεται επί ώρες. Οι φοβισμένοι μπάτσοι καλούν επειγόντως ενισχύσεις και περνούν ένα αγωνιώδες σαββατιάτικο απόγευμα.

Την επόμενη μέρα, κάτω από την πίεση των κοινών αγώνων ντόπιων και μεταναστών, το κέντρο κράτησης Ελληνικού κλείνει. Οι έγκλειστες μετανάστριες μεταφέρονται στα κρατητήρια της Πέτρου Ράλλη. Οι περισσότερες από αυτές αποφυλακίζονται, μα κάποιες άλλες παίρνουν τη θέση τους στα κελιά της Διεύθυνσης Αλλοδαπών. Φυλακίζονται εκεί προσεκτικά, σιωπηρά, με μόνους επισκέπτες τα μέλη των ΜΚΟ και όσο γίνεται πιο μακριά από τους αλληλέγγυους...

Μια πρώτη αποτίμηση

Η πραγματικότητα της ζωής ενός μετανάστη είναι δύσκολη σε κάθε μικρή και μεγάλη πτυ-

χή της. Κάθε πράξη τους διώκεται ποινικά: η είσοδος στην Ελλάδα, η έξοδος από την Ελλάδα για μια ευρωπαϊκή χώρα καθώς και η παραμονή τους εδώ. Μεγάλο ποσοστό όσων δεν έχουν χαρτιά κρίνονται επικίνδunami για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια και μπαίνουν σε πανευρωπαϊκές λίστες ανεπιθυμητών· γίνονται *persona non grata* παρόμοια με τους μεγαλοεγκληματίες και τους «τρομοκράτες». Οι αιτήσεις ασύλου βρίσκουν πολλά εμπόδια: πλήθος δικηγόρων τάζει εξασφάλιση της πολυπόθητης απόφασης ασύλου, αποσπά τις οικονομίες των μεταναστών και μετά εξαφανίζεται. Για να εκδοθεί μια θετική απόφαση για χορήγηση ασύλου απαιτείται, μεταξύ άλλων, ο μετανάστης να διώκεται σε ολόκληρη την επικράτεια της χώρας προέλευσης, αλλιώς του προτείνεται να επιστρέψει στην πατρίδα του και να κατοικήσει σε άλλη περιοχή. Κάποιες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γερμανία, δεν θεωρούν πια χώρες σαν το Αφγανιστάν εμπόλεμες παρά τις αιματηρές εχθροπραξίες που διεξάγονται εκεί καθημερινά.

Οι Αλληλέγγυοι κρατουμένων στα Νότια προσέγγισαν τη μεταναστευτική εμπειρία βρίσκοντας και μιλώντας στις ίδιες τις μετανάστριες, έστω και πίσω από τις τζαμαρίες του χώρου επισκεπτηρίων ενός κέντρου κράτησης. Η επικοινωνία και η οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης απαίτησε πολλές φορές μήνες, τον αναγκαίο χρόνο για να διώξουν την καχυποψία και να μην πέσουν στην παγίδα της αριστερής φιλανθρωπίας και των απλών καταγγελιών στα φιλικά ΜΜΕ. Οι έγκλειστες μετανάστριες του Ελληνικού δεν αγωνίστηκαν τυχαία, ούτε επειδή ήταν πολιτικοποιημένες από τα πριν. Συχνά δεν μπορούσαν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους παρά μόνο με νοήματα. Ήξεραν, όμως, ότι δεν θα έμεναν μόνες· κάθε τους πράξη αντίστασης είχε πάντα την αλληλεγγύη των «απέξω». Για να κάνεις κοινούς αγώνες με τους μετανάστες πρέπει πρώτα να συναντηθείς μαζί τους και να αφιερώσεις αρκετό χρόνο για να καταλάβεις ότι και αυτοί μπορούν να μιλήσουν μια χαρά τη γλώσσα των κοινωνικών αγώνων.

Επενδύοντας στον εγκλεισμό:

Η αριστερή αντιμεταναστευτική πολιτική

Στις αρχές του 2015 σχηματίζεται η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ. Έχει έρθει η ώρα της αριστεράς του κεφαλαίου να διαχειριστεί την καπιταλιστική κρίση στην Ελλάδα. Μετονομάζει την κρίση του καπιταλισμού σε «ανθρωπιστική κρίση»· ο όρος αυτός θα χρησιμοποιηθεί αργότερα για να κωδικοποιησει τη μεγάλη αύξηση των προσφυγικών ροών το καλοκαίρι του 2015, ως αποτέλεσμα του εμφυλίου πολέμου στη Συρία. Οι αριστεροί γνωρίζουν πολύ καλά ότι διαχείριση της εργατικής τάξης σημαίνει όξυνση των διαιρέσεων στο εσωτερικό της εργατικής τάξης. Σε αντίθεση με τη δεξιά κυβέρνηση που διαδέχτηκαν, δεν ποντάρουν μόνο στον διαχωρισμό ντόπιων και ξένων εργατών αλλά και στους διαχωρισμούς μεταξύ των κοινοτήτων των μεταναστών. Οι συριζαίοι καμαρώνουν ότι έπεισαν την κοινωνία για τη διαφορά μεταξύ πρόσφυγα και μετανάστη¹. Με αυτό εννοούν ότι οι πρόσφυγες αξίζουν την αμέριστη συμπαράστασή μας –μέχρι ενός ορίου, βέβαια– ενώ οι μετανάστες είναι ιδιοτελείς, σκοτεινές φιγούρες που καλό θα ήταν να απελαθούν το ταχύτερο δυνατό. Για παράδειγμα, οι Σύριοι βαφτίζονται πρόσφυγες που δικαιούνται μιας κάποιας καλύτερης μεταχείρισης και οι υπόλοιποι ονομάζονται απλώς μετανάστες. Οι Αλγερινοί και οι Μαροκινοί χαρακτηρίζονται συλλήβδην εγκληματίες και στοιβάζονται στα άθλια κρατητήρια της Διεύθυνσης Αλλοδαπών της Πέτρου Ράλλη. Πακιστανοί και άλλοι κρατούνται στα κοντέινερ του κέντρου κράτησης της Αμυγδαλέζας με προνομιακή θέα στην Πάρνηθα. Όσοι βρεθούν να οδηγούν τις βάρκες που τους έφεραν στην Ευρώπη, θεωρούνται «δικινητές λαθρομεταναστών – δουλέμποροι», ανεξαρτήτως του τόπου καταγωγής τους, και φυλακίζονται στον Κορυδαλλό. Από το κα-

1. Αντίθεση, *Vogelfrei*. Τρία κείμενα για τη μετανάστευση, τις απελάσεις, το κεφάλαιο και το κράτος του, 2016, σελίδα 11 κ.ε.

λοκαίρι του 2017 και μετά τις συνεχιζόμενες επιθέσεις των φονταμενταλιστών ισλαμιστών σε ευρωπαϊκές μητροπόλεις, αρχίζει να προωθείται μια καινούρια κατηγορία μεταναστών: ο βετεράνος ή υποψήφιος τζιχαντιστής. Ευκαιρία για τους μπάτσους να απλώσουν τα πλοκάμια τους: «η ΕΛ.ΑΣ. έχει δημιουργήσει εκτεταμένο δίκτυο πληροφοριοδοτών, με στόχο να καταγράφονται άμεσα φαινόμενα ριζοσπαστικοποίησης σε κέντρα κράτησης και καταλήψεις στέγης μεταναστών».² Στοιχοποιούνται έτσι μετανάστες είτε επειδή είναι μουσουλμάνοι είτε επειδή παλεύουν για την ικανοποίηση των αναγκών στέγασής τους από κοινού με τους ντόπιους.

Τον Μάρτη του 2016, υπογράφεται η Συμφωνία Ε.Ε.-Τουρκίας «για τον τερματισμό της παράνομης μετανάστευσης». Η συμφωνία αυτή καταργεί το δικαίωμα του ασύλου και στην ουσία καταργεί την ιδιότητα του «πρόσφυγα», έτσι όπως αυτή εμφανίζεται στο διεθνές δίκαιο και στις διεθνείς συνθήκες.³ Απαγορεύεται η είσοδος στην Ε.Ε. μέσω των συνόρων Ελλάδας-Τουρκίας, ακόμα και σε Σύριοις, καθώς η Τουρκία θεωρείται πια «ασφαλής τρίτη χώρα». Οι ανεξέλεγκτες μεταναστευτικές ροές μειώνονται σημαντικά σε αυτό το σημείο της Μεσογείου για να αυ-

2. Σε επιφυλακή για τζιχαντιστές, *Καθημερινή* 6/08/2017.

3. Αντίθεση, *Vogelfrei*. Τρία κείμενα για τη μετανάστευση, τις απελάσεις, το κεφάλαιο και το κράτος του, σελίδα 16.

ξηθούν κάπου αλλού: στη θαλάσσια περιοχή μεταξύ Λιβύης και Ιταλίας. Στην Ελλάδα παραμένουν κοντά στους 60.000 μετανάστες και το ελληνικό κράτος πρέπει να βρει έναν τρόπο να τους διαχειριστεί.

Η βασική στρατηγική της αριστερής κυβέρνησης είναι η εξαφάνιση των μεταναστών από τον δημόσιο χώρο. Αφού δεν είναι δυνατή άμεσα η εκμετάλλευσή τους ως μεταβλητό κεφάλαιο, οι μετανάστες οδηγούνται σε απομονωμένα μέρη, όπως ο Σκαρμαμαγκάς, τα οποία ονομάζονται «κέντρα φιλοξενίας». Πρόκειται ουσιαστικά περί στρατοπέδων που φυλάσσονται από στρατό και αστυνομία, η οποία απαγορεύει την είσοδο σε ντόπιους αλληλέγγυους και την επικοινωνία μαζί τους. Οι έγκλειστοι διαχωρίζονται εντός των στρατοπέδων αναλόγως της εθνικής τους προέλευσης, ώστε η οργή των άτυπα «εξορίστων» να καναλιζάρεται σε μεταξύ τους αντιπαράθεσεις και όχι σε εξεγέρσεις ενάντια στους ανθρωποφύλακες. Μια τακτική που δεν πετυχαίνει πάντα, όπως έχουν αποδείξει οι επαναλαμβανόμενες εξεγέρσεις στη Μόρια και αλλού.

Ταυτόχρονα με τον μαζικό εγκλεισμό των μεταναστών, το κράτος επιτίθεται ιδεολογικά και κατασταλτικά στα κομμάτια των αλληλέγγυων που δεν έχουν σχέση με τις ΜΚΟ.⁴ Κατηγορούνται για υποκίνηση της

4. Αντίθεση, *Vogelfrei*. Τρία κείμενα για τη μετανάστευση, τις απελάσεις, το κεφάλαιο και το κράτος του, σελίδα 20.

αντίστασης των μεταναστών κατά των κρατικών πολιτικών και τους αποδίδονται σκοτεινά και θολά κίνητρα, με σκοπό την απονομιμοποίηση οποιασδήποτε αλληλέγγυας πράξης και συνεισφοράς δεν ελέγχεται και δεν κατευθύνεται από το ελληνικό κράτος και τις ΜΚΟ.

«Να τους κάνουμε τον βίο αβίωτο»⁵

Η παραπάνω φράση-εντολή ενός αρχιμπάτσου στους υφισταμένους του συνόψιζε τη βασική στρατηγική της αυταρχικής κυβέρνησης Σαμαρά, την οποία οι ανθρωπιστές του ΣΥΡΙΖΑ στηλίτευαν. Αφού τα στρατο-αστυνομικά σώματα δεν μπορούσαν να σταματήσουν τους μετανάστες στα σύνορα, θα έπρεπε η Ελλάδα να γίνει ένας τόσο αφιλόξενος τόπος που θα απέτρεπε τόσο τον ερχομό όσο και τη διέλευση των ξένων εργατών προς τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Αιχμή αυτού του κρατικού σχεδιασμού ήταν τα κέντρα κράτησης που πολλαπλασιάστηκαν μετά το 2012 σε ολόκληρη τη χώρα.

Από τον Φλεβάρη του 2015 και μετά, η αριστερά του κεφαλαίου ανοίγει τις πύλες των στρατοπέδων συγκέντρωσης εργατών και όσοι δεν έχουν διαπράξει ποινικά αδικήματα απελευθερώνονται. Ικανοποιείται έτσι η κομματική βάση του ΣΥΡΙΖΑ, τα μέλη της οποίας συμμετείχαν σε κινήσεις ενάντια στον εγκλεισμό και στα κέντρα κράτησης. Πρόκειται για μια κίνηση φτηνού εντυπωσιασμού. Ελάχιστους μήνες αργότερα, τα κέντρα κράτησης ξαναγεμίζουν γιατί οι μετανάστες «είναι πια πάρα πολλοί» και «δεν έχουμε πού να τουςβάλουμε». Αυτή την πολιτική συνεχίζει να την εφαρμόζει ένας ανθρωπιστής αδιαμφισβήτητου κύρους, με θητεία στους *Πατρούς χωρίς Σύνορα*, ο υπουργός μεταναστευτικής πολιτικής Μουζάλας.

Αρχικά, στα νησιά δημιουργούνται κάποιοι «χώροι φιλοξενίας» που μοιάζουν αρκε-

5. Προτροπή του αρχηγού της ΕΛ.ΑΣ. στους υφισταμένους του, 20/12/2013.

Εξέγερση στη Μόρια

τά με τις προτάσεις συριζαίων φιλομεταναστών: είναι ανοιχτοί, δηλαδή οι μετανάστες μπορούν να βγαίνουν έξω από τους χώρους τους, και τη διαχείρισή τους έχουν αναλάβει ΜΚΟ, όπως η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (Μόρια-Λέσβος) και η Praksis (δομή προσωρινής φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων - Μανταμάδο Λέσβου).⁶ Οι ΜΚΟ αναλαμβάνουν τη στέγαση, τη σίτιση και την ένδυση, καθώς και την ψυχοκοινωνική υποστήριξη των λεγόμενων ευάλωτων ομάδων. Ο ρόλος της αστυνομίας περιορίζεται στην ταυτοποίηση των μεταναστών και στη φύλαξη των χώρων.

Το σκηνικό αυτό αλλάζει με την υπογραφή της *Συμφωνίας Ε.Ε.-Τουρκίας* τον Μάρτη του 2016. Οι περισσότεροι χώροι φιλοξενίας μετατρέπονται σε κλειστά κέντρα κράτησης. Στη Μόρια, για παράδειγμα, ο στρατός εμπλέκεται άμεσα στη διαχείριση και λειτουργία του κέντρου.⁷ Συμμετέχει στη διαμόρφωση των χώρων για την επέκταση των εγκαταστάσεων και αναλαμβάνει τη σίτιση. Μετά τη στρατιωτικοποίηση και τη μετατροπή των δομών φιλοξενίας σε δομές εγκλεισμού, αρκετές ΜΚΟ αποχωρούν ώστε να μην ταυτιστούν με κατασταλτικές πολιτικές και τσαλακωθεί η δημόσια εικόνα τους.

Οι τριβές των μεταναστών με τους ντόπιους, ιδίως στα νησιά, και η ανενόχλητη δράση των ρατσιστών, που φτάνουν στο ση-

6. Musaferat - Πρωτοβουλία για την ολική άρνηση στράτευσης, *Πληθυσμοί στο στόχαστρο*, 2016, σελ. 98 κ.ε.

7. Ό. π.

μείο να πετάνε βράχια πάνω στις σκηνές των «φιλοξενούμενων» στους καταυλισμούς στη Χίο, δίνουν την ευκαιρία στους συριζαίους να πλασάρουν σιγά-σιγά την ιδέα της κατασκευής περισσότερων και μαζικότερων κέντρων κράτησης. Με αυτό τον τρόπο, διαχειρίζονται και τους ξένους προλετάριους και τις ακροδεξιές αντιδράσεις των τοπικών κοινωνιών. Τα κονδύλια θα προέρχονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και θα είναι μια καλή πηγή προσέλκυσης επενδύσεων και τόνωσης των τοπικών οικονομιών. Οι δήμαρχοι Λέσβου, Χίου, Σάμου, Λέρου και Κω ταξιδεύουν οι ίδιοι στις Βρυξέλλες και εξασφαλίζουν ένα αναπτυξιακό πρόγραμμα ύψους 50 εκατομμυρίων ευρώ. Σε αυτά τα νησιά η αστυνομία προωθεί εδώ και καιρό τη δημιουργία κλειστών κέντρων κράτησης χωρητικότητας 150-200 ατόμων κόστους περίπου 4,5 εκατομμυρίων ευρώ το ένα, ώστε οι απελάσεις στην Τουρκία να γίνονται πιο γρήγορα.⁸

Ο υπουργός μεταναστευσης Μουζάλας συνεχίζει την ιδιότυπη δράση του. Όταν μια γερμανική ΜΚΟ, η Arbeiter-Samariter-Bund (ASB), κάνει μια πρόταση ύψους 1,6 εκατομμυρίων δολαρίων για να μετατραπεί το εργοστάσιο της Σόφτεξ έξω από τη Θεσσαλονίκη σε έναν χώρο με θερμαινόμενα και υδροδοτούμενα κοντέινερ, ικανό να στεγάσει 1500 άτομα, ο ανθρωπιστής υπουργός απαιτεί 8 εκατομμύρια δολάρια για να προχωρήσει το έργο. Η ΜΚΟ φυσικά αρνείται να δώσει αυτό

το ποσό και οι μετανάστες στη Σόφτεξ εξακολουθούν να ζουν σε άθλιες συνθήκες. Οι αριθμοί των «φιλοξενούμενων» στους καταυλισμούς απέχουν πολύ από την πραγματικότητα, συνολικά είναι περίπου 13.000 λιγότεροι από αυτούς που ισχυρίζεται το υπουργείο μεταναστευσης. Φεύγουν όπως μπορούν, είτε για το εξωτερικό είτε για να βρουν ένα οποιοδήποτε κατάλυμα μακριά από την αθλιότητα των δομών φιλοξενίας. Στη Μόρια της Λέσβου οι μετανάστες μένουν σε σκηνές, ενώ χιονίζει και οι θερμοκρασίες είναι πολύ χαμηλές. Τρεις από αυτούς πεθαίνουν καθώς εισπνέουν αναθυμιάσεις από τα πλαστικά που έκαιγαν σε μια προσπάθεια να ζεσταθούν.⁹

Τον Φλεβάρη του 2017, οι εργαζόμενοι της Υπηρεσίας Ασύλου απεργούν γιατί το υπουργείο Μεταναστευσης παύει να τους πληρώνει. Από τις αρχές της «προσφυγικής κρίσης» του 2015 έχουν εισρεύσει στην Ελλάδα 803 εκατομμύρια δολάρια, από τα οποία έχει κατασπαταληθεί το 70%.¹⁰ Το καλοκαίρι του 2017, 117 ασυνόδευτοι ανήλικοι μετανάστες κρατούνται σε βρώμικα, συνωστισμένα κελιά αστυνομικών τμημάτων μαζί με ενήλικες άντρες γιατί οι δομές φιλοξενίας δεν επαρκούν.¹¹ Σαράντα βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑ θέτουν θέμα Μουζάλα, αλλά αυτός έχει την υποστήριξη τόσο του πρωθυπουργού όσο και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Δεν υπάρχει κανένα θέμα ανικανότητας ή αναμενόμενων λαθών και παραλείψεων της δυσκίνητης κρατικής γραφειοκρατίας. Ο υπουργός επαναλαμβάνει συχνά και δημόσια την υποστήριξη του στη *Συμφωνία Ε.Ε.-Τουρκίας*. Κανένας κρατικός ή ευρωπαϊκός παράγοντας δεν πρόκειται να του κάνει σοβαρή κριτική, καθώς η

8. Στις Βρυξέλλες οι δήμαρχοι των νησιών, Καθημερινή, 19/02/2017.

9. Daniel Howden – Αποστόλης Φωτιάδης, *Where did the money go? How Greece fumbled the refugee crisis*, στον ιστότοπο Refugees Deeply, προσπελάστηκε 11/05/2017.

10. Η κακοδιαχείριση έφερε το χάος και τη σύγχυση, Καθημερινή, 12/03/2017.

11. Σε κελιά αστυνομικών τμημάτων δεκάδες ανήλικοι μετανάστες, Καθημερινή, 06/08/2017.

μοναδική προτεραιότητα σε όλη την Ευρώπη είναι ο περιορισμός της μετανάστευσης με οποιονδήποτε τρόπο. Το μότο είναι ένα: *«Όσο πιο χαοτική είναι η κατάσταση στην Ελλάδα και όσο πιο αντίξοες είναι οι συνθήκες, τόσο πιο αποτελεσματικά αποτρέπονται οι μετανάστες που βλέπουν την Ελλάδα ως ένα δρόμο για να φτάσουν στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης».*

Το μέλλον της αντιμεταναστευτικής πολιτικής

Η αριστερή, ανθρωπιστική τακτική διαφέρει μόνο στην ηπιότητα του λόγου με την οποία παρουσιάζεται και δικαιολογείται από τη δεξιά, ρατσιστική και αυταρχική τακτική της κυβέρνησης Σαμαρά. Σκούπες και κέντρα κράτησης ήταν η πολιτική των νεοδημοκρατών, ανθρώπινα κέντρα κράτησης –που στην πραγματικότητα παραμένουν μπουντρούμια– η πολιτική των συριζαίων. Πραγματικός στόχος τους είναι η δημιουργία ενός αρχιπελάγους κέντρων κράτησης διασκορπισμένων σε όλη την επικράτεια και η εγκαθίδρυση μιας βιομηχανίας απελάσεων, αφού η παροχή ασύλου θα αφορά ελάχιστες εξαιρέσεις μεταναστών.

Όσοι θέλουν να είναι αλληλέγγυοι στους μετανάστες και στους αγώνες τους πρέπει να έχουν πάντα στο νου τους ότι η στρατηγική του κεφαλαίου και του κράτους του είναι οι εντεινόμενοι διαχωρισμοί στο εσωτερικό του προλεταριάτου. Ντόπιοι εναντίον ξένων, Σύριοι πρόσφυγες εναντίον «οικονομικών» μεταναστών, Αλγερινοί εναντίον Μαροκινών, μουσουλμάνοι εναντίον χριστιανών, μετανάστες με χαρτιά εναντίον μεταναστών χωρίς χαρτιά. Οι αγώνες για την απελευθέρωση των έγκλειστων σε αστυνομικά τμήματα και κέντρα κράτησης, για τη στέγαση, για καλύτερη διαβίωση ή για χαρτιά σε όλους θα παραμείνουν λειψοί και ανεπαρκείς αν δεν πολεμάμε ταυτόχρονα τον κατακερματισμό της εργατικής τάξης σε πολλά και αλληλοσυγκρουόμενα κομμάτια. Πρέπει να

προωθηθεί η συνείδηση ότι ο ίδιος εχθρός επιτίθεται στους προλετάριους, είτε όταν απολύει και μειώνει τον άμεσο και έμμεσο μισθό είτε όταν απελαύνει και φυλακίζει παριστάνοντας ότι φιλοξενεί: το κεφάλαιο και οι διάφοροι διαχειριστές του κράτους του.

Η οικολογία του καπιταλισμού

Shevek

Η ανάπτυξη της παραγωγής έχει επαληθευτεί πλήρως μέχρι τώρα ως πραγματοποίηση της πολιτικής οικονομίας: ως ανάπτυξη της αθλιότητας, που εισέβαλε και κατέστρεψε το ίδιο το περιβάλλον της ζωής... Στην κοινωνία της υπερ-αναπτυγμένης οικονομίας, όλα μετατρέπονται σε οικονομικά αγαθά, ακόμα και το νερό των πηγών και ο αέρας των πόλεων. Με άλλα λόγια, όλα μετατρέπονται στην οικονομική αρρώστια, «την τελειοποιημένη άρνηση του ανθρώπου»...

Γκυ Ντεμπόρ, *Ο άρρωστος πλανήτης*

Η επέκταση της κυριαρχίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε ολόκληρο τον κόσμο μέσα στον προηγούμενο αιώνα ήταν ταυτόχρονα μια διαδικασία μετασχηματισμού ολόκληρης της βιόσφαιρας. Αυτή η διαδικασία είχε ως αποτέλεσμα τη διατάραξη της οικολογικής ισορροπίας του πλανήτη, η οποία διαρκούσε τα τελευταία 10.000 χρόνια κατά τη λεγόμενη Ολόκαινο γεωλογική εποχή. Σύμφωνα με πρόσφατες επιστημονικές μελέτες, οι βασικές πλευρές αυτού του πλανητικού οικολογικού μετασχηματισμού είναι οι ακόλουθες:¹

- **Αύξηση της μέσης θερμοκρασίας του πλανήτη** λόγω της αύξησης της συγκέντρωσης του διοξειδίου του άνθρακα και άλλων αερίων θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα· η αύξηση αυτή οφείλεται τόσο στη χρήση ορυκτών καυσίμων για την ενεργειακή τροφοδότηση της καπιταλιστικής παραγωγής και αναπαραγωγής όσο και στις εκπομπές που οφείλονται στον καπιταλιστικό τρόπο αγροτικής εκμετάλλευσης της γης².

1. J. Rockström κ.ά., A safe operating space for humanity, *Nature* 461(24), 2009.

2. Η αγροτική παραγωγή έντασης κεφαλαίου συνέβαλλε κατά 80% στην αύξηση των ενεργειακών ροών από το 1997 μέχρι το 2002.

- **Μεγάλη μείωση της βιοποικιλότητας** που οφείλεται κατά κύριο λόγο στη μετατροπή των δασικών οικοσυστημάτων σε περιοχές καπιταλιστικής αγροτικής παραγωγής ή σε τμήματα του ιστού των πόλεων· υπολογίζεται ότι μέσα στον 21^ο αιώνα θα απειληθεί με εξαφάνιση το 30% του συνόλου των ειδών θηλαστικών, πουλιών και αμφιβίων.
- **Διατάραξη του κύκλου του αζώτου και του φωσφόρου** που μεταφέρονται με μεγάλους ρυθμούς από την ατμόσφαιρα στις υδάτινες μάζες λόγω της χρήσης τεράστιων ποσοτήτων λιπασμάτων στην καπιταλιστική γεωργία· η μόλυνση των ωκεανών έχει οδηγήσει ακόμη και σε τοπικά ανοξικά γεγονότα (π.χ. στη Βαλτική Θάλασσα) κατά τα οποία η περιεκτικότητα της θάλασσας σε οξυγόνο μηδενίζεται πρόσκαιρα.
- Εκτός από τα παραπάνω, σε οριακό σημείο θεωρείται ότι βρίσκονται η **μείωση του στρατοσφαιρικού όζοντος** και ο **βαθμός οξίνισης των ωκεανών**.

(Αναφέρεται στο βιβλίο J. W. Moore, *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*, Verso, 2015).

Είναι επόμενο ότι οι παραπάνω μεταβολές εκφράζονται σε μια τοπικότερη γεωγραφική κλίμακα με διάφορους τρόπους: μεγάλη αύξηση της συχνότητας των τυφώνων, ερημοποίηση μεγάλων εκτάσεων σε διάφορες περιοχές του πλανήτη, αποψίλωση των δασών, αύξηση της συχνότητας ακραίων καιρικών φαινομένων όπως οι πλημμύρες και οι μακροχρόνιες ξηρασίες, εμφάνιση νέων ασθενειών που μεταδίδονται με απρόβλεπτο τρόπο κ.ο.κ. Ταυτόχρονα, η παραγωγικότητα της γεωργίας εμφανίζει σημαντική επιβράδυνση λόγω της εξάντλησης του εδάφους και της αποτυχίας των νέων βιοτεχνολογικών μεθόδων καλλιέργειας που βασίζονται στα γενετικά μεταλλαγμένα φυτά να την αντιστρέψουν λόγω της εμφάνισης των λεγόμενων υπερζιζάνιων (superweed). Υπολογίζεται ότι η παγκόσμια παραγωγή σιταριού και καλαμποκιού ανάμεσα στο 1980 και το 2008 υπολείπεται κατά 5.5 και 3.8% αντίστοιχα σε σύγκριση με το ύψος της παραγωγής που θα επιτυχανόταν αν εξέλειπαν οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής.³ Τα παραπάνω φαινόμενα έχουν δυσμενείς συνέπειες στους όρους και τις συνθήκες ζωής του παγκόσμιου προλεταριάτου. Τα πιο αδύναμα και φτωχά κομμάτια επηρεάζονται με πιο ακραίο τρόπο έχοντας να αντιμετωπίσουν ακόμη και

3. Αναφέρεται στο βιβλίο J. W. Moore, *ό.π.*

ελλείψεις στην τροφή και το πόσιμο νερό. Σύμφωνα με την απολογητική ιδεολογία των «οικονομικών του περιβάλλοντος», η διατάραξη της οικολογικής ισορροπίας του πλανήτη, η συσσώρευση των ρύπων και των τοξικών ουσιών, η καταστροφή δηλαδή των φυσικών προϋποθέσεων της ικανοποίησης των ανθρώπινων κοινωνικών αναγκών, είναι αποτέλεσμα της εγγενούς σύγκρουσης ανάμεσα στην ανθρωπότητα και τη μη-ανθρώπινη φύση.⁴ Η σύνδεση των μεταβολών αυτών με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής δεν αναγνωρίζεται. Η μη-ανθρώπινη φύση, δηλαδή οι φυσικές συνθήκες και οι φυσικοί πόροι που δεν μπορούν να (ανα)παραχθούν από την καπιταλιστική παραγωγή, λογίζονται ως «δώρα της φύσης» τα οποία σφετερίζονται δωρεάν οι καπιταλιστές. Όταν η υποβάθμιση του περιβάλλοντος δυσχεραίνει την καπιταλιστική διευρυμένη αναπαραγωγή, γιατί οδηγεί λ.χ. σε επιβράδυνση της αγροτικής παραγωγικότητας ή γιατί οδηγεί σε αύξηση των δαπανών για την αντιμετώπιση των ασθενειών που προκαλούνται από τη ρύπανση και επομένως σε αύξηση της αξίας της εργασιακής δύναμης,

4. Ε. Αποστολοπούλου, Κριτική της κυρίαρχης αναπτυξιακής αντίληψης για τη σχέση κοινωνίας και φύσης: Η περίπτωση των πολιτικών προστασίας του περιβάλλοντος, *Ουτοπία* 91, 2010.

τα φαινόμενα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης χαρακτηρίζονται ως «περιβαλλοντικές εξωτερικότητες» ή «εξωτερικές οικονομίες».⁵

Προτού προχωρήσουμε στην αναλυτικότερη κριτική των «λύσεων» που προτείνονται από τα «οικονομικά του περιβάλλοντος», οι οποίες συνίστανται κατά βάση στην κοστολόγηση του φυσικού περιβάλλοντος, την «εσωτερικευση» δηλαδή των φυσικών πόρων και των φυσικών συνθηκών εντός της καπιταλιστικής αγοράς, θα προσπαθήσουμε, χρησιμοποιώντας τα όπλα της μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας, να δείξουμε γιατί η κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι συνυφασμένη με τη διαρκή απαξίωση της ανθρώπινης και της μη-ανθρώπινης φύσης. Στο τελευταίο μέρος του κειμένου θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε κριτικά τους κοινωνικούς αγώνες που έχουν ξεσπάσει ενάντια σε αυτή την απαξίωση και να ασκήσουμε κριτική στις ιδεολογίες που έχουν αναπτυχθεί γύρω από αυτούς και εμποδίζουν την ανάπτυξή τους.

5. A. Vlachou, Nature and Value Theory, *Science and Society* 66(2), 2002.

Ο νόμος της αξίας και η φύση ως μη-αξία

Η εργασία είναι εν πρώτοις μια διαδικασία ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, μια διαδικασία στην οποία ο άνθρωπος διαμεσολαβεί, ρυθμίζει και ελέγχει τον μεταβολισμό του με τη φύση μέσω της δικής του πράξης.

Κ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο⁶

Η εργασία δεν είναι πηγή κάθε πλούτου. Η φύση είναι εξίσου πηγή των αξιών χρήσης (και από αξίες χρήσης φυσικά αποτελείται όλος ο εμπράγματος πλούτος!), όπως και η εργασία, που η ίδια είναι μονάχα έκφραση μιας φυσικής δύναμης, της ανθρώπινης εργασιακής δύναμης.

Κ. Μαρξ, Κριτική του Προγράμματος της Γκότα⁷

Η παραγωγή των εμπορευμάτων στον καπιταλισμό στηρίζεται τόσο στην ανθρώπινη εργασία όσο και στη φύση. Ωστόσο, η αξία των εμπορευμάτων προσδιορίζεται μόνο από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο αφηρημένης εργασίας που παριστάνεται σε αυτά. Η έκφραση της αξίας του κοινωνικού πλούτου στον καπιταλισμό με το χρήμα, που είναι η αναγκαία μορφή εμφάνισης της αφηρημένης εργασίας, εμπεριέχει από αυτή την άποψη την απαξίωση της μη-ανθρώπινης φύσης.⁸ Κι

6. Κ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο, Εκδόσεις ΚΨΜ, 2016, σ. 153.

7. Περιλαμβάνεται στη συλλογή κειμένων Μαρξ-Ένγκελς, Για το ρεφορμισμό, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1992, σ. 135 (τροποποιημένη μετάφραση).

8. Ορθότερα, στον βαθμό που οι φυσικοί πόροι και οι φυσικές συνθήκες δεν είναι εμπορεύματα που παράγονται από την ανθρώπινη εργασία δεν έχουν αξία παρότι μπορεί να αποτελούν αξίες χρήσης. Αυτή η διευκρίνιση γίνεται εδώ γιατί η έννοια της απαξίωσης θα μπορούσε να εκληφθεί λανθασμένα ως απώλεια μιας ουσίας που ενσωματώνεται από την εργασία, ανεξάρτητα από την κοινωνική της μορφή, στο φυσικό σώμα των αξιών χρήσης, λάθος στο οποίο έχουν υποπέσει κομμάτια του μαρξιστικού φεμινιστικού ρεύματος σε

αυτή η απαξίωση δεν είναι τίποτα άλλο παρά έκφραση της αντίφασης ανάμεσα στην αξία χρήσης και την αξία που κρύβεται μέσα στο εμπόρευμα. Όπως γράφει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, «σαν ανταλλακτικές αξίες [τα εμπορεύματα] δεν περιέχουν επομένως ούτε ένα άτομο αξίας χρήσης» και επομένως ούτε ένα άτομο μη-ανθρώπινης φύσης.⁹

Ο ομοιογενής, διαιρετός, κινητός και ποσοτικά απεριόριστος χαρακτήρας της χρηματικής μορφής της αξίας έρχεται σε άμεση αντίθεση με την ποιοτική ποικιλομορφία, την τοπική ιδιαιτερότητα, τα ποσοτικά όρια και τον ενιαίο και αδιαίρετο χαρακτήρα των αξιών χρήσης που παράγονται από τη φύση.

[H] φυσική ανομοιοότητα των εμπορευμάτων έρχεται αναγκαστικά σε αντίφαση με την οικονομική τους ισοδυναμία, και οι δυο ιδιότητες μπορούν να συνυπάρξουν μόνο με το να αποκτήσει το εμπόρευμα μια διπλή ύπαρξη, δίπλα στη φυσική του μια καθαρά οικονομική, όπου να είναι απλό σύμβολο, ένα γράμμα που παριστάνει μια σχέση παραγωγής, ένα απλό σύμβολο της δικής του αξίας. Σαν αξία, κάθε εμπόρευμα είναι εξίσου διαιρετό· στη φυσική του ύπαρξη όχι.¹⁰

Επιπρόσθετα, η τάση του κεφαλαίου προς την αδιάκοπη και απεριόριστη επέκταση ως αυτοαξιοποιούμενη αξία έρχεται σε σύγκρουση με τις φυσικά δοσμένες υλικές και χρονικές προϋποθέσεις της αγροτικής, κατά κύριο λόγο, παραγωγής, π.χ. τους βιολογικούς κύκλους της αναπαραγωγής των ζώων και των φυτών. Η σύγκρουση αυτή σχετίζεται

σχέση με την οικιακή εργασία. Όπως θα δείξουμε παρακάτω, η μη-αξία της φύσης και της γυναικείας οικιακής εργασίας παίζει εντούτοις κεντρικό ρόλο στο φτήνυμα του σταθερού και του μεταβλητού κεφαλαίου και επομένως στην αύξηση της καπιταλιστικής κερδοφορίας.

9. Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σ. 21 (τροποποιημένη μετάφραση).

10. Κ. Μαρξ, *Grundrisse, τόμος Α'*, Εκδόσεις Στοχαστής, 1989, σ. 97.

συγκεκριμένα με την ανάγκη του κεφαλαίου να μειώνει διαρκώς τον χρόνο περιστροφής του (δηλαδή του αθροίσματος του χρόνου παραγωγής και του χρόνου κυκλοφορίας του) έτσι ώστε μέσα σε ένα οικονομικό έτος να πολλαπλασιάζεται η παραγόμενη αξία και η υπεραξία. Αυτή η «συμπίεση του χώρου και του χρόνου» όπως την έχει ονομάσει ο David Harvey¹¹ έχει οδηγήσει σε μια αποτρόπαια ιδιόμορφη επιτάχυνση της παραγωγής της φύσης: ιχθυοκαλλιέργειες ταχύτερα αναπτυσσόμενων μεταλλαγμένων σολομών, κτηνοτροφία ταχύτερα αρμεγόμενων αγελάδων που παίρνουν συνεχώς ορμόνες μέσω ενέσεων και, ακόμη πιο θεαματικά, μετάβαση από το κοτόπουλο των 73 ημερών το 1955 στο κοτόπουλο των 42 ημερών το 2005.¹²

Η αποξένωση της φύσης από την κοινωνία

Όπως κάνει σαφές ο Μαρξ στις *Θεωρίες για την Υπεραξία*, η παραγωγή αξίας προϋποθέτει την αλλοτρίωση της εργασίας στον καπιταλισμό:

Το κεφάλαιο είναι παραγωγός αξίας, μόνο σαν σχέση, εφόσον σαν δύναμη εξαναγκασμού που εξουσιάζει τη μισθωτή εργασία, την εξαναγκάζει να προσφέρει υπερεργασία, ή κεντρίζει την παραγωγική δύναμη της εργασίας, για να δημιουργεί σχετική υπεραξία. Και στις δύο περιπτώσεις το κεφάλαιο παράγει αξία, μόνο σαν μια αποξενωμένη από την εργασία δύναμη που εξουσιάζει τους υλικούς της όρους, γενικά μόνο σαν μια από τις μορφές της ίδιας της μισθωτής εργασίας, σαν όρος της μισθωτής εργασίας. Το κεφάλαιο, όμως, με τη συνηθισμένη έννοια που δίνουν σ' αυτό οι οικονομολόγοι, δηλαδή σαν

11. D. Harvey, *The Limits to Capital*, Verso, 1982.

12. J. W. Moore, *Transcending the metabolic rift: a theory of crises in the capitalist world-ecology*, *The Journal of Peasant Studies* 38(1), 2011.

συσσωρευμένη με τη μορφή χρήματος ή εμπορευμάτων εργασία, δρα, όπως όλοι οι όροι εργασίας, όπως και οι μη πληρωνόμενες **φυσικές δυνάμεις**, δρα παραγωγικά στο προτσές της εργασίας, στην παραγωγή αξιών χρήσης, όμως ποτέ δεν γίνεται πηγή αξίας.¹³

Και παρακάτω:

Το λάθος του **Ρικάρντο** συνίσταται στο ότι ασχολείται μόνο με το **μέγεθος** της αξίας. Γι' αυτό η προσοχή του στρέφεται μόνο στη **σχετική ποσότητα της εργασίας** που παρασταίνουν τα διάφορα εμπορεύματα και που τα περιέχουν σαν ενσωματωμένες σ' αυτά αξίες. Η περιεχόμενη όμως σ' αυτά εργασία πρέπει να παρασταίνεται σαν **κοινωνική** εργασία, σαν αλλοτριωμένη ατομική εργασία.¹⁴

Στα Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα ο Μαρξ υποστηρίζει ότι η αλλοτρίωση της εργασίας στον καπιταλισμό είναι ταυτόχρονα και αποξένωση της φύσης από τον άνθρωπο:

Εξετάσαμε την πράξη της αλλοτρίωσης της πρακτικής ανθρώπινης δραστηριότητας – της εργασίας... τη σχέση του εργαζόμενου προς το **προϊόν της εργασίας** σαν ξένο αντικείμενο που τον κυριαρχεί. Αυτή η σχέση είναι ταυτόχρονα και σχέση προς τον εξωτερικό κόσμο, τα φυσικά αντικείμενα. Μια σχέση, όμως, προς έναν ξένο και εχθρικό κόσμο. Η φύση είναι το **ανόργανο** σώμα του ανθρώπου, δηλαδή η φύση στον βαθμό που δεν είναι ανθρώπινο σώμα. Ο άνθρωπος **ζει** από τη φύση, δηλαδή η φύση είναι το **σώμα** του, και πρέπει να διατηρήσει ένα συνεχή διάλογο μαζί της αν θέλει να μην πεθάνει. Λέγοντας ότι η φυσική και πνευματική ζωή του ανθρώπου συνδέεται με τη φύση εννοούμε ότι η φύση συνδέεται με τον εαυτό της, γιατί ο άνθρωπος είναι μέρος της φύσης... Η αποξενωμένη εργασία αποξενώνει τη φύση από τον άνθρωπο... **μεταστρέφει**

13. Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την Υπεραξία Μέρος Πρώτο*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1984, σ. 73-74.

14. Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την Υπεραξία Μέρος Τρίτο*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2008, σ. 150.

*την ειδολογική ύπαρξη των ανθρώπων, τόσο τη φύση όσο και τις διανοητικές ειδολογικές του δυνάμεις – σε μια ύπαρξη ξένη προς αυτόν και σ' ένα μέσο της ατομικής του ύπαρξης.*¹⁵

Αυτή την ιδέα που συνέλαβε σε νεαρή ηλικία την ανέπτυξε περαιτέρω στα *Grundrisse* όπου προσπάθησε να δείξει την ιστορική διαδικασία μέσα από την οποία θα μπορούσε να εξηγηθεί η διάρρηξη της ενότητας των ζωντανών και ενεργών ανθρώπων με τους φυσικούς όρους του μεταβολισμού τους με τη φύση, «ο χωρισμός των ανόργανων αυτών όρων της ανθρώπινης ύπαρξης απ' αυτή την ενεργό ύπαρξη· χωρισμός που ολοκληρώνεται για πρώτη φορά στη σχέση μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου»¹⁶, δηλαδή την ιστορική διαδικασία που οδηγεί τελικά στον διαχωρισμό των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής τους, τη διαδικασία της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης.

Όπως χαρακτηριστικά γράφει: «Η σχέση της εργασίας προς το κεφάλαιο ή προς τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας σαν κεφάλαιο, προϋποθέτει μια ιστορική διαδικασία που διαλύει τις διάφορες μορφές όπου ο εργάτης είναι ιδιοκτήτης, ή ο ιδιοκτήτης εργάζεται. Όστε πάνω απ' όλα [προϋποθέτει τη] διάλυση της σχέσης προς τη γη - το έδαφος -σαν φυσικό όρο παραγωγής- που ο εργάτης σχετίζεται μ' αυτόν σαν τη δική του ανόργανη ύπαρξη».¹⁷

Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο,

η φύση γίνεται [στον καπιταλισμό] για πρώτη φορά καθαρό αντικείμενο για τον άνθρωπο, καθαρά ζήτημα ωφελιμότητας· παύει να αναγνωρίζεται σαν δύναμη για τον εαυτό της· και η θεωρητική ανακάλυψη των αυτοτελών της νόμων εμφανίζεται η ίδια απλά σαν τέ-

*χνασμα για την υποταγή της φύσης στις ανθρώπινες ανάγκες, σαν αντικείμενο της κατανάλωσης είτε σαν μέσο της παραγωγής. Ακολουθώντας αυτή του την τάση, το κεφάλαιο ξεπερνά τόσο τις εθνικές προκαταλήψεις και φραγμούς όσο και τη θεοποίηση της φύσης, και την παραδοσιακή, περιχαρακωμένη με αυτάρκεια μέσα σε καθορισμένα όρια ικανοποίηση έτοιμων αναγκών και αναπαραγωγή παλιών τρόπων ζωής... Το κεφάλαιο τοποθετεί κάθε τέτοιο όριο σαν φραγμό και άρα το ξεπερνά ιδεατά· αυτό όμως καθόλου δεν σημαίνει πως το ξεπέρασε και πραγματικά· κι επειδή κάθε τέτοιος φραγμός βρίσκεται σε αντίφαση προς τον προσδιορισμό του κεφαλαίου, γι' αυτό η παραγωγή του κινείται μέσα σε αντιφάσεις που αδιάκοπα ξεπερνιούνται αλλά και τοποθετούνται εξίσου αδιάκοπα.*¹⁸

Από εδώ ακριβώς πηγάζει η δυνατότητα των καταστροφικών μεταβολών σε τοπικά και περιφερειακά οικοσυστήματα και της συνολικότερης διατάραξης της πλανητικής οικολογικής ισορροπίας. Φυσικά, το πώς αυτή η δυνατότητα της «οικολογικής κρίσης» γίνεται πραγματικότητα απαιτεί μελέτη και συγκεκριμένη ανάλυση της ιστορίας της καπιταλιστικής ανάπτυξης και δεν μπορεί να προκύψει άμεσα από την αφηρημένη διαλεκτική των αντιφάσεων της καπιταλιστικής εμπορευματικής παραγωγής.

Το μεταβολικό ρήγμα

Η αποξένωση της φύσης από την ανθρώπινη κοινωνία συγκεκριμενοποιείται από τον Μαρξ ως προς την υλική της διάσταση στον πρώτο και τον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*. Εκεί ο Μαρξ εισάγει την έννοια του «μεταβολικού ρήγματος»: του ρήγματος στον μεταβολισμό της κοινωνίας με τη φύση. Το ρήγμα αυτό πηγάζει από την όξυνση της αντίθεσης

15. Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, Εκδόσεις Γλάρος, 1975, σ. 96-100.

16. Κ. Μαρξ, *Grundrisse*, τόμος Β', Εκδόσεις Στοχαστής, 1990, σ. 369.

17. Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σ. 375.

18. Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σ. 308.

ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο, δηλαδή από τον γεωγραφικό καταμερισμό της καπιταλιστικής παραγωγής που συγκεντρώνει τη βιομηχανία στις πόλεις και τη γεωργία στην ύπαιθρο. Καθώς η καπιταλιστική γεωργία απασχολεί ένα μικρό κομμάτι της εργατικής τάξης, το μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού συγκεντρώνεται στις πόλεις. Έτσι τα θρεπτικά συστατικά που αποσπώνται από το έδαφος για την παραγωγή τροφής, ιματισμού και στέγης για τους προλετάριους δεν ανακυκλώνονται και μετατρέπονται σε ρύπους στις πόλεις. Είναι φανερό ότι σύγχρονα φαινόμενα διατάραξης της οικολογικής ισορροπίας, όπως η διατάραξη του κύκλου του αζώτου και του φωσφόρου και η οξίνιση των θαλασσών που αναφέραμε στην αρχή του κειμένου, μπορούν να ερμηνευθούν βάσει της έννοιας του «μεταβολικού ρήγματος» που εισήγαγε ο Μαρξ πριν 150 χρόνια. Έτσι λοιπόν ο Μαρξ γράφει στον τρίτο τόμο τα εξής:

Και στις δύο μορφές [της μικρής καλλιέργειας και της μεγάλης γεωργίας] στη θέση μιας ενσυνείδητης ορθολογικής μεταχείρισης της γης, αυτής της κοινής αιώνιας ιδιοκτησίας, του αναπαλλοτριώτου αυτού όρου ύπαρξης και αναπαραγωγής των ακατάπαυστα διαδεχόμενων η μία την άλλη γενεών των ανθρώπων, μπαίνει η εκμετάλλευση και η κατασπατάληση των δυνάμεων του εδάφους... Από την άλλη μεριά, η μεγάλη γαιοκτησία περιορίζει τον αγροτικό πληθυσμό σε ένα διαρκώς μειούμενο κατώτατο όριο και αντιπαραθέτει

*σ' αυτόν έναν διαρκώς αυξανόμενο βιομηχανικό πληθυσμό, στριμωγμένο σε μεγάλες πόλεις. Έτσι δημιουργεί όρους που προκαλούν ένα **αγιάτρευτο ρήγμα** στη συνοχή του μεταβολισμού της κοινωνίας με τη φύση, που υπαγορεύεται από τους φυσικούς νόμους της ζωής, με αποτέλεσμα να σπαταλιέται η δύναμη του εδάφους και αυτή η σπατάλη να εξάγεται με το εμπόριο μακριά έξω από τα σύνορα της χώρας... Η μεγάλη βιομηχανία και η γεωργία που ασκείται με βιομηχανικό τρόπο δρουν από κοινού. Αν στην αρχή χωρίζονται η μία από την άλλη, γιατί η πρώτη αφανίζει και καταστρέφει περισσότερο την εργατική δύναμη και επομένως τη φυσική δύναμη των ανθρώπων, ενώ η δεύτερη αφανίζει και καταστρέφει τη φυσική δύναμη του εδάφους – αργότερα στην παραπέρα πορεία, δίνουν το χέρι μεταξύ τους: το βιομηχανικό σύστημα στο χωριό αποδυναμώνει επίσης τους εργάτες, ενώ η βιομηχανία και το εμπόριο από την πλευρά τους προμηθεύουν στη γεωργία τα μέσα για την εξάντληση του εδάφους.¹⁹*

Το ρήγμα στον μεταβολισμό ανάμεσα στην κοινωνία και τη φύση συνοδεύεται επομένως από τη διασπάθιση και την καταστροφή της εργασιακής δύναμης, της φυσικής δύναμης των ανθρώπων, αφού η παραγωγή της υπεραξίας βασίζεται στην όσο το δυνατό μεγαλύτερη εκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης μέχρι του σημείου της φθοράς και της παραμόρφωσής της μέσα από την αύξηση του χρόνου και της εντατικότητας της εργασίας αλλά και λόγω της καταστροφής της υγείας των εργατών στις πόλεις από τη μόλυνση. Οι δύο αυτές αλληλοσυμπληρούμενες πλευρές της καταστροφής των φυσικών δυνάμεων

19. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο Τόμος Τρίτος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2007, σ. 998-999 (τροποποιημένη μετάφραση και δική μας έμφαση).

του ανθρώπου και της γης παρουσιάζονται με ακόμη μεγαλύτερη καθαρότητα στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*:

Με τη διαρκώς αυξανόμενη υπεροχή του πληθυσμού των πόλεων... η κεφαλαιοκρατική παραγωγή... παρακαλύει τον μεταβολισμό μεταξύ ανθρώπου και γης, δηλαδή την επιστροφή στο έδαφος εκείνων των συστατικών του που έχουν χρησιμοποιηθεί με τη μορφή των ειδών διατροφής και ένδυσης, δηλαδή παρακαλύει τον αιώνιο φυσικό όρο της διαρκούς ευφορίας του εδάφους. Με τον τρόπο αυτό καταστρέφει ταυτόχρονα τη σωματική υγεία των εργατών των πόλεων και τον πνευματικό βίο των εργατών της υπαίθρου... Κάθε πρόοδος της κεφαλαιοκρατικής αγροκαλλιέργειας δεν είναι μόνο μια πρόοδος στην τέχνη της καταλήστευσης του εργάτη, αλλά και στην τέχνη της καταλήστευσης του εδάφους, κάθε πρόοδος στην αύξηση της γονιμότητάς του για ένα δεδομένο χρονικό διάστημα είναι ταυτόχρονα μια πρόοδος στην καταστροφή των αέναων πηγών αυτής της γονιμότητας... Συνεπώς η κεφαλαιοκρατική παραγωγή αναπτύσσει την τεχνική και τον συνδυασμό της κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής μόνο υπονομεύοντας ταυτόχρονα τις πηγές κάθε πλούτου: τη γη και τον εργάτη.²⁰

Το κεφάλαιο δεν ρωτά για τη διάρκεια ζωής της εργασιακής δύναμης. Αυτό που το ενδιαφέρει είναι αποκλειστικά το μέγιστο της εργασιακής δύναμης που μπορεί να ρευστοποιηθεί στη διάρκεια μια εργάσιμης ημέρας. Επιτυγχάνει αυτόν τον στόχο με τη συντόμευση της διάρκειας [ζωής] της εργασιακής δύναμης, όπως ένας άπληστος γεωργός επι-

τυγχάνει αυξημένη εδαφική απόδοση με την καταλήστευση της γονιμότητας του εδάφους.²¹

Φυσικά, όταν ο Μαρξ έκανε τις παραπάνω διαπιστώσεις δεν είχε ακόμα αναπτυχθεί το καπιταλιστικό κοινωνικό κράτος το οποίο, σε αντίθεση με τη μυωπία και την απληστία των μεμονωμένων καπιταλιστών, επιχειρεί να διαχειριστεί πιο ορθολογικά την εκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης και της φύσης με στόχο την εξυπηρέτηση της διευρυμένης αναπαραγωγής του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου. Ο καπιταλισμός του κοινωνικού κράτους γεννάει με τη σειρά του νέες αντιφάσεις και ανταγωνισμούς τις οποίες επιχειρεί να άρει μέσα από την πολιτική της «βιώσιμης ανάπτυξης» που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια.

Για τον Μαρξ, η διεύρυνση των κοινωνικών αναγκών δεν οδηγεί αναγκαστικά στο βάθεμα του μεταβολικού ρήγματος και στην εξάντληση των φυσικών πόρων αλλά Μάλθους:

Με την ανάπτυξή του [ανθρώπου] διευρύνεται το βασίλειο αυτό της φυσικής αναγκαιότητας, γιατί μεγαλώνουν οι ανάγκες του. Ταυτόχρονα όμως διευρύνονται οι παραγωγικές δυνάμεις που ικανοποιούν τις ανάγκες αυτές. Η ελευθερία στον τομέα αυτό μπορεί να συνίσταται μόνο στο ότι ο κοινωνικός άνθρωπος, οι συνεταιρισμένοι παραγωγοί θα ρυθμίζουν ορθολογικά αυτό τους τον μεταβολισμό με τη φύση, θα την υποτάσσουν στον κοινό έλεγχο από μέρους τους, αντί να κυριαρχούνται από αυτήν σαν από μια τυφλή δύναμη, όταν θα την πραγματοποιούν με την μικρότερη δυνατή δαπάνη ενέργειας και κάτω από όρους αντάξιους και ταιριαστούς προς την ανθρώπινη φύση τους.²²

21. Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σ. 236

20. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Εκδόσεις ΚΨΜ, 2016, σ. 463-464 (τροποποιημένη μετάφραση).

22. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο Τόμος Τρίτος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2007, σ. 1007 (τροποποιημένη

Με άλλα λόγια, στην κομμουνιστική κοινωνία, η αποξένωση της φύσης από την κοινωνία θα ξεπεραστεί μέσα από την ορθολογική ρύθμιση του μεταβολισμού με τη φύση, την ικανοποίηση των πλούσιων και πολυσχιδών ανθρώπινων αναγκών με τη μικρότερη δυνατή δαπάνη ενέργειας και με την ανάπτυξη νέων παραγωγικών δυνάμεων που δεν θα εξαντλούν τη γονιμότητα της φύσης. Ο Jason Moore αναφέρει τις «μόνιμες καλλιέργειες» (permacultures) και το «σύστημα εντατικοποίησης του ρυζιού» ως παραδείγματα για την κατεύθυνση που θα έπρεπε να πάρει η αγροτική παραγωγή σε μια κομμουνιστική κοινωνία.²³

Σε κάθε περίπτωση ο Μαρξ ήταν ξεκάθαρος στο ότι όχι μόνο οι καπιταλιστές αλλά ούτε καν ολόκληρη η ανθρώπινη κοινωνία δεν είναι ιδιοκτήτης της γης:

Από τη σκοπιά ενός ανώτερου οικονομικού σχηματισμού η ατομική ιδιοκτησία ξεχωριστών ατόμων στη γήινη σφαίρα θα εμφανίζεται τόσο πέρα για πέρα ανούσια, όσο και η ατομική ιδιοκτησία ενός ανθρώπου πάνω σε έναν άλλο άνθρωπο. Ακόμα και μια ολόκληρη κοινωνία, ένα έθνος, μάλιστα όλες οι σύγχρονες κοινωνίες μαζί παρμένες, δεν είναι ιδιοκτήτες της γης. Είναι απλώς

μετάφραση).

23. Αναφέρονται στο βιβλίο του J. W. Moore, *ό.π.* Οποσδήποτε το να παρουσιάζονται επιμέρους παραγωγικές μέθοδοι και καινοτομίες ως «λύσεις» στην καταλήστευση της γης από το κεφάλαιο ενέχει κινδύνους αφού μπορεί τελικά αυτές οι «λύσεις» να ενταχθούν στο συνολικό σύστημα καπιταλιστικής εκμετάλλευσης της εργασίας και της φύσης χωρίς να αλλάζουν επί της ουσίας τον χαρακτήρα της. Άλλωστε, αυτό έχει ήδη συμβεί με τις λεγόμενες Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (π.χ. τις ανεμογεννήτριες) που όχι μόνο δεν οδηγούν σε μείωση των αερίων θερμοκηπίου αλλά παράγουν νέα προβλήματα όπως π.χ. την καταστροφή των τοπικών οικοσυστημάτων όπου εγκαθίστανται και τη θανάτωση χιλιάδων πουλιών που απειλούνται με εξαφάνιση.

*οι κάτοχοί της, οι επικαρπωτές της, και οφείλουν σαν boni patres familias να την κληροδοτήσουν βελτιωμένη στις επόμενες γενεές.*²⁴

Δωρεάν ιδιοποίηση (ληλασία) των στοιχείων του φυσικού πλούτου

Στο δεύτερο μέρος αυτού του κειμένου δείξαμε γιατί η παραγωγή της αξίας και η συσσώρευση του κεφαλαίου στον καπιταλισμό είναι ταυτόχρονα απαξίωση της μη-ανθρώπινης φύσης. Η όσο το δυνατόν φτηνότερη ή ακόμη και η δωρεάν ιδιοποίηση όλων των στοιχείων του φυσικού και του κοινωνικού πλούτου, όποτε αυτό είναι εφικτό, συμβάλλει στην εξοικονόμηση σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου και επομένως εξυπηρετεί την αύξηση τόσο του ποσοστού υπεραξίας όσο και του ποσοστού κέρδους.

Έτσι φαίνεται χτυπητά ότι ένα μέσο παραγωγής ποτέ δεν παραχωρεί περισσότερη αξία στο προϊόν από την αξία που χάνει στην εργασιακή διαδικασία με την καταστροφή της δικής του αξίας χρήσης. Αν δεν είχε αξία για να χάσει, δηλαδή αν το ίδιο δεν ήταν προϊόν ανθρώπινης εργασίας, δεν θα παραχωρούσε αξία στο προϊόν. Χρησιμεύει επομένως σαν δημιουργός αξίας χρήσης, χωρίς να χρησιμεύει σαν δημιουργός ανταλλακτικής αξίας. Αυτό γίνεται λ.χ. με όλα τα μέσα παραγωγής που υπάρχουν έτοιμα από τη φύση χωρίς τη σύμπραξη του ανθρώπου, όπως με τη γη, τον αέρα, το νερό, το σίδηρο που βρίσκεται μέσα στη φλέβα του μεταλλεύματος, το ξύλο του παρθένου δάσους κλπ.²⁵ [...] Είδαμε ότι δεν στοιχίζουν τίποτα στο κεφάλαιο οι παραγωγικές δυνάμεις που απορρέουν από τη συνεργασία και τον καταμερισμό της

24. Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σ. 950 (δική μας η έκφραση).

25. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο Τόμος Πρώτος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2007, σ. 216 (τροποποιημένη μετάφραση).

εργασίας. Είναι φυσικές δυνάμεις της κοινωνικής εργασίας. Επίσης τίποτα δεν στοιχίζουν και οι φυσικές δυνάμεις σαν τον ατμό, το νερό, κ.λπ. που χρησιμοποιούνται για παραγωγικούς σκοπούς.²⁶

Ο εργοστασιάρχης που εργάζεται με την ατμομηχανή, χρησιμοποιεί επίσης φυσικές δυνάμεις, που δεν του κοστίζουν τίποτα, που κάνουν όμως παραγωγικότερη την εργασία και που στον βαθμό που μ' αυτόν τον τρόπο φτηναίνουν την παραγωγή των απαιτούμενων για τους εργάτες μέσων συντήρησης, αυξάνουν την υπεραξία, επομένως και το κέρδος, και που μονοπωλούνται έτσι από το κεφάλαιο, όπως μονοπωλούνται οι κοινωνικές φυσικές δυνάμεις της εργασίας που προκύπτουν από τη συνεργασία, από τον καταμερισμό της εργασίας κ.λπ. Ο εργοστασιάρχης πληρώνει τα κάρβουνα, δεν πληρώνει όμως την ιδιότητα του νερού να μεταβάλλει τη σωματική του κατάσταση, να μετατρέπεται σε ατμό, δεν πληρώνει την ελαστικότητα του ατμού κ.λπ. Αυτή η μονοπώληση των φυσικών δυνάμεων, δηλαδή της αύξησης της παραγωγικής δύναμης της εργασίας που προκαλείται από τις φυσικές δυνάμεις... μπορεί να μεγαλώσει το μέρος του προϊόντος της δουλειάς, που αποτελείται από υπεραξία σε βάρος του μέρους που μετατρέπεται σε μισθό εργασίας.²⁷

Επιπλέον, η δωρεάν ιδιοποίηση του φυσικού πλούτου, όποτε αυτό είναι εφικτό, φτηναίνει και τα μέσα παραγωγής, δηλαδή το σταθερό κεφάλαιο, και έτσι λειτουργεί ως αντεπιδρώσα αιτία στην αύξηση της αξιακής σύνθεσης του κεφαλαίου και, επομένως, στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους.

26. Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σ. 401.

27. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο Τόμος Τρίτος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2007, σ. 800.

Μπορούμε να πούμε ότι ο καπιταλισμός είναι από τη μια μεριά εξουσία πάνω στην απλήρωτη εργασία της εργατικής τάξης μέσα στην καπιταλιστική εμπορευματική παραγωγή, που προκύπτει από τη διαφορά ανάμεσα στον μισθό της εργασιακής δύναμης και στην αξία που δημιουργεί η λειτουργία της²⁸ και, από την άλλη μεριά, εξουσία πάνω στην απλήρωτη οικιακή εργασία (που σύμφωνα με τον κυρίαρχο έμφυλο καταμερισμό εργασίας πραγματοποιείται κατά βάση από τις γυναίκες) αλλά και την «εργασία» που παρέχουν δωρεάν οι φυσικές πλουτοπαραγωγικές πηγές. Στην πρώτη περίπτωση, η **εκμετάλλευση** της μισθωτής εργασίας παράγει αξία και υπεραξία. Στη δεύτερη περίπτωση, η δωρεάν **ιδιοποίηση** των αξιών χρήσης που παράγουν η απλήρωτη «εργασία» της φύσης και η απλήρωτη οικιακή εργασία συμβάλλει στο φθίνεμα του σταθερού και του μεταβλητού κεφαλαίου και, επομένως, στην αύξηση της υπεραξίας και του κέρδους. Έτσι, ακολουθώντας την ανάλυση του Jason Moore, μπορούμε να πούμε ότι ο καπιταλισμός βασίζεται στον κατακερματισμό των σχέσεων της καπιταλιστικής κοινωνίας με τη φύση: οι φυσικές δυνάμεις των μισθωτών εργατριών **εσωτερικεύονται** στην καπιταλιστική παραγωγή και

28. Το κεφάλαιο ιδιοποιείται επίσης δωρεάν τις παραγωγικές δυνάμεις που προκύπτουν από τη συνεργασία, τον καταμερισμό της εργασίας, την πρόοδο της επιστήμης και της τεχνικής. «Όπως μια αυξημένη εκμετάλλευση του φυσικού πλούτου πετυχαίνεται απλώς με μια μεγαλύτερη ένταση της εργασιακής δύναμης, έτσι και η επιστήμη και η τεχνική προικίζουν το λειτουργούν κεφάλαιο με μια δύναμη επέκτασης, ανεξάρτητη από το δοσμένο μέγεθός του... Με την καινούρια του μορφή το κεφάλαιο ιδιοποιείται δωρεάν την κοινωνική πρόοδο που συντελέστηκε πίσω από την πλάτη της παλιάς του μορφής» (Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σ. 627). Επιπλέον, ιδιοποιείται δωρεάν τις παραγωγικές δυνάμεις της παρωχημένης εργασίας που έχει αντικειμενοποιηθεί στα μέσα εργασίας στον βαθμό που χρησιμοποιούνται ολόκληρα ενώ καταναλώνονται εν μέρει, δηλαδή στον βαθμό που συμμετέχουν στη δημιουργία του προϊόντος χωρίς να προσθέτουν σε αυτό αξία.

κυκλοφορία με τη μορφή του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη ενώ οι δυνάμεις της μη-ανθρώπινης φύσης και οι φυσικές δυνάμεις των άμισθων οικιακών εργατριών μετατρέπονται σε «εξωτερικότητες» για να χρησιμοποιήσουμε τον προσφιλή όρο της καπιταλιστικής οικονομικής επιστήμης.

Είναι πιθανό να προβληθεί η αντίρρηση στην παραπάνω ανάλυση ότι συχνά οι φυσικές αξίες χρήσης έχουν τιμή, π.χ. μια υδατόπτωση που τροφοδοτεί ένα εργοστάσιο, δηλαδή μπορούν να πωληθούν και να αγοραστούν ή μπορεί να ενοικιαστούν για ένα συγκεκριμένο χρηματικό ποσό. Ο Μαρξ εξηγεί αυτή την πραγματικότητα βάσει του γεγονότος ότι, όπως αναφέρεται στο προηγούμενο απόσπασμα από τον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, οι φυσικές δυνάμεις παρέχουν δωρεάν αξίες χρήσης που ανήκουν στα μέσα παραγωγής και αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας.²⁹

Ο καθορισμός της αξίας από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας επιβάλλεται

29. Στις περιπτώσεις που οι φυσικές αξίες χρήσης δεν αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας, όπως π.χ. ένα κομμάτι γης πάνω στο οποίο χτίζεται ένα εργοστάσιο, η τιμή της γης οφείλεται στο μονοπώλιο των ιδιοκτητών της πάνω σε αυτή, που τους επιτρέπει, όπως γλαφυρά περιγράφει ο Μαρξ, να εισπράττουν «έναν καθορισμένο φόρο σε χρήμα» από τους καπιταλιστές βιομήχανους, ο οποίος αποσπάται από την παραγόμενη υπεραξία.

λεται με το φτήνεμα των εμπορευμάτων και με τον εξαναγκασμό τα εμπορεύματα αυτά να τα παράγουν κάτω από τις ίδιες ευνοϊκές συνθήκες. Διαφορετικά έχει, όμως, το ζήτημα με το πρόσθετο κέρδος του εργοστασιάρχη, που χρησιμοποιεί την υδατόπτωση. Η αυξημένη παραγωγική δύναμη της εργασίας που χρησιμοποιεί δεν πηγάει ούτε από το κεφάλαιο, ούτε από την ίδια την εργασία, ούτε από την απλή χρησιμοποίηση μιας δύναμης που διαφέρει από το κεφάλαιο και την εργασία, που είναι όμως ενσωματωμένη στο κεφάλαιο. Πηγάει από τη μεγαλύτερη φυσική παραγωγική δύναμη της εργασίας που συνδέεται με τη χρησιμοποίηση μιας φυσικής δύναμης, όχι όμως μιας φυσικής δύναμης που βρίσκεται στη διάθεση όλων των κεφαλαίων στην ίδια σφαίρα παραγωγής, όπως λ.χ. η ελαστικότητα του ατμού, μιας δύναμης επομένως, που η χρησιμοποίησή της δεν είναι αυτονόητη από τη στιγμή που τοποθετείται κεφάλαιο σ' αυτήν τη σφαίρα. Αλλά πηγάει από μια μονοπωλήσιμη φυσική δύναμη, που, όπως η υδατόπτωση, βρίσκεται στη διάθεση εκείνων μόνο, που διαθέτουν ιδιαίτερα κομμάτια γης μαζί με όλα όσα βρίσκονται πάνω σ' αυτά.³⁰

30. Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σ. 802.

Η υδατόπτωση όπως η γη γενικά, όπως όλες οι φυσικές δυνάμεις, δεν έχει αξία, γιατί δεν υπάρχει σ' αυτήν υλοποιημένη [κοινωνική αφηρημένη] εργασία, και γι' αυτό δεν έχει τιμή, που κανονικά δεν είναι παρά η εκφρασμένη με χρήμα αξία. Εκεί που δεν υπάρχει αξία δεν υπάρχει επίσης αυτονομία τίποτα που να μπορεί να εκφράζεται με χρήμα. Η τιμή αυτή δεν είναι παρά η κεφαλαιοποιημένη πρόσοδος. Η γαιοκτησία δίνει στον ιδιοκτήτη τη δυνατότητα να συλλαμβάνει και να ιδιοποιείται τη διαφορά ανάμεσα στο ατομικό κέρδος και στο μέσο κέρδος, το ιδιοποιημένο αυτό κέρδος, που ανανεώνεται κάθε χρόνο, μπορεί να κεφαλαιοποιηθεί και τότε να εμφανίζεται σαν τιμή της ίδιας της φυσικής δύναμης.³¹

Βασισμένοι πάνω στην ανάλυση του Μαρξ φτάσαμε πια στο σημείο όπου μπορούμε να εξηγήσουμε τι συμβαίνει όταν πλέον η καπιταλιστική εκμετάλλευση των φυσικών δυνάμεων οδηγεί στην καταστροφή τους, όπως π.χ. συμβαίνει κατά την εξάντληση της γης που καλλιεργείται, την αποψίλωση των δασών, τη μόλυνση των υδάτων ή την εξάντληση των εύκολα εξορυσσόμενων ορυκτών καυσίμων. Τότε, σύμφωνα με τον Μαρξ απαιτείται αυξημένη δαπάνη κεφαλαίου για να επιτευχθεί η ίδια παραγωγή, επομένως αυτή ακριβαίνει και η κερδοφορία πέφτει.

Αν λοιπόν μπαίνει στην παραγωγή μια... φυσική δύναμη, που στην αρχή δεν κοστίζει τίποτα, δεν υπολογίζεται στον καθορισμό της τιμής του προϊόντος, όσον καιρό το προϊόν που παράγεται με τη βοήθειά της καλύπτει τη ζήτηση. Αν, όμως, στην πορεία της ανάπτυξης θα χρειαστεί να παραχθεί ένα μεγαλύτερο προϊόν, από το προϊόν που μπορεί να παραχθεί με τη βοήθεια αυτής της φυσικής δύναμης, θα πρέπει, επομένως, αυτό το

συμπληρωματικό προϊόν να παραχθεί χωρίς τη βοήθεια αυτής της φυσικής δύναμης, ή με τη συμβολή του ανθρώπου, της ανθρώπινης εργασίας. Έτσι μπαίνει στο κεφάλαιο ένα νέο συμπληρωματικό στοιχείο. Επομένως, γίνεται σχετικά μεγαλύτερη δαπάνη κεφαλαίου για να αποκτηθεί το ίδιο προϊόν. Όταν όλοι οι άλλοι όροι μένουν αμετάβλητοι, ακριβαίνει η παραγωγή.³²

Προφανώς, το ίδιο ισχύει και όταν μειώνεται η παραγωγικότητα των φυσικών δυνάμεων λόγω της κατασπατάλησής τους στα πλαίσια της καπιταλιστικής παραγωγής. Τότε θυμούνται οι καπιταλιστές ότι πρέπει να γίνει «ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων» που υποτίθεται κατασπαταλήθηκαν λόγω της έλλειψης δικαιωμάτων ιδιοκτησίας πάνω τους, ως συνέπεια της περιβόητης «τραγωδίας των κοινών», σύμφωνα με την οποία «οι κοινοί πόροι υφίστανται κατάχρηση, επειδή κανένας δεν χρεώνεται για τις βλαπτικές συνέπειες που προκαλεί κατά τη χρήση τους». Φυσικά, οι εν λόγω θεωρίες των «οικονομικών του περιβάλλοντος» είναι απολογητικά φληναφήματα που δεν έχουν κανέναν άλλο στόχο εκτός από τη μετακύλιση του αυξημένου κόστους του κεφαλαίου στους προλετάριους μέσω της επιβολής καταναλωτικών φόρων και της παροχής επιδοτήσεων για την υιοθέτηση «φιλικών προς το περιβάλλον τεχνολογιών» από τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις, με άλλα λόγια τη μεταφορά του αυξημένου κόστους του κεφαλαίου στην εργατική τάξη μέσω της κρατικής φορολογίας και των τεράστιων τελών στους λογαριασμούς των υπηρεσιών κοινής ωφελείας.

Ξεκινώντας από εδώ θα περάσουμε στη συνέχεια στην αναλυτικότερη κριτική των «λύσεων» στη λεγόμενη «οικολογική κρίση» που προτείνονται από τα «οικονομικά του περιβάλλοντος».

31. Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σ. 806.

32. Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σ. 917.

Περί των «ορίων στην ανάπτυξη», της «οικονομίας σταθερής κατάστασης», της «βιώσιμης ανάπτυξης» και άλλων καπιταλιστικών ιδεολογημάτων

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80, η θέση ότι το «φυσικό κεφάλαιο» μπορεί να υποκατασταθεί πλήρως από το παραγμένο κεφάλαιο ήταν κυρίαρχη μέσα στην «οικονομική επιστήμη» (δηλαδή την απολογητική καπιταλιστική ιδεολογία).³³ Ωστόσο, ήδη από τη δεκαετία του '70 είχαν αρχίσει να εκφράζονται μέσα στους κόλπους του καπιταλιστικού πανεπιστημίου οι πρώτες κριτικές τοποθετήσεις απέναντι σε αυτή. Το έναυσμα δόθηκε το 1971 με τη δημοσίευση της εργασίας του Forrester για την «αστεακή και την παγκόσμια δυναμική» η οποία χρησιμοποίησε μαθηματικά μοντέλα για να αποδείξει ότι η οικονομική ανάπτυξη οδηγεί σε εξάντληση των φυσικών πόρων και, συνεπώς, η εκβιομηχάνιση των «αναπτυσσόμενων» χωρών είναι ανέφικτη και ανεπιθύμητη γιατί οδηγεί εκ των πραγμάτων σε ασθένειες, κοινωνικές συγκρούσεις κ.λπ.³⁴ Πάνω σε αυτή τη μελέτη βασίστηκε η έκθεση *Limits to Growth* που χρηματοδοτήθηκε από την Volkswagen, δημοσιεύτηκε από τη *Λέσχη της Ρώμης*³⁵ το 1972 και πούλησε 30 εκατομμύρια αντίτυπα, η οποία κατέληγε σε παρόμοια συμπεράσματα. Τέλος, ο οικονομολόγος Herman Daly πρότεινε το 1977 τη δημιουργία μιας «οικονομίας σταθερής κατάστασης». Σύμφωνα με αυτή την πρό-

ταση, η καπιταλιστική οικονομία θα πρέπει να βρίσκεται σε μια κατάσταση ισορροπίας σταθερού μεγέθους, στην οποία η ανταλλαγή της ύλης και της ενέργειας με τη φύση θα πραγματοποιείται με χαμηλούς ρυθμούς, κατ' αναλογία με τους ζωντανούς οργανισμούς. Ο εν λόγω απολογητής του καπιταλισμού υποστήριξε ότι δεν είναι δυνατό να έχει όλος ο πλανήτης το βιοτικό επίπεδο των αναπτυγμένων χωρών και ότι θα πρέπει να τεθούν όρια στον παγκόσμιο πληθυσμό προκειμένου να μην «ξεπεραστούν τα φυσικά όρια επιβίωσης της ανθρωπότητας».

Δεν είναι τυχαίο ότι τα εν λόγω ιδεολογήματα διαμορφώθηκαν εν μέσω της βαθιάς κρίσης αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων που είχε ξεσπάσει τη δεκαετία του '70 μετά από το ξέσπασμα κοινωνικών και ταξικών αγώνων σε κάθε σφαίρα της παραγωγής και της καθημερινής ζωής, μια κρίση που αντιμετωπίστηκε εκείνη την περίοδο μέσω του μονεταρισμού, μιας πολιτικής ευρείας απαξίωσης σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από τον Forrester: «καθώς οι φτωχοί αυξάνονται, η πολιτική δύναμή τους γίνεται αισθητή. Το βραχυπρόθεσμο συμφέρον τους κυριαρχεί στη μακροπρόθεσμη ευημερία... Αν αυτή η πολιτική δύναμη είναι πολύ μεγάλη, οι αυξανόμενοι φόροι και η επιταχυνόμενη παρακμή μπορούν να συνεχίσουν μέχρι του σημείου που η αστεακή ζώνη αρχίζει να καταρρέει οικονομικά και όλες οι πληθυσμιακές τάξεις να παρακμάζουν».³⁶ Η δε έκθεση της *Λέσχης της Ρώμης* επεσήμαινε πως «η υπόσχεση ότι η συνέχιση των σημερινών μοντέλων ανάπτυξης θα οδηγήσει στην ισότητα των ανθρώπων» είναι μύθος. Είναι, επομένως, ξεκάθαρο ότι στόχος των εν λόγω ιδεολόγων του κεφαλαίου ήταν η προώθηση μιας στρατηγικής που θα ακύρωνε τη σοσιαλδημοκρα-

33. Π. Ψαρρέας, Καπιταλισμός, οικολογική κρίση, οικολογία και η οικοσοσιαλιστική προοπτική, *Θέσεις* 105, 2008.

34. J. W. Forrester, *World Dynamics*, Wright-Allen Press, 1971.

35. D.H Meadows, D.L Meadows, J. Randers, *The Limits to Growth*, Pan Books, 1974. Η *Λέσχη της Ρώμης* είναι μια παγκόσμια δεξαμενή σκέψης στην οποία συμμετέχουν μέλη βασιλικών οικογενειών, «επιφανείς» αστοί οικονομολόγοι και επιστήμονες, μέλη του πολιτικού προσωπικού από διάφορα καπιταλιστικά κράτη, ιδιώτες μεγαλοκαπιταλιστές κ.λπ.

36. Αναφέρεται στο κείμενο της Μαρίας Μαρκαντωνάτου, Η προβληματοποίηση της ανάπτυξης στο πλαίσιο δύο κρίσεων, που δημοσιεύτηκε στο 128^ο τεύχος του περιοδικού *Θέσεις* τον Ιούλιο του 2014.

τική υπόσχεση για κοινωνική ευημερία μέσω της «οικονομικής ανάπτυξης», δεδομένου ότι αυτή η υπόσχεση είχε περιέλθει εκείνη την περίοδο σε βαθιά κρίση.³⁷

Αν η ιδεολογία της «σταθερής κατάστασης», δηλαδή της οικονομικής στασιμότητας, αντιστοιχούσε στη μονεταριστική πολιτική καταπολέμησης του πληθωρισμού που εφαρμόστηκε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70, δεν θα μπορούσε εντούτοις να είναι το ίδιο χρήσιμη κατά τις ανοδικές περιόδους του καπιταλιστικού κύκλου συσσώρευσης. Στα τέλη της δεκαετίας του '80, χαρακτήριζε μια νέα στρατηγική καπιταλιστικής συσσώρευσης μέσω της οποίας επιχειρείται η άρση των «οικολογικών αντιφάσεων» του καπιταλισμού. Πρόκειται για τη στρατηγική της «βιώσιμης ανάπτυξης» που παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 1987 στη μελέτη *Το κοινό μας μέλλον* που συντάχθηκε από την Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη.³⁸ Σύμφωνα με τη μελέτη αυτή, η «βιώσιμη ανάπτυξη» είναι «η ανάπτυξη η οποία ικανοποιεί τις ανάγκες της παρούσας γενιάς

χωρίς να υπονομεύει τις δυνατότητες των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους».³⁹ Η πρόεδρος της επιτροπής και πρωθυπουργός της Νορβηγίας εκείνη την εποχή Gro Harlem Brundtland επικαλέστηκε σε μια ομιλία της τον επόμενο χρόνο την «ανάγκη για μια ηθική που θα συνδέει την οικονομική ανάπτυξη με την περιβαλλοντική προστασία».

Όπως αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα, η ρητορική της «βιώσιμης ανάπτυξης» απέδωσε την κατασπατάληση και τη μείωση της παραγωγικότητας των φυσικών πόρων στην έλλειψη δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί αυτών. Η «λύση» που προτάθηκε βασίστηκε στη θεωρία των «οικονομικών του περιβάλλοντος» που ανέπτυξε ο νομπελίστας οικονομολόγος R. H. Coase σύμφωνα με την οποία: «σε περίπτωση ρύπανσης ενός πόρου ελεύθερης πρόσβασης, εάν παραχωρηθεί το δικαίωμα ιδιοκτησίας σε ένα από τα εμπλεκόμενα μέρη, τουτέστιν στον ρυπαίνοντα ή στον αποδέκτη της ρύπανσης, θα αναπτυχθεί

37. Η σχέση των ιδεολογημάτων αυτών με τη σημερινή συζήτηση περί «αποανάπτυξης» θα εξεταστεί παρακάτω.

38. Βλ. Π. Ψαρρέας, *ό.π.*

39. Είναι πραγματικά εκπληκτικό το γεγονός ότι ο ορισμός που έδωσε η εν λόγω καπιταλιστική δεξαμενή σκέψης στην έννοια της «βιώσιμης ανάπτυξης» αποτελεί στην ουσία οικειοποίηση και εκτροπή της θέσης του Μαρξ που αναφέραμε παραπάνω (βλ. σημ. 24). Προφανώς, η κριτική της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας έχει εξοβελιστεί πλήρως.

αυτόματα μηχανισμός συναλλαγής που θα οδηγήσει στο άριστο επίπεδο ρύπανσης» και στη μεγιστοποίηση του «καθαρού κοινωνικού οφέλους... καταλήγοντας στη βέλτιστη κατανομή των διατιθέμενων πόρων».⁴⁰

Ο απολογητικός χαρακτήρας της νεοκλασικής θεωρίας για το περιβάλλον

Για να κατανοήσουμε καλύτερα το πλαίσιο στο οποίο διατυπώθηκε το προαναφερθέν θεώρημα είναι απαραίτητο να κάνουμε μια σύντομη παρέκβαση και να αναφερθούμε στην κυρίαρχη καπιταλιστική οικονομική ιδεολογία, τη νεοκλασική οικονομική θεωρία. Αντικείμενο της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας είναι η μελέτη της βέλτιστης κατανομής και χρήσης των «σπάνιων διαθέσιμων πόρων» για την ικανοποίηση των αναγκών και των επιθυμιών των οικονομικών υποκειμένων. Βασικές παραδοχές της νεοκλασικής θεωρίας είναι οι ακόλουθες: α) η κοινωνία αποτελείται από ανεξάρτητα οικονομικά υποκείμενα (άτομα / επιχειρήσεις) τα οποία β) λαμβάνουν ορθολογικά αποφάσεις σύμφωνα με τις προτιμήσεις τους με στόχο τη μεγιστοποίηση του ατομικού τους οφέλους (ωφελιμισμός)· γ) οι τιμές των αγαθών αποτελούν δείκτες της σπανιότητάς τους σε σχέση με τις προτιμήσεις των οικονομικών υποκειμένων.

Μόνο και μόνο αυτή η περιγραφή δείχνει τον ψευδή και ιδεολογικό χαρακτήρα της νεοκλασικής θεωρίας: οι καπιταλιστικές σχέσεις εξουσίας εξαφανίζονται εφόσον θεωρείται δεδομένο ότι τα οικονομικά υποκείμενα (άτομα και επιχειρήσεις) λαμβάνουν αποφάσεις ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, η κοινωνία μετατρέπεται σε ένα άθροισμα ατόμων και επιχειρήσεων χωρίς να αναγνωρίζεται η ύπαρξη συλλογικών υποκειμένων και τάξεων, οι ιστορικές κοινωνικές σχέσεις παραγωγής και επικοινωνίας μετατρέπονται σε μια α-ιστορική και αιώνια φυσική τάξη πραγμάτων κ.ο.κ. Πέραν της γενικής κριτικής που μπορεί

να ασκηθεί στη νεοκλασική θεωρία, το ζήτημα της κατασπατάλησης των φυσικών πόρων και δυνάμεων αναδεικνύει επίσης τις ενδογενείς λογικές αντιφάσεις της. Εφόσον τα «αγαθά» αυτά σπαταλήθηκαν και έγιναν «σπάνια» θα έπρεπε σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία να τους είχαν αποδοθεί τιμές από τα «οικονομικά υποκείμενα». Ωστόσο, αυτό δεν συνέβη. Για να δικαιολογήσουν την απόλυτη αποτυχία της νεοκλασικής θεωρίας, οι αστοί οικονομολόγοι έχουν εισάγει την *ad hoc* έννοια της «αποτυχίας της αγοράς», που στην πραγματικότητα δυναμιτίζει τα ίδια τα μεθοδολογικά θεμέλιά της.

Το θεώρημα του Coase είναι ουσιαστικά μια απόπειρα διάσωσης της νεοκλασικής θεωρίας καθώς αποδίδει τις «αποτυχίες της αγοράς» στην έλλειψη σαφούς απόδοσης δικαιωμάτων ιδιοκτησίας (δυνατότητας μεταβίβασης, αποκλειστικότητας κ.λπ.) πάνω στους φυσικούς πόρους. Αν εξετάσουμε π.χ. την περίπτωση μιας επιχείρησης που ρυπαίνει και της τοπικής κοινότητας που υφίσταται τη ρύπανση, σύμφωνα με το θεώρημα του Coase θα πρέπει να αποδοθεί το δικαίωμα ιδιοκτησίας στο ένα από τα δύο εμπλεκόμενα μέρη ώστε να ξεκινήσει στη συνέχεια μια διαδικασία διαπραγμάτευσης που θα οδηγήσει τελικά στη βέλτιστη κατανομή των πόρων (αν τα κόστη συναλλαγής είναι μηδενικά). Η παρέμβαση του κράτους και των διεθνών οργανισμών για την «κοστολόγηση» των «περιβαλλοντικών εξωτερικοτήτων» και την απόδοση δικαιωμάτων ιδιοκτησίας πάνω στη ρύπανση, π.χ. πάνω στις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου, θεμελιώθηκε πάνω σε αυτή την ιδεολογική βάση.

Για να δείξουμε το πόσο γελοίο είναι το θεώρημα του Coase θα χρησιμοποιήσουμε το, συνηθισμένο στα οικονομικά εγχειρίδια, παράδειγμα του χημικού εργοστασίου που ρυπαίνει μια λίμνη στην οποία ψαρεύουν οι ψαράδες ενός χωριού που βρίσκεται στις όχθες της. Έστω π.χ. ότι το χημικό εργοστάσιο βγάζει κέρδος 130 ευρώ τη μέρα αν δεν φιλτράρει τα απόβλητα, το οποίο πέφτει στα

40. Π. Ψαρρέας, *ό.π.*

100 ευρώ στην αντίθετη περίπτωση. Έστω ότι οι ψαράδες βγάζουν κέρδος 100 ευρώ τη μέρα αν η λίμνη είναι καθαρή και 50 ευρώ αν το εργοστάσιο δεν φιλτράρει τα απόβλητα. Αν αποδοθεί το δικαίωμα ιδιοκτησίας (ρύπανσης της λίμνης) στο εργοστάσιο, οι ψαράδες σύμφωνα με το θεώρημα Coase θα μπορούσαν να πληρώνουν 40 ευρώ τη μέρα το εργοστάσιο ώστε αυτό να φιλτράρει τα απόβλητα και έτσι αυτοί να βγάζουν κέρδος 60 ευρώ τη μέρα και το εργοστάσιο 140 ευρώ τη μέρα. Έτσι και τα δύο μέρη θα έβγαιναν κερδισμένα κατά 10 ευρώ και το «κοινωνικό όφελος» θα ήταν 200 ευρώ. Αν αποδοθεί το δικαίωμα ιδιοκτησίας (καθαρής λίμνης) στους ψαράδες, το εργοστάσιο θα πρέπει να τους αποζημιώσει για τα 50 ευρώ που χάνουν. Τότε, σύμφωνα με το θεώρημα, θα προτιμούσε να φιλτράρει τα απόβλητα χάνοντας 30 ευρώ τη μέρα αντί για 50, οπότε τόσο αυτό όσο και οι ψαράδες θα κέρδιζαν από 100 ευρώ τη μέρα και το «κοινωνικό όφελος» θα ήταν 200 ευρώ.

Η πιο χοντρή αυθαιρεσία της νεοκλασικής διαπραγμάτευσης του ζητήματος έγκειται στην οικονομική αποτίμηση της ρύπανσης βάσει της απώλειας εισοδήματος των ψαράδων και, κυριότερα, **στην ταύτιση του κοινωνικού οφέλους με το καπιταλιστικό κέρδος**. Η ταύτιση του κοινωνικού οφέλους με το κέρδος αποκρύπτει και δικαιώνει την καπιταλιστική εκμετάλλευση και αποτελεί έκφραση όχι μόνο της αδιαφορίας απέναντι στις κοινωνικές ανάγκες αλλά και της καπιταλιστικής απαξίωσης της φύσης όπως δείξαμε παραπάνω. Η φυσική αναδημιουργία ενός αγαθού όπως η λίμνη μπορεί να απαιτεί δεκάδες ή εκατοντάδες χρόνια (ή να μην είναι καν δυνατή αν π.χ. επέλθει ο θάνατος όλων των ζωντανών οργανισμών στη λίμνη). Επομένως, η αποτίμηση μιας τέτοιας καταστροφής με όρους αξίας είναι ένδειξη ακραίας αποξένωσης της φύσης από την κοινωνία και δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να μετρηθεί ποσοτικά με την απώλεια εισοδήματος που θα έχουν βραχυπρόθεσμα οι ψαράδες. Πόσο μάλλον αν εξετάζαμε έναν φυσικό πόρο μεγαλύτερης

γεωγραφικής κλίμακας: τους ωκεανούς, τον ατμοσφαιρικό αέρα ή τη βιοποικιλότητα.⁴¹ Η οικονομικά βέλτιστη ισορροπία σε σχέση με το νεοκλασικό «κοινωνικό όφελος» που αποτιμάται σε χρήμα μπορεί κάλλιστα να αντιστοιχεί στο πιο ακραίο σενάριο ρύπανσης αν τα νούμερα στο παραπάνω παράδειγμα είχαν επιλεγεί (εξίσου αυθαίρετα) διαφορετικά.

Παραπέρα, το εν λόγω νεοκλασικό σχήμα αποκλείει κάθε σχέση του ανθρώπου με τη φύση που δεν σχετίζεται με την καπιταλιστική συσσώρευση και την παραγωγή κέρδους, εφόσον είναι παντελώς αδιάφορο ως προς τις συνέπειες που θα έχει η καταστροφή ενός φυσικού πόρου σε όσους τον απολαμβάνουν και τον χρησιμοποιούν έξω από αυτό το πλαίσιο. Ακόμη κι αν χάριν της συζήτησης αποδεχόταν κανείς την οικονομική αποτίμηση της ρύπανσης, η εν λόγω διαπραγμάτευση αντιμετωπίζει τα δύο μέρη ως ισότιμα από την άποψη της οικονομικής ισχύος. Δεν υπάρχει τίποτα πιο μακριά από την πραγματικότητα: είναι αδύνατο π.χ. να συγκεντρώσουν όσοι αγωνίζονται ενάντια στην εξόρυξη χρυσού στις Σκουριές ένα χρηματικό πόσο τέτοιου ύψους με το οποίο θα μπορούσαν να πληρώσουν την Eldorado Gold για να μην επεκτείνει τις μεταλλευτικές της δραστηριότητες (και είναι γελοίο ακόμη και να το σκεφτεί κανείς).

41. Στις προηγούμενες ενότητες δείξαμε γιατί η μη-ανθρώπινη φύση δεν έχει αξία στον καπιταλισμό καθώς και τον τρόπο με τον οποίο η μονοπώλησή της στο πλαίσιο της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας της αποδίδει τιμή.

Η στρατηγική της «βιώσιμης ανάπτυξης»

Η λεγόμενη «πάλη ενάντια στη μόλυνση», από την κρατιστική και ρυθμιστική της άποψη πρόκειται καταρχήν να δημιουργήσει καινούριες ειδικεύσεις, υπουργικές υπηρεσίες, jobs, γραφειοκρατική πρόοδο. Και η αποτελεσματικότητά της θα μετρηθεί εξολοκλήρου με τέτοια μέσα. Δεν μπορεί να αναχθεί σε πραγματική βούληση παρά μόνο μετασχηματίζοντας ριζικά το υπάρχον παραγωγικό σύστημα.

Γκυ Ντεμπόρ, Ο Άρρωστος Πλανήτης

Πάνω σε αυτή τη βάση αρθρώθηκε λοιπόν η στρατηγική της «βιώσιμης ανάπτυξης» η οποία επιχειρεί να «εσωτερικεύσει τις εξωτερικές περιβαλλοντικές οικονομίες». Τα κύρια εργαλεία που χρησιμοποιούν προς αυτή την κατεύθυνση το καπιταλιστικό κράτος και οι υπερεθνικοί οργανισμοί του κεφαλαίου είναι τα εξής:

- **Καταβολή επιδοτήσεων προς τις επιχειρήσεις που ρυπαίνουν για να υιοθετήσουν τεχνολογίες που περιορίζουν τη ρύπανση.** Οι επιδοτήσεις αυτές προέρχονται είτε από την άμεση φορολογία των μισθωτών εργατών είτε από την έμμεση φορολογία στην κατανάλωση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το χαράτσι για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας που πληρώνουμε στους λογαριασμούς της ΔΕΗ. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, με αυτό τον τρόπο το κράτος μετακυλίζει το αυξημένο κόστος του σταθερού κεφαλαίου, που προέρχεται από τη μείωση της παραγωγικότητας των φυσικών δυνάμεων ή την εξάντληση των φυσικών πόρων, στην εργατική τάξη, η οποία πληρώνει το μεγαλύτερο μέρος της άμεσης και της έμμεσης φορολογίας. Έτσι αυξάνεται το ποσοστό της υπεραξίας και συγκρατείται η μείωση του ποσοστού του κέρδους.

- **Πώληση αδειών ρύπανσης και δημιουργία χρηματιστηρίου εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα.**⁴² Η δημιουργία της αγοράς εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα θεσμοθετήθηκε το 1997 με το Πρωτόκολλο του Κιότο. Σύμφωνα με αυτό το πρωτόκολλο τίθενται ανώτατα όρια στις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα για κάθε χώρα. Αν μια χώρα ξεπεράσει το όριο εκπομπών θα πρέπει να αγοράσει άδεια για περισσότερες εκπομπές από κάποια άλλη χώρα που δεν το έχει ξεπεράσει. Στο εσωτερικό κάθε χώρας κατανέμονται οι άδειες εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις που τις δημιουργούν. Αν μια επιχείρηση ξεπεράσει το όριο θα πρέπει να αγοράσει άδεια εκπομπών από κάποια άλλη επιχείρηση για να αποφύγει την επιβολή ενός υψηλού προστίμου. Έτσι, υποτίθεται ότι αν κάποια επιχείρηση επενδύσει σε «πράσινη τεχνολογία» μέσω της οποίας μπορεί να μειώσει τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα θα μπορέσει στη συνέχεια να πουλήσει την αντίστοιχη άδεια στην αγορά και με αυτόν τον τρόπο να παραγάγει εισόδημα το οποίο θα καλύψει το κόστος της επένδυσης που έκανε. Επιπλέον, το πρωτόκολλο του Κιότο περιλαμβάνει τον **Μηχανισμό Καθαρής Ανάπτυξης** (ΜΚΑ) σύμφωνα με τον οποίο οι αναπτυσσόμενες χώρες και οι επιχειρήσεις που λειτουργούν σε αυτές μπορούν να αγοράσουν «πιστώσεις εκπομπών» μέσα από την υλοποίηση έργων «καθαρής ανάπτυξης» στις χώρες του Νότου, που έχουν χαμηλές εκπομπές τις οποίες δεν υποχρεούνται να μειώσουν. Εκτός από την αγορά ΜΚΑ που εποπτεύεται από τον ΟΗΕ υπάρχει και η Εθελοντική Αγορά Αντιστάθμισης

42. S. Böhm, M.C. Misoczky, S. Moog, Greening Capitalism? A Marxist Critique of Carbon Markets, *Organization Studies* 33(11), 2012.

Πρώτο επίπεδο ταξινόμησης	Δεύτερο επίπεδο ταξινόμησης
Πυρηνική ενέργεια	Εξόρυξη ουρανίου, πυρηνικά εργοστάσια, αποθήκευση πυρηνικών αποβλήτων
Εξόρυξη μεταλλευμάτων και οικοδομικών υλικών	Εξόρυξη και επεξεργασία μεταλλευμάτων, λατομεία, μεταλλευτικά απορρίμματα
Διαχείριση απορριμμάτων και αποβλήτων	Περιοχές εισαγωγών αποβλήτων, διάλυση πλοίων, ιδιωτικοποίηση της αποκομιδής των απορριμμάτων, αποτεφρωτήρια, υγειονομική ταφή, ανεξέλεγκτες χωματερές, βιομηχανικά απόβλητα
Βιομάζα και γη	Φυτείες δέντρων, αγορά γης, ξύλευση, αποψίλωση των δασών, μη ξυλώδη δασικά προϊόντα, γενετικά μεταλλαγμένοι οργανισμοί, αγροτοξικά φάρμακα, αγροκαύσιμα, καταστροφή μαγκρόβιων (ριζοφόρων) δασών από την καλλιέργεια γαρίδων, εντατική παραγωγή τροφίμων (μονοκαλλιέργειες και κτηνοτροφία), αλιεία
Ορυκτά καύσιμα και ενέργεια	Εξόρυξη πετρελαίου και φ. αερίου, πετρελαιοκηλίδες, εξόρυξη άνθρακα, συγκρούσεις γύρω από την κλιματική αλλαγή (μικρά νησιά και παγετώνες), μηχανισμός καθαρής ανάπτυξης, ανεμογεννήτριες, εξόρυξη φυσικού αερίου με υδραυλική ρηγμάτωση (fracking)
Υποδομές και δομημένα περιβάλλοντα	Σιδηρόδρομοι υψηλής ταχύτητας, αεροδρόμια, υπερ-έργα (megaprojects), ανάπτυξη και επέκταση των πόλεων
Διαχείριση του νερού	Φράγματα, μεταφορά νερού, αφαλάτωση, υδροφόρος ορίζοντας
Διατήρηση βιοποικιλότητας	Επεμβατικά είδη, αγώνες για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας
Βιομηχανία	Εκπομπές εργοστασίων, βιομηχανική μόλυνση
Τουρισμός	Χτίσιμο τουριστικών εγκαταστάσεων

Πίνακας Ι. Τα πεδία των αγώνων ενάντια στην καπιταλιστική λεηλασία της φύσης

εκπομπών (ΕΑΑ) η οποία δεν βασίζεται στην παροχή αδειών και την επιβολή προστίμων που προβλέπει το Πρωτόκολλο του Κιότο.

Στην πράξη, τα δικαιώματα εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα που δόθηκαν αρχικά στις αναπτυγμένες χώρες ήταν πολύ υψηλά ενώ στη συνέχεια πολλές μεγάλες επιχειρήσεις του Βορρά

αντί να μειώσουν τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα για να πετύχουν τους στόχους του Κιότο έκαναν (και συνεχίζουν να κάνουν) επενδύσεις σε υποτιθέμενα έργα «καθαρής ανάπτυξης» στις χώρες του Νότου για να αγοράσουν «πιστώσεις εκπομπών». Κάποιες επιχειρήσεις, όπως η Land Rover, πλασάρουν μάλιστα την απάτη ότι δεν εκπέμπουν

διοξειδίου του άνθρακα επειδή έχουν κάνει επενδύσεις σε ανεμογεννήτριες ή σε βιοκαύσιμα σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, αντισταθμίζοντας και «εξάγοντας» με αυτόν τον τρόπο τις δικές τους εκπομπές. Το ίδιο ισχύει και για ολόκληρες χώρες που εμφανίζονται ότι συμμορφώνονται με τους στόχους του Κιότο λόγω της αγοράς «πιστώσεων εκπομπών». Αντί λοιπόν να λειτουργήσουν προς την κατεύθυνση της μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, οι αγορές εκπομπών προωθούν τις καπιταλιστικές επενδύσεις των αναπτυγμένων χωρών στις χώρες του Νότου και αποτελούν ένα ακόμα πεδίο κερδοφορίας. Όταν δε τα λεγόμενα έργα «καθαρής ανάπτυξης» στον Νότο δεν αυξάνουν τις συνολικές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα στον πλανήτη, λόγω της επέκτασης της βιομηχανικής δραστηριότητας, δημιουργούν με τη σειρά τους άλλα περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως π.χ. την εξάντληση της γονιμότητας του εδάφους που οδηγεί στην αύξηση της τιμής των τροφίμων λόγω των επενδύσεων σε βιοκαύσιμα,⁴³ την αύξηση της χρήσης χημικών λιπασμάτων από τους αγρότες του Νότου γιατί στερούνται τα φυσικά λιπάσματα που πλέον χρησιμοποιούνται ως βιοκαύσιμα, τη μείωση της βιοποικιλότητας με την καταστροφή ολόκληρων βιότοπων και την εξολόθρευση μεγάλων πληθυσμών πουλιών λόγω της εγκατάστασης αιολικών πάρκων κ.ο.κ.

- **Ανάπτυξη της πράσινης καταναλωτικής αγοράς και του οικοτουρισμού.** Μέσω αυτής της τακτικής επιχειρείται η ένταξη και ενσωμάτωση των ανησυχιών γύρω από το ζήτημα της κατα-

σπατάλης και της καταστροφής των φυσικών πόρων στην λεγόμενη πράσινη κατανάλωση που αναγνωρίζεται ως μια πολλά υποσχόμενη καπιταλιστική αγορά. Ειδικά ο οικοτουρισμός έχει οδηγήσει σε τουριστική υπερεκμετάλλευση περιοχών του καπιταλιστικά υπανάπτυκτου κόσμου. Τα δε προγράμματα περιβαλλοντικής προστασίας στις χώρες του Νότου οδηγούν συχνά στη βίαιη εκδίωξη τοπικών πληθυσμών που χάνουν την πρόσβασή τους στη γη και τους φυσικούς πόρους, φαινόμενο που εντάσσεται στις συνεχιζόμενες διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης στην καπιταλιστική περιφέρεια.⁴⁴

- **Προώθηση της ιδεολογίας της «καταναλωτικής ευθύνης» και της «οικολογικής συμπεριφοράς».** Η ιδεολογία αυτή εξυπηρετεί τη μεταβίβαση της ευθύνης από τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις στις ατομικές συμπεριφορές και αποτελεί εμπόδιο στην ανάπτυξη συλλογικών κινητοποιήσεων ενάντια στην κατασπατάληση των φυσικών πόρων.

Επομένως, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε, η καπιταλιστική περιβαλλοντική πολιτική στρέφεται στην πραγματικότητα ενάντια στη φύση και την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών αναπαράγοντας τον διαχωρισμό και την αποξένωση της φύσης από την κοινωνία. Εκτός από τη μετακύλιση του κόστους της περιβαλλοντικής υποβάθμισης στους προλετάριους, η καπιταλιστική περιβαλλοντική πολιτική στοχεύει επίσης στη δημιουργία νέων προϊόντων και υπηρεσιών, νέων οδών για επικερδείς καπιταλιστικές επενδύσεις.

43. Ακόμη και τεχνοκράτες των Ηνωμένων Εθνών έχουν αποκαλέσει την κατασκευή βιοκαυσίμων ως «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας» λόγω της συμβολής τους στη διατροφική κρίση (αναφέρεται στο Π. Ψαρρέας, *ό.π.*).

44. Ε. Αποστολοπούλου, *ό.π.* Στο ίδιο άρθρο γίνεται αναφορά στην πρώτη «προστατευόμενη περιοχή» στο κόσμο, το εθνικό πάρκο Yellowstone στις ΗΠΑ το οποίο εγκαθιδρύθηκε το 1872. Η δημιουργία του Yellowstone είχε ως στόχο την εκδίωξη των γηγενών πληθυσμών και τον θάνατο εκατοτάδων Ινδιάνων.

Αγώνες ενάντια στην καπιταλιστική λεηλασία της φύσης⁴⁵

Από τη δεκαετία του 1970 και μετά έχουν ξεσπάσει κοινωνικοί αγώνες ενάντια στην καπιταλιστική εκμετάλλευση, λεηλασία και απαξίωση της φύσης σε ολόκληρο τον πλανήτη, τις συνέπειες της οποίας κατά κύριο λόγο υφίστανται, αφενός, τα πιο υποτιμημένα κομμάτια της εργατικής τάξης⁴⁶ και, αφετέρου, ιθαγενείς πληθυσμοί που χάνουν την πρόσβασή τους στα μέσα αυτοσυντήρησής τους στο πλαίσιο της συνεχιζόμενης διαδικασίας πρωταρχικής συσσώρευσης, δηλαδή της καταστροφής των προκαπιταλιστικών γηγενών κοινοτήτων, της επέκτασης των καπιταλιστικών σχέσεων σε κάθε γωνιά του πλανήτη και της προλεταριοποίησης των ιθαγενών. Οι αγώνες αυτοί ξεσπούν κατά μήκος ολόκληρης της αλυσίδας της καπιταλιστικής παραγωγής εμπορευμάτων, από την εξόρυξη των φυσικών πόρων, τη βιομηχανική μεταποίησή τους μέχρι τη μεταφορά και την απόθεση των απορριμμάτων και των αποβλήτων, καθώς οι αγωνιζόμενες κοινότητες υπερασπίζονται το φυσικό περιβάλλον και τη ζωή τους. Παρότι έχουν αρχικά έναν τοπικό χαρακτήρα εξελίσσονται συχνά σε γεγονότα εθνικής ή ακόμη και διεθνούς εμβέλειας ως προς την οργάνωση και την απήχησή τους.

45. Τα στοιχεία που παρατίθενται σε αυτή την ενότητα προέρχονται από το άρθρο J. Martinez-Alier, L. Temper, D. Del Bene and A. Scheidel, *Is there a global environmental justice movement?*, *The Journal of Peasant Studies* 43(3), 2016 εκτός αν σημειώνεται διαφορετικά.

46. Συνήθως, τα τοξικά απόβλητα απορρίπτονται κοντά σε περιοχές όπου ζουν φτωχοί προλετάριοι. Τη δεκαετία του '80 είχαν ξεσπάσει στις Ηνωμένες Πολιτείες πολλές κινητοποιήσεις αφροαμερικάνων προλετάρων ενάντια στην επιλεκτικά δυσανάλογη απόρριψη των τοξικών αποβλήτων δίπλα στις γειτονιές τους. Οι αγώνες αυτοί ονομάστηκαν αγώνες για την «περιβαλλοντική δικαιοσύνη» (environmental justice).

Ορισμένα στατιστικά στοιχεία για τους αγώνες

Ο Άτλαντας «Περιβαλλοντικής Δικαιοσύνης» (EJAtlas) περιλαμβάνει τον Πίνακα I, στον οποίο παρουσιάζονται τα κύρια πεδία στα οποία έχουν ξεσπάσει κοινωνικοί αγώνες ενάντια στη λεηλασία της φύσης τα τελευταία 40 χρόνια. Στην πρώτη στήλη αναγράφονται οι πιο γενικές κατηγορίες, οι οποίες αναλύονται περαιτέρω στη δεύτερη στήλη. Όσον αφορά τη συχνότητά τους, οι περισσότεροι αγώνες έχουν ξεσπάσει γύρω από την εξόρυξη μεταλλευμάτων (21%), την εξόρυξη ορυκτών καυσίμων (19%), τις εδαφικές διεκδικήσεις (17%) και τη διαχείριση του νερού (14%), ειδικά γύρω από την κατασκευή υδροηλεκτρικών φραγμάτων. Επομένως, οι περισσότεροι αγώνες εντοπίζονται στη φάση της εξόρυξης των φυσικών πόρων που είναι απαραίτητοι για την καπιταλιστική παραγωγή. Όσον αφορά τη γεωγραφική τους τοποθεσία, οι περισσότεροι αγώνες εντοπίζονται σε αγροτικές περιοχές (63%) ενώ μόνο το 17% εντοπίζεται σε αστικές περιοχές και το υπόλοιπο σε «ημιαστικές». Οι αγώνες στις αγροτικές περιοχές αφορούν κυρίως την περιφραγή του φυσικού πλούτου από το κράτος ή από καπιταλιστικές επιχειρήσεις και τη στέρηση των τοπικών κοινοτήτων από τους πόρους που είναι αναγκαίοι για την επιβίωσή τους. Επίσης, αφορούν την απόρριψη αποβλήτων και απορριμμάτων της καπιταλιστικής παραγωγής (όπως η διάλυση πλοίων) και έργα που σχετίζονται με τον «Μηχανισμό Καθαρής Ανάπτυξης» τα οποία γίνονται υποτίθεται στο πλαίσιο της μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα.

Οι αγώνες στις αστικές και τις ημιαστικές περιοχές αφορούν κυρίως έργα υποδομών και ανάπτυξης, όπως την επέκταση των λιμανιών και των αεροδρομίων, τις διαδικασίες «εξευγενισμού» (gentrification) και ανάπλασης ιστορικών γειτονιών (π.χ. βλ. τις κινητοποιήσεις γύρω από την καταστροφή του πάρκου Γκεζί στην Κωνσταντινούπολη που έδωσαν το έναυσμα για μια γενικευμένη εξέ-

γερση), την επέκταση των βιομηχανικών ζωνών καθώς και τη διαχείριση και απόθεση των οικιακών και βιομηχανικών απορριμμάτων.

Όσον αφορά την κοινωνική σύνθεση των αγώνων ενάντια στην καπιταλιστική λεηλασία της φύσης, κατά ένα πολύ μεγάλο ποσοστό (πάνω από το ένα τρίτο των περιπτώσεων) δίνονται από τις κοινότητες των ιθαγενών στις χώρες του Νότου. Οι ιθαγενείς πληθυσμοί υφίστανται την επέκταση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε περιοχές που δεν είχε ακόμα αγγίξει για να ιδιοποιηθεί τον ανεκμετάλλευτο φυσικό πλούτο και να προωθήσει νέες διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης.⁴⁷ Ακόμη συχνότερα οι αγώνες οργανώνονται από τοπικές ομάδες και οργανώσεις κατοίκων και από αγρότες. Σε αρκετές περιπτώσεις συμμετέχουν βιομηχανικοί εργάτες και ψαράδες και, σπανιότερα, άτυποι εργάτες και ρακοσυλλέκτες.

47. Αυτές οι διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης αξιοποιούν συχνά τον προϋπάρχοντα έμφυλο καταμερισμό εργασίας και τις πατριαρχικές σχέσεις ιδιοκτησίας για να επιβάλλουν την αποστέριση των κοινοτήτων από τα μέσα συντήρησής τους. Π.χ. στις κοινότητες των ιθαγενών Bantu που ζουν στην Αφρική, οι γυναίκες ασχολούνταν με τη συλλογή καρπών, με την παρασκευή φαρμάκων και με το μαγείρεμα του φαγητού και οι άντρες με το κυνήγι και με την καλλιέργεια. Οι άντρες έχουν αποκλειστικό δικαίωμα στη χρήση σιδερένιων εργαλείων και την εκκαθάριση δασικών εκτάσεων για καλλιέργεια. Με την εισαγωγή της εμπορευματικής καπιταλιστικής ξύλευσης του δάσους, οι άνδρες ιθαγενείς αποδέχονται συχνότερα την κοπή δέντρων με χρηματικό αντάλλαγμα ενώ οι γυναίκες είναι πιθανότερο να αντισταθούν γιατί χάνουν την πρόσβασή τους στους πόρους που είναι απαραίτητοι για να φτιάξουν φάρμακα και φαγητό ενώ δεν αποκομίζουν εισόδημα από την πώληση της ξυλείας γιατί οι άντρες έχουν την αποκλειστική «ιδιοκτησία» των δέντρων. Γι' αυτό τον λόγο, οι γυναίκες συμμετέχουν πολύ ενεργότερα στις κινητοποιήσεις ενάντια στην καπιταλιστική ξύλευση και αποψίλωση του δάσους. Βλ. S. Deuthey, J.-F. Gerber, Logging conflicts in Southern Cameroon: A feminist ecological economics perspective, *Ecological Economics* 70(2), 2010.

Οι μορφές που λαμβάνουν οι κινητοποιήσεις ποικίλλουν: από τις επιστολές διαμαρτυρίας, τη συλλογή υπογραφών και τις προσφυγές στα δικαστήρια μέχρι τις πορείες, τις απεργίες, τα μπλοκαρίσματα δρόμων και τις καταλήψεις γης και δημόσιων κτιρίων. Σπανιότερα επιλέγονται δυναμικότερες μορφές κινητοποίησης όπως π.χ. το σαμποτάζ, οι εμπρησμοί και οι επιθέσεις στην καπιταλιστική ιδιοκτησία ή ακόμη και ακραίες όπως οι απεργίες πείνας και οι αυτοπυρπολήσεις. Συχνότερα πάντως επιλέγεται η θεσμική οδός παρά οι πρακτικές άμεσης δράσης. Εντούτοις, το μπλοκάρισμα των δρόμων είναι μια πρακτική που χρησιμοποιείται πολύ συχνά γιατί είναι αποτελεσματική, ειδικά σε περιπτώσεις που η πρόσβαση στα ορυχεία, τα δάση ή τις βουνοκορφές προς εκμετάλλευση είναι δύσκολη και οι δρόμοι λίγοι σε αριθμό.

Η έκβαση των κινητοποιήσεων σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του EAtlas δεν είναι συνήθως επιτυχής. Πιο συχνά σταματούν έργα τουριστικής ανάπτυξης και απόθεσης απορριμμάτων (πάνω από το 30% των περιπτώσεων). Σπανιότερα μπλοκάρονται έργα εξόρυξης ορυκτών καυσίμων και οικοδόμησης υδροηλεκτρικών φραγμάτων (λιγότερο από το 15% των περιπτώσεων). Οι ίδιοι οι συμμετέχοντες στις κινητοποιήσεις τις χαρακτηρίζουν στο 49% των περιπτώσεων ως αποτυχημένες και μόνο στο 17% των περιπτώσεων ως επιτυχημένες. Σε πολλές περιπτώσεις οι κινητοποιήσεις οδηγούν σε οικονομικές αποζημιώσεις.

Όσον αφορά τον λόγο που αρθρώνεται μέσα σε αυτούς τους αγώνες, μπορεί μεν να ασκείται κριτική στις πρακτικές των μεγάλων καπιταλιστικών επιχειρήσεων, να γίνεται αναφορά στις νέες περιφράξεις των «κοινών αγαθών» και να στηλιτεύεται η άνιση επιβάρυνση των φτωχότερων πληθυσμών του παγκόσμιου Νότου, σπανίως όμως ασκείται μια συνολική κριτική στις ταξικές σχέσεις καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και εξουσίας ή στη μορφή-κράτος. Σε πολλές περιπτώσεις, οι αγώνες διατυπώνουν αιτήματα για τη συνταγματική

αναγνώριση των δικαιωμάτων των ιθαγενών, για την επέκταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ώστε να συμπεριλάβουν π.χ. το «δικαίωμα στο νερό» και τα «δικαιώματα της φύσης», για τη λογοδοσία των επιχειρήσεων που ρυπαίνουν το περιβάλλον, για το λεγόμενο «οικολογικό χρέος» των χωρών του Βορρά προς τις χώρες του «Νότου» (σε αντιπαράθεση με το οικονομικό χρέος των δεύτερων στις πρώτες) καθώς και για την επιβολή φόρων και περιορισμών στις επιχειρηματικές δραστηριότητες που ρυπαίνουν. Παρόλο που εκ των πραγμάτων τα εν λόγω αιτήματα απευθύνονται στα καπιταλιστικά κράτη και στους υπερεθνικούς-διακρατικούς οργανισμούς του παγκόσμιου καπιταλισμού, **οι αγώνες θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην επαναστατική διάρρηξη του κυκλώματος αναπαραγωγής του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου αν υφίσταντο έναν ριζοσπαστικό μετασχηματισμό ώστε να αποτελέσουν οργανικό κομμάτι ενός συνολικότερου κινήματος ενάντια στην καπιταλιστική εκμετάλλευση της ανθρώπινης και της μη-ανθρώπινης φύσης, μέσα από το οποίο θα δημιουργηθούν νέες κομμουνιστικές σχέσεις παραγωγής και επι-**

κοινωνίας και, επομένως, νέες σχέσεις ανάμεσα στην ανθρωπότητα και τη φύση. Αυτός ο μετασχηματισμός προϋποθέτει τη σύνδεση των κοινωνικών αγώνων ενάντια στη λεηλασία της φύσης με τους διαφορετικούς αγώνες που ξεσπούν σε άλλες σφαίρες της παραγωγής και αναπαραγωγής του κεφαλαίου.

Απέναντι στο να λάβουν οι αγώνες μια τέτοια επαναστατική κατεύθυνση ορθώνονται τα εμπόδια που βάζουν οι ρεφορμιστικές ιδεολογίες νέας κοπής. Δεν μπορούμε εδώ να ασκήσουμε κριτική παρά μόνο σε μία από αυτές: την ιδεολογία της «αποανάπτυξης», που τα τελευταία χρόνια έχει γίνει ιδιαίτερα δημοφιλής σε ομάδες και οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στους αγώνες ενάντια στη λεηλασία της φύσης.

Για την ιδεολογία της «αποανάπτυξης»

Η ιδεολογία της «αποανάπτυξης» δεν αποτελεί τίποτε άλλο παρά μια νέα εκδοχή της ιδεολογίας περί των «ορίων στην ανάπτυξη» και περί της «οικονομίας σταθερής κατάστασης» που παρουσιάσαμε στην πέμπτη ενότητα, επί το (ψευδεπίγραφα) ριζοσπαστικότερο.

Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι εμφανίζεται και αυτή σε μια περίοδο που εφαρμόζονται και πάλι αποπληθωριστικές πολιτικές απαξίωσης κεφαλαίου. Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνεται από τους Schneider, Kallis και Martinez-Allier, αποανάπτυξη είναι η «εξισωτική συρρίκνωση της παραγωγής και της κατανάλωσης που αυξάνει την ανθρώπινη ευημερία και ενισχύει τις οικολογικές συνθήκες».⁴⁸ Προσπαθώντας να διαχωρίσουν αυτή την έννοια από την τρέχουσα καπιταλιστική πολιτική, σπεύδουν να διευκρινίσουν ότι δεν ταυτίζεται με τη «μη-βιώσιμη ύφεση». Για να κρίνουμε αυτόν τον ισχυρισμό των συγγραφέων θα εξετάσουμε αρχικά τα γραπτά του Σερζ Λατούς, του σημαντικότερου εκπροσώπου του ρεύματος της «αποανάπτυξης».

Σύμφωνα με τον Λατούς,⁴⁹ η «αποανάπτυξη» περιλαμβάνει την απο-αποικιοποίηση της ζωής από την οικονομία και την κατανάλωση, την αποδέσμευση του «κοινωνικού φαντασιακού» από την πεποίθηση της κυριαρχίας πάνω στη φύση και τη δημιουργία μιας «αυτόνομης κοινωνίας» (ό,τι κι αν σημαίνει αυτό). Ο ορισμός που δίνει στην ανάπτυξη είναι ταυτόσημος με τον ορισμό που δίνει ο Μαρξ για τη αέναη συσσώρευση του κεφαλαίου. Ωστόσο, για τον Λατούς, το χρήμα, η αγορά και η μισθωτή εργασία δεν είναι μορφές της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας αλλά μπορούν να νοηθούν ως διακριτοί και ανεξάρτητοι θεσμοί που μπορούν να ενταχθούν σε μια διαφορετική «μετα-αναπτυξιακή κοινωνία»! Ενδεικτικό είναι ότι ο Λατούς θεωρεί ανέφικτη ακόμα και μια πολιτική φορολόγησης των επιχειρήσεων που ρυπαίνουν ή καταστρέφουν φυσικούς πόρους γιατί μια τέτοια «λύση» θα συγκρούεται με την «παγκόσμια

πλουτοκρατική ολιγαρχία» και θα αποτύγχανε αμέσως αν δεν έχει προηγηθεί η «αλλαγή του φαντασιακού».

Ο Λατούς τίθεται επομένως ρητά εναντίον της επανάστασης ως κατάργησης του χρήματος και της μισθωτής εργασίας. Όπως γράφει: «Δεν μπορεί μέσα στον καπιταλισμό να υπάρξει μια κοινωνία που να βασίζεται στην οικονομική συρρίκνωση. Ο καπιταλισμός όμως είναι μια παραπλανητικά απλή λέξη για μια πολύ μακρά και σύνθετη ιστορία. Η αλλαγή της κοινωνίας από τους καπιταλιστές, η απαγόρευση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, η κατάργηση της μισθωτής εργασίας και του χρήματος, θα βύθιζαν την κοινωνία στο χάος, με τίμημα τη μαζική τρομοκρατία. Κι αυτό δεν θα αποδεικνυόταν αρκετό για την καταστροφή του φαντασιακού της αγοράς. Συνεπώς, το να ξεφύγουμε από την ανάπτυξη, τον οικονομισμό (την πίστη στον πρωτεύοντα ρόλο των οικονομικών αιτιών ή παραγόντων) και την οικονομική μεγέθυνση δεν προϋποθέτει ότι θα πρέπει να αρνηθούμε όλους τους κοινωνικούς θεσμούς που η οικονομία σφετερίστηκε (χρήμα, αγορές, ακόμα και τη μισθωτή εργασία). Αντίθετα, θα πρέπει να τους επανεντάξουμε σε μια νέα, διαφορετική λογική».⁵⁰ Στη θέση της επανάστασης προτείνει την υιοθέτηση ενός ρεφορμιστικού προγράμματος εσωτερικής του εξωτερικού κόστους που προκαλούν οι ρυπογόνες επιχειρήσεις στην κοινωνία, «που θα επέτρεπε να φτάσουμε σχεδόν στην κοινωνία της αποανάπτυξης», ευθυγραμμιζόμενος πλήρως με την ορθόδοξη οικονομική θεωρία. Τα μέτρα που προτείνει στο ίδιο άρθρο είναι τα εξής:

- Επιστροφή σε ένα «οικολογικό αποτύπωμα» ίσο ή κατώτερο από την επιφάνεια του πλανήτη, δηλαδή σε μια υλική παραγωγή του επιπέδου των δεκαετιών 1960 και 1970.
- Ενσωμάτωση, στις τιμές, του πραγματικού κόστους των μεταφορών.

48. F. Schneider, G. Kallis και J. Martinez-Allier, Crisis or Opportunity? *Journal of Cleaner Production* 18, 2010. Αναφέρεται στο Μ. Μαρκαντωνάτου, *ό.π.*

49. S. Latouche, *Farewell to Growth*, Polity Press, 2009, σ. 78. Αναφέρεται στο Μ. Μαρκαντωνάτου, *ό.π.*

50. S. Latouche, *The Globe Downshifted*, *Le Monde Diplomatique* January, 2006.

- Επιστροφή των παραγωγικών δραστηριοτήτων κοντά στον τόπο κατανάλωσης του προϊόντος.
- Επιστροφή στη μη βιομηχανική γεωργία.
- Περιορισμός της κατανάλωσης ενέργειας κατά ένα τέταρτο.
- Μεγάλη φορολόγηση των διαφημιστικών δαπανών.
- Πάγωμα της τεχνολογικής καινοτομίας.

Έτσι η κοινωνία θα μπορούσε κατά τον Λατούς να προσανατολιστεί προς τον «ενάρετο δρόμο» του οικοκαπιταλισμού!

Πέρα από αυτή την ξεκάθαρα αντεπαναστατική τοποθέτηση του Λατούς, το βιβλίο του *Farewell to Growth* περιλαμβάνει και πολλά ακόμη μαργαριτάρια. Π.χ. τίθεται σαφέστατα υπέρ του εθνικιστικού προστατευτισμού και της «επιστροφής των κοινωνιών στις ρίζες» (ονομάζει αυτόν τον άξονα «επανατοπικοποίηση» - *relocalize*) ενώ αναφέρεται θετικά στις εταιρείες ενοικίασης προσωρινών εργαζόμενων διότι συμβάλλουν στη μείωση των ωρών εργασίας και στην εναλλαγή επαγγελματιών, πλέκοντας το εγκώμιο στην επισφαλή και υποτιμημένη εργασία! Όπως γράφει: «αντιπροσωπεύουν ένα βήμα στη σωστή κατεύθυνση. Απλώς πρέπει να τις δούμε υπό ένα διαφορετικό φως».⁵¹

Επιπρόσθετα, είναι σαφές ότι η καστοριαδική έννοια του «φαντασιακού» χρησιμοποιείται από τον Λατούς με έναν τρόπο που ισοδυναμεί με τη μεταβίβαση της ευθύνης για την απαξίωση και τη λεηλασία της φύσης στο άτομο που πρέπει να αλλάξει καταναλωτικές συνήθειες και τρόπο ζωής.

Ρεφορμιστικές αντιλήψεις δεν έχει όμως μόνο ο Λατούς. Ένας άλλος θεωρητικός της «αποανάπτυξης», ο Joan Martinez-Alier, μετά την ύφεση του 2008-9 πρότεινε την εφαρμογή ενός «Πράσινου New Deal» που

θα περιοριζε την αύξηση της ανεργίας μέσα από τις δημόσιες επενδύσεις στις υποτιθέμενες «πράσινες τεχνολογίες και υποδομές». Για τον θεωρητικό αυτόν, αν δεν μετατρεπόταν ο «Πράσινος Κεϋνσιανισμός» σε ένα δόγμα «συνεχούς οικονομικής ανάπτυξης» δεν θα ήταν ασύμβατος με το σχέδιο της «αποανάπτυξης».

Τέλος, ένας ελευθεριακός θιασώτης της «αποανάπτυξης», ο Κάρλος Τάμπο, υπερθεματίζει τις απόψεις του Λατούς για το υπόδειγμα που υποτίθεται προσφέρουν οι κοινότητες των ιθαγενών στη σύγχρονη Αφρική σε σχέση με την «αποανάπτυξη». Όπως χαρακτηριστικά γράφει: «*Η Αφρική, η οποία καταφέρνει να οργανώνεται εν μέσω στερήσεων και να επινοεί μια πραγματική χαρά της ζωής, είναι ίσως το καλύτερο περιβάλλον για να σταθμίσουμε τις αθλιότητες της μεγέθυνσης και της ανάπτυξης*».⁵² Είναι πραγματικά εξοργιστικό ότι η φτώχεια και η εξαθλίωση της Αφρικής παρουσιάζεται από έναν αναρχικό ως πρότυπο για την κοινωνική ζωή, για να μην μιλήσουμε φυσικά για την εξιδανίκευση των πατριαρχικών προκαπιταλιστικών κοινοτήτων των ιθαγενών. Ο ίδιος θεωρητικός συμμαρτίζει τις νεομαλθουσιανές απόψεις του ρεύματος της «αποανάπτυξης» περί του λεγόμενου προβλήματος του υπερπληθυσμού. Κατά τη διαπραγμάτευση αυτού του «προβλήματος», ο Τάμπο υποστηρίζει την άποψη του Αλμπέρ Ζακάρ ότι «*η απάντηση στο ερώτημα "πόσους μπορεί να αντέξει η γη" εξαρτάται από το είδος των ανθρώπων για τους οποίους μιλάμε. Αν είναι αγρότες στο Μαλί ή το Μπαγκλαντές, δεκαπέντε, είκοσι, ακόμα και τριάντα δισεκατομμύρια θα μπορούσαν να επιβιώσουν δίχως ιδιαίτερες δυσκολίες. Αν είναι σαν τον μέσο Παριζιάνο, που καθημερινά χρησιμοποιεί το αυτοκίνητο και περνά τις διακοπές του σε κάποιο θέρετρο στις Σεϋχέλλες, τα σημερινά πέντε δισεκατομμύρια είναι ήδη ανυπόφορα: θα*

51. S. Latouche, *Farewell to Growth*, Polity Press, 2009, σ. 40.

52. Κ. Τάμπο, *Η πρόταση της αποανάπτυξης*, Εκδόσεις των Συναδέλφων, 2012, σ. 174.

εξαντλούσαν τους πόρους του πλανήτη».⁵³ Με άλλα λόγια, ο Τάιμπο υποστηρίζει την εξίσωση του επιπέδου ζωής των προλετάρων του Βορρά προς τα κάτω, στα επίπεδα των φτωχών χωρών του Νότου. Επιπρόσθετα, οι θέσεις του Τάιμπο προωθούν την καλλιέργεια ενοχών ανάμεσα στους «προνομιούχους» δυτικούς προλετάρους και, συνεπώς, την ατομικοποίηση του κοινωνικού ζητήματος της απαξίωσης της φύσης.

Το ζήτημα του «υπερπληθυσμού»⁵⁴

Σε αυτή την ενότητα θα εξετάσουμε αναλυτικότερα την ιδεολογία περί υπερπληθυσμού για να δείξουμε πιο συγκεκριμένα τον απολογητικό της χαρακτήρα.

Ο Ρόμπερτ Μάλθους εισήγαγε την έννοια του υπερπληθυσμού για πρώτη φορά το 1798 στην *Πραγματεία πάνω στον νόμο του πληθυσμού*.⁵⁵ Σύμφωνα με τον Μάλθους, η φτώχεια, η πείνα, οι αρρώστιες και ο πόλεμος δεν οφείλονται στις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις αλλά είναι αναπόφευκτο αποτέλεσμα του υποτιθέμενου «φυσικού νόμου» σύμφωνα με τον οποίο ο πληθυσμός αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο ενώ τα μέσα συντήρησης αυξάνονται με αριθμητική πρόοδο, ο οποίος λειτουργεί «απολύτως ανεξάρτητα από κάθε ανθρώπινη ρύθμιση». Η θεωρία του Μάλθους στρεφόταν εξαρχής εναντίον των εξισωτικών πολιτικών θέσεων που είχαν εκφραστεί στη Γαλλική Επανάσταση και είχε έναν ξεκάθαρο ταξικό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, ο Μάλθους στρεφόταν εναντίον της παροχής κρατικής βοήθειας στους φτωχούς υποστηρίζοντας ότι αυτή θα οδηγούσε σε αύξηση του αριθμού

τους και σε μείωση του κινήτρου για εργασία, με αποτέλεσμα τη σταδιακή πτώση του βιοτικού τους επιπέδου αλλά και τη μείωση του «μεριδίου του πλούτου που διαφορετικά θα ανήκε στα πιο εργατικά και άξια μέλη της κοινωνίας [δηλαδή τους αστούς]». Η θεωρία του ήταν εξαιρετικά αντιφατική διότι στο έργο του *Οι αρχές της Πολιτικής Οικονομίας* αναγνώριζε ότι συχνά υπάρχει έλλειψη κοινωνικής ζήτησης για τα προϊόντα της καπιταλιστικής παραγωγής και πρότεινε την επίλυση αυτού του προβλήματος μέσα από την αυξημένη κατανάλωση των μη παραγωγικών ανώτερων στρωμάτων (γαιοκτημόνων, ανώτερων κρατικών υπαλλήλων, αριστοκρατών, εισοδηματιών, κληρικών κ.λπ.). Καθώς αναγνώριζε αυτή την αντίφαση, προσπαθούσε να την επιλύσει με τον ισχυρισμό ότι τα ανώτερα στρώματα δεν αυξάνονται σύμφωνα με τον φυσικό νόμο γιατί διακρίνονται από σύνεση λόγω του φόβου να μη χάσουν την κοινωνική τους θέση, σε αντίθεση με τις «κατώτερες τάξεις» που αναπαράγονται απερισκεπτά. Επιπλέον, είχε την ελκρινεία να παραδεχτεί ότι η κάλυψη της ζήτησης δεν θα μπορούσε να προκύψει από την εργατική τάξη διότι: «κανένας δεν θα χρησιμοποιήσει ποτέ το κεφάλαιο που διαθέτει μόνο και μόνο χάριν της ζήτησης που θα δημιουργηθεί από όσους εργάζονται για αυτόν», παραδεχόμενος με έναν έμμεσο τρόπο ότι η κερδοφορία προέρχεται αναγκαία από την εκμετάλλευση της εργατικής τάξης.

Για τον Μάλθους, η ανεπάρκεια του μισθού των εργατών μπορεί είτε να οφείλεται

53. Κ. Τάιμπο, *ό.π.*, σ. 141.

54. Η ενότητα αυτή βασίζεται στο κεφάλαιο *Economic scarcity and natural limits: The malthusian tradition* του βιβλίου του David Harvey, *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Blackwell, 1996.

55. Ακριβέστερα, ο Μάλθους αντέγραψε τις θέσεις των Defoe, Stuart, Wallace και Townsend όπως σημειώνει ο Μαρξ στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*.

στην άνιση κατανομή του κοινωνικού πλούτου είτε να προκύψει σταδιακά λόγω της εξάντλησης του εδάφους αν οι μισθοί και η κατανάλωση είναι υψηλότεροι απ' ό,τι αντέχει η φύση. Επομένως, η επιβολή τεχνητής σπάνης στους εργάτες από την πλευρά των ιδιοκτητών της κοινωνίας αποτρέπει την εξαθλίωση ολόκληρης της κοινωνίας, την πρόωμη εξάντληση των φυσικών πόρων και «εξασφαλίζει σε ένα μέρος της κοινωνίας τον ελεύθερο χρόνο που είναι αναγκαίος για την πρόοδο των τεχνών και των επιστημών».

Ο Μαρξ επιτέθηκε στη μαλθουσιανή ιδεολογία περί υπερπληθυσμού και σπάνης των φυσικών πόρων: έδειξε γιατί η φτώχεια της εργατικής τάξης δεν οφείλεται στον υποτιθέμενο «φυσικό νόμο του πληθυσμού» και τη σπάνη των φυσικών πόρων αλλά στην εσωτερική δυναμική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Για αυτόν, η καπιταλιστική συσσώρευση κάνει αναγκαία την αύξηση του πληθυσμού ώστε να υπάρχει ο βιομηχανικός εφεδρικός στρατός, ο σχετικός υπερπληθυσμός που είναι απαραίτητος για αυτήν. Ο νόμος του πληθυσμού είναι για τον Μαρξ «χαρακτηριστικός για τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, όπως πραγματικά κάθε ιδιαίτερος ιστορικός τρόπος παραγωγής, έχει τους δικούς του ιδιαίτερους νόμους κίνησης του πληθυσμού που έχουν ιστορική ισχύ. Ένας αφηρημένος νόμος του πληθυσμού υπάρχει μόνο για τα φυτά και τα ζώα, κι αυτό εφόσον ο άνθρωπος δεν επεμβαίνει ιστορικά. Αν όμως ο εργατικός υπερπληθυσμός είναι αναγκαίο προϊόν της συσσώρευσης ή της ανάπτυξης του πλούτου πάνω σε κεφαλαιοκρατική βάση, αντίστροφα, ο υπερπληθυσμός αυτός γίνεται με τη σειρά του μοχλός της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, ή κι ακόμα όρος ύπαρξης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Ο εργατικός αυτός υπερπληθυσμός αποτελεί έναν διαθέσιμο βιομηχανικό εφεδρικό στρατό... Δημιουργεί για τις εναλλασσόμενες ανάγκες αξιοποίησής του το πάντα έτοιμο εκμεταλλεύσιμο ανθρώπινο υλικό, ανεξάρτητα από τα όρια

της πραγματικής αύξησης του πληθυσμού».⁵⁶ Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Μαρξ δεν έβλεπε τη λεηλασία της φύσης και το ρήγμα στον μεταβολισμό της φύσης με την κοινωνία όπως δείξαμε στις πρώτες ενότητες του κειμένου. Η διαφορά είναι ότι για τον Μαρξ η σπάνη παράγεται κοινωνικά μέσα στην ιστορία και τα λεγόμενα «φυσικά όρια» αποτελούν **μια κοινωνική σχέση μέσα στη φύση** και όχι μια αναγκαιότητα που επιβάλλεται εξωτερικά.

Η στροφή πολλών θεωρητικών, ακόμη και μαρξιστών, μέσα στο «οικολογικό κίνημα» προς μαλθουσιανές αντιλήψεις μπορεί να εξηγηθεί στη βάση της ακραίας λεηλασίας της φύσης που συντελέστηκε μέσα στα κρατικοκαπιταλιστικά καθεστώτα που αναφέρονταν ψευδεπίγραφα στον Μαρξ. Εντούτοις, κατέληξαν στην άκριτη αποδοχή της καπιταλιστικής επιχειρηματολογίας περί «φυσικών ορίων» και περί «φυσικού νόμου του πληθυσμού». Το σημείο εκκίνησης μιας πραγματικής κριτικής στην οικολογία του καπιταλισμού πρέπει να είναι διαφορετικό. Όπως υποστηρίζει ο D. Harvey, αυτά που γίνονται κοινωνικά κατανοητά ως «φυσικοί πόροι» προκύπτουν πάντοτε μέσα από μια «πολιτισμική, τεχνική και οικονομική εκτίμηση των φυσικών στοιχείων και διαδικασιών, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εκπλήρωση κοινωνικών στόχων μέσω συγκεκριμένων πρακτικών».⁵⁷ Επομένως, ο ίδιος ο ορισμός των φυσικών πόρων εμπεριέχει συγκεκριμένες κοινωνικές διαδικασίες:

- Η **εκτίμηση** των φυσικών στοιχείων και διαδικασιών αναφέρεται πάντοτε σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο γνώσης, κατανόησης και επικοινωνίας που διαφοροποιείται ιστορικά και γεωγραφικά.

56. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο Τόμος Πρώτος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2007, σ. 655. Η ανάλυση του Μαρξ για τον σχετικό υπερπληθυσμό στο *Κεφάλαιο* είναι πολύ πλούσια, για λόγους χώρου όμως δεν την αναπτύσσουμε εδώ.

57. D. Harvey, *ό.π.*, σ. 147.

- Οι **τεχνικές, οικονομικές και πολιτισμικές** διαστάσεις αυτής της εκτίμησης μπορούν να αλλάξουν ραγδαία αυξάνοντας τη ρευστότητα του ορισμού των φυσικών πόρων.
- Οι **κοινωνικοί στόχοι** διαφοροποιούνται ανάλογα με τα υποκείμενα που τους διατυπώνουν και ανάλογα με τον τρόπο που οι ανθρώπινες επιθυμίες θεσμοποιούνται, εκφράζονται και οργανώνονται πολιτικά.
- Τα **στοιχεία** και οι **διαδικασίες** της φύσης τροποποιούνται όχι μόνο λόγω των διαρκών φυσικών μεταβολών που είναι ανεξάρτητες από τον άνθρωπο αλλά και γιατί οι κοινωνικές πρακτικές είναι πάντοτε δραστηριότητες μετασχηματισμού της φύσης και της κοινωνίας με ηθελημένες και αθέλητες συνέπειες. Ό,τι υπάρχει στη φύση είναι επομένως σε διαρκή διαδικασία μετασχηματισμού.

Το να γίνεται επίκληση στα απόλυτα φυσικά όρια επί του πληθυσμού και των πόρων χωρίς να γίνεται αναφορά στην **κατάργηση των καπιταλιστικών κοινωνικών και παραγωγικών σχέσεων** ισοδυναμεί στην ουσία με **αποδοχή της υφιστάμενης κατάστασης πραγμάτων**.⁵⁸ Μια τέτοια θέση δεν εκφράζει τίποτα άλλο παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει η διάθεση και η ικανότητα για την αλλαγή της κατάστασης της κοινωνικής γνώσης, για τη ριζική αλλαγή των κοινωνικών στόχων, τον πολιτισμικών τρόπων ζωής και της τεχνολογικής διαμόρφωσης της παραγωγής. Πολύ περισσότερο δεν εκφράζει τη διάθεση για την

58. Είναι βέβαιο ότι και μια κομμουνιστική κοινωνία θα αντιμετωπίζει συγκεκριμένα οικολογικά όρια. Από αυτή τη σκοπιά, η επαναστατική διαδικασία αναγκαία περιλαμβάνει τον μετασχηματισμό των κοινωνικών αναγκών και του τρόπου με τον οποίο ικανοποιούνται, δηλ. τι και πώς παράγουμε και καταναλώνουμε, έτσι ώστε να μπορέσουμε να ξεπεράσουμε την αλλοτρίωση της κοινωνίας από τη φύση.

κατάργηση της οικονομίας ως διαχωρισμένης σφαίρας, λαμβάνοντας αντίθετα ως δεδομένο το ότι είμαστε ανίσχυροι να τροποποιήσουμε συλλογικά τις κυρίαρχες κοινωνικές πρακτικές. Με άλλα λόγια, η ιδεολογία του «υπερπληθυσμού» και των «φυσικών ορίων» δεν μπορεί να διανοηθεί την επαναστατική αλλαγή της κοινωνίας και τον μετασχηματισμό της σχέσης της με τη μη-ανθρώπινη φύση. Όπως σωστά το θέτει ο David Harvey στο ίδιο κείμενο: «*η συζήτηση για την οικολογική σπάνη, τα φυσικά όρια, τον υπερπληθυσμό και τη βιωσιμότητα είναι μια συζήτηση για τη διατήρηση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης πραγμάτων και όχι μια συζήτηση για την προστασία της φύσης καθεαυτής*».⁵⁹

Στη σημερινή παγκόσμια συγκυρία, κατά την οποία κυρίαρχη καπιταλιστική στρατηγική στην Ευρώπη είναι η αποπληθωριστική πολιτική απαξίωσης κεφαλαίου, η θεωρία της αποανάπτυξης μπορεί κάλλιστα να λειτουργήσει ως ιδεολογία για τη νομιμοποίηση της πολιτικής της απαξίωσης και για τη διαχείριση του παγκόσμιου πλεονάζοντος πληθυσμού.

Αντί επιλόγου

Η μόλυνση του περιβάλλοντος και το προλεταριάτο είναι σήμερα οι δύο συγκεκριμένες όψεις της κριτικής της πολιτικής οικονομίας.

I.S., *Το αληθινό σχίσμα στη Διεθνή*

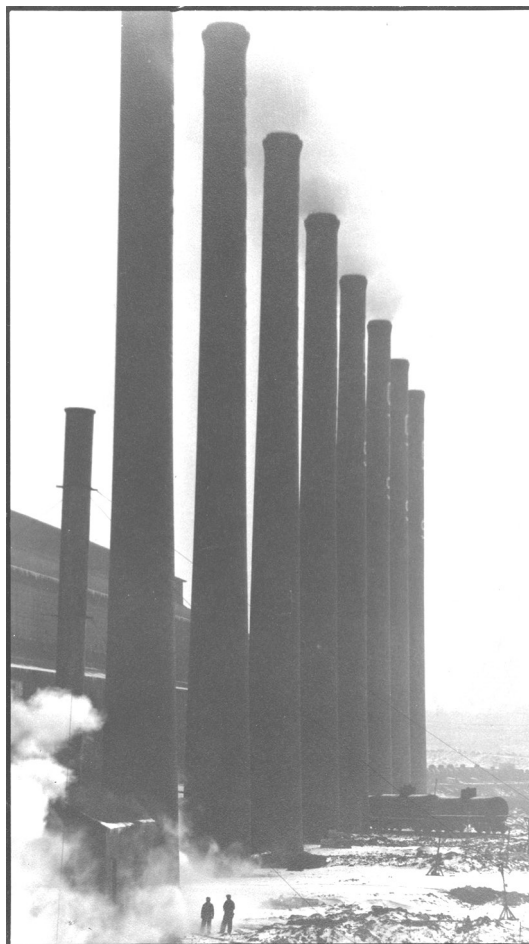
Το κεφάλαιο δεν είναι απλώς μια ταξική σχέση εκμετάλλευσης και εξουσίας αλλά και μια σχέση αποξένωσης της φύσης από την αν-

59. D. Harvey, *ό.π.*, σ. 148. Στο ίδιο κεφάλαιο ο Harvey αναφέρεται εύστοχα στην πολιτική χρήση που μπορεί να έχει η ιδεολογία περί απόλυτων ορίων στους φυσικούς πόρους και τον πληθυσμό. «*Όταν σε μια κοινωνία ταξικής κυριαρχίας επικρατεί μια θεωρία υπερπληθυσμού, οι υποτελείς τάξεις κατά κανόνα βιώνουν κάποια μορφή υλικής, πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής καταπίεσης*» (σ. 149).

θρώπινη κοινωνία μέσα στην οποία τόσο οι παραγωγοί του κοινωνικού πλούτου όσο και η μη-ανθρώπινη φύση ως αυτοτελής παραγωγική δύναμη μετατρέπονται σε αντικείμενα που εξουσιάζονται και λεηλατούνται από αυτό. Η διαδικασία υπαγωγής της φύσης και της εργασίας στο κεφάλαιο είναι όμως μια συγκρουσιακή και αντιφατική διαδικασία. Από τη μια μεριά, η υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο περικλείει μια πραγματική αντίθεση: όσο συνεχίζει να υπάρχει ο καπιταλισμός, οι προλετάριοι είναι αναγκασμένοι να πουλάνε την εργασιακή τους δύναμη στο κεφάλαιο· η αναπαραγωγή τους είναι βασισμένη στην αντικειμενοποίησή τους ως μεταβλητό κεφάλαιο. Ταυτόχρονα, η αντικειμενοποίηση της εργασίας είναι μια εμπειρία αποστέρησης και αλλοτρίωσης. Αυτή η αντίθεση οδηγεί στην ταξική πάλη που μπορεί να αναπτυχθεί σε μια πρακτική ριζοσπαστικής αμφισβήτησης του κεφαλαίου διαλύοντας το πέπλο του φетиχισμού και αποκαλύπτοντας τον χαρακτήρα του ως ταξικής σχέσης κυριαρχίας. «Έτσι συνειδητοποιούμε ότι η “αντικειμενική” ισχύς του κεφαλαίου παράγεται από την εργασία μας, ότι το κεφάλαιο δεν είναι παντοδύναμο και ότι μπορούμε να το διαλύσουμε· ότι η αξία δεν θα μπορούσε να έχει “αντικειμενική” ύπαρξη χωρίς τη συμμεόρφωσή μας με τους νόμους της ανταλλαγής και της μισθωτής εργασίας».⁶⁰ Από την άλλη μεριά, η φύση «αντιδρά» στη διαδικασία υπαγωγής της στο κεφάλαιο με την εκδήλωση φαινομένων όπως η παγκόσμια θέρμανση, η εμφάνιση των υπερζιζανίων, η πτώση της αγροτικής παραγωγικότητας κ.ο.κ., τα οποία λειτουργούν ως όρια στην καπιταλιστική συσσώρευση. Κι αν το κεφάλαιο τοποθετεί τα όρια που θέτουν η εργασία και η φύση σαν φραγμούς και τα ξεπερνά ιδεατά, αυτό δεν σημαίνει καθόλου πως τα ξεπέρασε και πραγματικά.

60. Aufheben, Review: Moishe Postone's Time, labour and social domination - capital beyond class struggle?, *Aufheben* 15, 2007.

Απέναντι στον φόβο που καλλιεργείται γύρω από τα συμπτώματα της καπιταλιστικής οικολογικής κρίσης θα πρέπει να απαντήσουμε αντιμετωπίζοντας την ίδια την «αρρώστια». Δεν θα μπορέσουμε να ξεφύγουμε από αυτόν παρά μόνο αν εμπιστευθούμε τις δικές μας δυνάμεις, τη δική μας ικανότητα να καταστρέψουμε όλη την υπάρχουσα αλλοτρίωση και όλες τις εικόνες της εξουσίας που μας διαφεύγει (Γκυ Ντεμπόρ).

Τα ‘ντοκουμέντα’ της documenta 14

Αχείμαστος Ζηλωτής

Φωτογραφία που απεικονίζει την υποδοχή του Βρετανου γενικού διοικητή της Νεάς Ζηλανδίας Λόρδου Plunket και της συζύγου του από τους αρχηγούς της φυλής Ngāi Tahu το 1905. Ο εικαστικός Nathan Pohio οικειοποιήθηκε αυτή τη φωτογραφία σε μια εγκατάσταση που παρουσίασε στη documenta 14 και οι επιμελητές της έκθεσης την τοποθέτησαν σε περίοπτη θέση στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης.

— μια προϊδέαση

Οι θεαματικές κινήσεις/πράξεις/επιλογές, ενώ έχουν καταγγελθεί από τον Guy Debord εδώ και μισό αιώνα, εξακολουθούν να μας απασχολούν, να μας αφορούν και να μας ταλαιπωρούν.

Οι λόγοι, κατά βάση, είναι δύο: ο πρώτος λόγος σχετίζεται με τη διαρκή εφευρετικότητα των κυρίαρχων σχέσεων παραγωγής, κάτι που επισημαίνει και μονότονα επαναλαμβάνει ο David Harvey, ενώ ο δεύτερος λόγος επηρεάζεται από την τεράστια υπεραξία που αποκομίζει η “πολιτιστική βιομηχανία”, από την καλλιέργεια και διαιώνιση άλλων, εξίσου εκμεταλλευτικών, συνθηκών, ζητήματα που εν πολλοίς έχουν ήδη προσδιορισθεί από τη Σχολή της Φρανκφούρτης.

— η αφόρμηση

Εξήγηση, για όλα αυτά τα εισαγωγικά, προκύπτει από την υπερβολική διαφήμιση, προβολή, διάχυση και εν τέλει επιβολή μιας δι-

οργάνωσης, που επίσημα ξεκίνησε την άνοιξη του 2017, με τίτλο “documenta 14”: μια, κατά σύμβαση και συνθήκη μόνο, άδολη και άωμη καλλιτεχνική έκθεση, που επαναλαμβάνεται κάθε πέντε χρόνια. Το θεματικό της περιεχόμενο ήταν πάντα η σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία (contemporary art) και με έμφαση σε ό,τι πιο προωθημένο έχει προκύψει στον τομέα της ζωγραφικής, γλυπτικής, βίντεο, εγκαταστάσεις και επιτελέσεις, στην οποία προσέδωσαν ρόλο πολύ βαρύτερο από όσο, ήδη, είχε μέχρι τώρα, οι διοργανωτές και οι πολιτικές συγκυρίες της περιόδου.

—γενεαλογία των εκθέσεων

Στο σημείο αυτό, όμως, μάλλον θα χρειασθεί να αναφέρουμε/να υπενθυμίσουμε/και πιθανώς να εξηγήσουμε ορισμένα ζητήματα, τα οποία άπτονται της ιστορικά διαπιστωμένης συγκρότησης του **δυτικού πολιτικού φαινομένου**, όπως αυτό εξελίχθηκε και διαμορφώθηκε από το 1600 και μετά, σε συνδυασμό με τη συνδρομή που πάντοτε αναζητούσε από τα

πολιτιστικά συγκείμενα. Η εποχή αυτή, ενώ συμπίπτει με την πιο ακραία **απολυταρχική άσκηση** της πολιτικής εξουσίας, ταυτόχρονα είναι η **σπερματική περίοδος** όπου αρχίζουν να εφαρμόζονται, για πρώτη φορά, οργανωμένες και μεθοδευμένες πολιτικές, που σκοπό είχαν την επαύξηση της **πολιτικής νομιμοποίησης** και την εμπέδωση μιας αντίστοιχης **ιδεολογικής υπεροχής**.

Στη Γαλλία εκείνης της περιόδου και στην Αγγλία πολύ αργότερα έχουμε για πρώτη φορά τον κρατικό συντονισμό, όπως ήταν τότε καταληγμένος, ώστε οτιδήποτε καλλιτεχνικό να μην είναι αποτέλεσμα έμπνευσης, κλίσης και εκμάθησης μόνο των μορφών και των τεχνικών έκφρασης, αλλά και το προϊόν μιας ολόκληρης ιδεολογικής κατεύθυνσης, η οποία θα εξυπηρετούσε τις τότε πολιτικές ανάγκες του αντίστοιχου βασιλικού συστήματος για προβολή.¹ Οι φορείς που είχαν αναλάβει αυτό το σύνθετο και ασυνήθιστο μέχρι τότε έργο, ήταν αντίστοιχα η Académie française de peinture et de sculpture (1648) και η Royal Academy of Arts (1768).

Αυτό που για εμάς έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι όλη αυτή η μεθόδευση συνοδευόταν και από μια αξιοσημείωτη δημόσια προβολή: είτε στο Salon Carré στο Λούβρο στο Παρίσι είτε στο Old Somerset House και αργότερα στο Burlington House στο Λονδίνο. Αυτές οι εκθέσεις με εικαστικές δημιουργίες άρχισαν να διαμορφώνουν μια πρώτη, **προοιμιακή εκδοχή κοινής γνώμης**, δυνατότητα άγνωστη μέχρι τότε, η οποία στις μέρες μας έχει γιγαντωθεί κατά τρόπο αδιανόητο.

1. Το ότι υπήρχαν **προγραμματικές επιδιώξεις** ως προς την **πατρωνία** των καλλιτεχνών από τους δύο αυτούς φορείς δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία· άλλωστε έχουν ήδη γραφεί και δημοσιευθεί αρκετά για αυτό το θέμα. Ωστόσο, δεν μιλάμε ακόμα για προπαγάνδα, δεδομένου ότι η εκμάθηση μιας συμβολικής γλώσσας, όπως είναι η ζωγραφική, ήταν αποτέλεσμα μακροχρόνιας προσπάθειας, δοκιμών, κρίσεων και απορρίψεων.

Αυτή η μακροχρόνια διαδικασία διαμόρφωσης ύφους, γούστου, καλλιέργειας και εν τέλει στάσης ζωής, πέρα από τον οικονομικό επικαθορισμό, που γνωρίζουμε πολύ καλά ότι ήδη υπήρχε, εκεί γύρω στα 1851² συμπίπτει και με μια άλλη ενδιαφέρουσα, αλλά ταυτόχρονα δόλια πρακτική: είναι η ανάγκη για μια άλλη, επιπλέον δυνατότητα προβολής των όσων είχαν, ήδη, 'επιτευχθεί' μέχρι τότε. Πρόκειται για τις γνωστές Διεθνείς Εκθέσεις, που κατά καιρούς εμφανίζονται σε διάφορες πόλεις του κόσμου. Η συγκεκριμένη που έλαβε χώρα στο Λονδίνο ήταν απόδειξη της **παγκόσμιας κραταίωσης** της βρετανικής αυτοκρατορίας, η πρώτη του είδους της, με αρχιτεκτονικές κατασκευές ορόσημο (Crystal Palace) αλλά και μια ενδοκαπιταλιστική διαμάχη-απάντηση για την προηγηθείσα έκθεση στο Παρίσι, το 1844, με θέμα μόνο τη βιομηχανική παραγωγή της Γαλλίας. Προκύπτει επομένως μια κρίσιμη συστατική λειτουργία ως προς τον ρόλο των εκθέσεων, αφού μπορούσαν να λειτουργήσουν ως «**εμβλήματα ενός φετιχισμού προϊόντων**»³.

—η συσχέτιση

Η εμφάνιση της “documenta 14” στην Αθήνα, δεν ήταν τυχαία επιλογή και προφανώς ο υπότιτλος “**learning from Athens**”, μόνο γνωσιο-θεωρητική άσκηση μαθητείας από εμάς προς άλλους δεν ήταν. Επομένως, και η συσχέτιση στην οποία προβαίνουμε, ως προς προηγούμενες και αντίστοιχες διοργανώσεις εκθέσεων, σκοπό έχει και τη διασύνδεσή της μέσα σε ένα ευρύτερο **παιχνίδι εντυπώσεων και ελέγχου**.

2. Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations. Δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε ότι πλησίαζε η έκρηξη της **δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης**, επίσης.

3. “Karl Marx saw the exhibition as an emblem of a capitalist fetishism of commodities” [https://www.clevelandart.org/research/in-the-library/collection-in-focus/great-exhibition, προσπελάστηκε 20 Αυγούστου 2017]

Το αγγλικό υπόδειγμα-απόδειξη του 1851 σχετικά με το ποιος διευθύνει τις τύχες του τότε κόσμου, προφανώς ζήτησε και η “documenta 14” επιλέγοντας τον λεγόμενο **ηπιότερο τρόπο**, αυτό του πολιτισμού, για να επιτύχει μια ανάλογη **ηγεμονία**.

Το πρόβλημα με το γερμανικό παράδειγμα έγκειται στο ότι αυτή η διοργάνωση δεν χαρακτηρίζεται από μια αντίστοιχη μακράιωνη παράδοση, ενώ άλλες εκθέσεις καλύπτουν επάξια ανάλογες ανάγκες **συλλεκτήριων προβολών**, όπως είναι η biennale στη Βενετία. Παρόλα αυτά, καθίσταται ίσως εκ των υστέρων σαφέστερο, γιατί μόλις το 1955 ξεκίνησε η ανά πέντε χρόνια έκθεση στο άσημο Kassel, στα σύνορα Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας: στην απαρχή του ψυχρού πολέμου, ήταν ο μόνος τρόπος που θα μπορούσε μια κατεστραμμένη και κατακερματισμένη χώρα να ξαναμπεί στον **χάρτη των συμβολικών παρουσιών**. Και μάλιστα επιλέγοντας τη **σύγχρονη τέχνη**, που ήταν τότε εξ ορισμού περισσότερο ανατρεπτική και κριτική, δεν προκαλούσε **αρνητικούς συμβολισμούς** ή πιθανούς **συνειρμικούς συσχετισμούς κατεξουσίασης** και, τέλος πάντων, το πεδίο ανταγωνισμού θα ήταν η τέχνη και όχι η βιομηχανία ή η τεχνολογία. Η **αποπολιτικοποίηση** τέτοιων ενεργειών μας δείχνει την **επικοινωνιακή διαπερατότητα** για να επιπλεύσει μια περίπτωση χώρας, όταν όλοι ήταν καχύποπτοι, δύσπιστοι και επιφυλακτικοί μετά τη λήξη του Β' παγκοσμίου πολέμου, μαζί της.

—Μια εκδοχή οριενταλισμού και λανθάνουσας νεο-αποικιοκρατίας

«Learning from Athens»: γιατί και τι θα μάθεις, άραγε, από την Αθήνα; Αυτός ήταν ο **υπότιτλος-password**, που θα έκανε τη διαφορά, θα άλλαζε τον χάρτη, κλπ. Με μια οιονεί **παραχωρητική διατύπωση**, η οποία πιο πολύ για να κολακεύσει έχει λεχθεί, κανονίζονται

Ο πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας στα εγκαίνια της έκθεσης στην Αθήνα

όλοι οι χώροι, δημόσιοι και ιδιωτικοί,⁴ που έχουν σχέση με καλλιτεχνικές δραστηριότητες, στεγασμένοι και υπαίθριοι, να είναι διαθέσιμοι στη διάρκεια των τριήμερων εγκαινίων σε όλη την Αθήνα. Ταυτόχρονα, το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης που δεν λειτουργεί ανοίγει για τη “documenta 14”, ενώ παράλληλα εγκαινιάζεται από τους δύο προέδρους δημοκρατίας πανηγυρικά η έκθεση.

Στην κυριολεξία πρόκειται για μια **επικοινωνιακή καταϊγίδα**, η οποία λειτουργεί με **όρους ασφυξίας**, ειδικά για όσους έχουν κριτική πρόθεση απέναντι σε τέτοια θέματα και θεάματα κατανάλωσης, εντυπωσιασμού και επιβολής.

Ο μόνος τρόπος να μάθεις κάτι από ένα μέρος είναι όταν πηγαίνεις και ακούς και βλέπεις, όσο πιο **αδιαμεσολάβητα** μπορείς, τηρουμένων των προσωπικών προτιμήσεων, κατανοήσεων και αντιλήψεων, όλα όσα συμβαίνουν. Τούτο, πρακτικά, συνεπάγεται ότι θα είχε προκύψει μια τεράστια **μόχλευ-**

4. Ακόμα και οι ιδιωτικές γκαλερί, κυρίως οι εντός των τειχών, αλλά και όσες εναλλακτικές είναι διάσπαρτες σε Γκάζι, Μεταξουργείο, Θησείο, Πετράλωνα, Πειραιώς άνοιξαν εκείνο το 3ήμερο για να συμβάλλουν στο όλο hip που προφανώς οφείλει να συμβαίνει... σε τέτοιας τάξεως διοργανώσεις.

ση όλου του καλλιτεχνικού σύμπαντος, με δημιουργούς ακόμα και αποκομμένους/προγραμμαμένους από τα γνωστά κυκλώματα προβολής και μάλιστα σε ένα διαλεκτικό πλαίσιο συμπαρουσίασης με άλλες/ους δημιουργούς, που θεωρητικά θα εξέθεταν έργα τους.

Αντιθέτως, υπήρχε απομάκρυνση και αποσπασματοποίηση και οι μόνες εξαιρέσεις που κατεγράφησαν ήσαν όσες υπάκουαν στα προειλημμένα **αφηγηματικά σχήματα** των διοργανωτών της έκθεσης.

Η **εξωτικοποίηση** ενός **τόπου** και των **κατοίκων** του δεν μπορεί να αποτελεί θέμα καταγγελίας, εάν αφορά στη βρετανική αποικιοκρατία. Μπορεί να αφορά και τους καταγγέλλοντες διοργανωτές, όταν αφορμούνται από μια πόλη, η οποία γίνεται κατανοητή μόνο όπως επιβάλλουν και προτιμούν οι ίδιοι.⁵

Οι γενικές επισημάνσεις, ως περιεχόμενο καταγγελτικό, θα έφθαναν αν δεν προέκυπταν και μερικά ακόμα πιο ιδιότυπα **δείγματα χειρισμού** και **χειραγώγησης**: δεν υπήρχε ένας κατάλογος ανά εκθεσιακό χώρο, όπου θα μπορούσες να ανατρέξεις και να βρεις ονόματα καλλιτεχνών, τίτλους και φωτογραφίες των έργων τους. Αντίθετα, είχε εκδοθεί ένα ημερολόγιο, όπου σε μια τυχαία μέρα υπήρχε και μια τυχαία εγγραφή που αφορούσε κάποιον/α δημιουργό. Η μόνη πρωτοτυπία ήταν η προσθήκη κάτω αριστερά σε κάθε αρχική ημερολογιακή σελίδα μιας προσωπικής χρονολογικής επισήμανσης του/της αναφερόμενου/ης. Η άλλη μεγάλη έκπληξη ήταν το λεγόμενο αναγνωστικό (reader, κατά κυριολεξία, στα αγγλικά), το οποίο είχε αναλάβει να προωθήσει και να προχωρήσει ό,τι υπόλοιπο **δογματοποίησης** –δεν είχε προλάβει να συμβεί στον θεατή– εκεί.

Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι επρόκει-

5. Ήταν χαρακτηριστικό το είδος της γραμματοσειράς, που είχε επιλεγεί για τη γλώσσα που μιλάμε και γράφουμε: παρέπεμπε σε μια ιδιότυπη **πρόχειρη χειρογραφή**, η οποία κατέληγε να θυμίζει το **ιδιόγραφο συμπλήρωμα** στα **κενά σημεία** ενός τυπωμένου κειμένου...

το για μια απλή κίνηση εντυπωσιασμού ενός, όντως, **ιθαγενούς ‘ακροατηρίου’** επισκεπτών, θεατών, ειδικών και καλλιτεχνών. Και ίσως προς την κατεύθυνση αυτή να κινήθηκε η όλη ιστορία, διότι δεν προσέλκυσε όσους θεατές θα περίμεναν. Ενδεχομένως αυτό να έχει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δεδομένης της – ήδη– ασκούμενης πολιτιστικής πολιτικής που εφαρμόζουν, τόσο η στέγη όσο και το κέντρο πολιτισμού ίδρυμα σταύρος νιάρχος: στοχεύει σε νεωτερισμούς ειδικά, η πρώτη, και σε εμπέδωση της επικράτησής του με δωρεάν συναυλίες, το δεύτερο. Για να λεχθεί, επί τέλους, το παραλλαγμένο του Noam Chomsky: **manufacturing new audiences**. Κάτι που η “documenta 14”, ως πρώτη φορά... δεν πέτυχε!

—Post scripta:

1. Η αμηχανία του καθεστωτικού τύπου ήταν καταπληκτική και κυμάνθηκε από τη βαθειά ενόχληση της Καθημερινής, μέχρι το επίπεδο ανοησίας των υπολοίπων.
2. Η άνεση των διοργανωτών να μετέρχονται θεωρητικών σχολών και παισιών, αδιαφορώντας για το αν κινδυνεύουν να είναι αλλοπρόσαλλοι ή αντιφατικοί.
3. Το εφήμερο και η ματαιότητα στο έντυπο που εξέδιδαν κάθε δεύτερη Παρασκευή –σύμφωνα με τη λογική, αισθητική και ιδεολογία των εντύπων της Πέμπτης, που καιρία έχουν αποκληθεί «φρηπρέζες» (από το free press)– ήταν ευθέως ομολογία και ανάλογα τόσο του **pink-washing** που έκαναν στην κοινότητα λοατκι, όσο και των **ανθρωπολογικών cliché** που απλόχερα χρησιμοποίησαν για να ξανα-αφηγηθούν τα πάντα σε σχέση με όλον τον κόσμο. Απλά, περιμένετε το (εν μέρει ανακατασκευασμένο ανάκτορο της Πρωσίας) Humboldt Forum στο Βερολίνο να ολοκληρωθεί και τότε να δείτε τι ωραία που θα είναι όλα...

Αδιαφορία Αχείμαστος Ζηλωτής

— Είναι τρία, τα χρόνια. Τρία.

Τότε και τώρα. Πριν και μετά.
Σα σε σκηνή περιοδεύοντος θιάσου.
Διεσπαρμένοι. 'Κβαντο'-κινούμενοι. Διαλυμένοι.
Συριζάμενοι, παρατρεχάμενοι, πρωτοπορούντες
και ονειρευάμενοι.

Ωρες ατέλειωτης αναμονής.
Ακούμε ότι είναι ακόμα νωρίς.
Το νούμερο είναι αρκετά μοιραίο,
-εις το Πινάκιο: πενήντα πέντε-
το τελευταίο.

— Την ίδια μέρα. Του χρόνου. Ξανά.
Στα δικαστήρια.

Μα τι να κάνει τους ανθρώπους θηρία;
Και τι τους μεταμορφώνει σε πρόσωπα,
με σκέψη και συναίσθημα;
Απορία.

— Ημέρα απεργίας.
Πολλοί δεν ήρθαν.
Λίγοι φανήκαν.

Τότε, όμως, ήταν τέτοιες οι μέρες,
που 'χαν στρίψει ήδη μερικοί/ές στην πρώτη
γωνία'
που 'χαν σκάσει μύτη οι πρώτες οι λέρες,
που 'χαν κρυφθεί εργατοπατέρες (με λειψές
υποβολές)'
που 'χαν, στελέχη της Διοικήσεως, πολλές
υποχρεώσεις'
κυρίως οικογενειακές'
που, που, που, που,
(δεν έχουν τελειωμό οι "αλληλέγγυες" οι
υπερβολές, τότε!)

'Εκλαιγαν,
Ανησυχούσαν,
Τηλεφωνούσαν.
'Εψαχαν απεγνωσμένα. Χαομένοι περνούσαν.

Εκεί, στη δίνη, στον πανικό,
φεύγει από μπρος σου κάθε κάθαρμα σιχαμερό,
νοιώθεις τη δύναμη και το φευγικό,
που σου χαρίζει το συλλογικό.

— Ήταν εκείνη η Τετάρτη, στην Αυλή της Ρήγα Φεραίου,
τα θυμάται κάποια; Κάποιος; Κανείς; Καμία;
Πόση πίκρα, τι φασαρία,
στη φάση του μοιραίου.

Αλλά, σήμερα, είναι,
που δικάζονται γνωστοί μας,
που -συνήθως- τούς είμαστε
οι μονίμως άγνωστοί τους.

Φίλοι και Ξένοι.
Συνάδελφοι, σου λέει.

Εργαζόμενοι, και τότε, και τώρα.
Μόνο, που το, «Απεργιοί», δεν το λέμε, όπως
πρώτα...

Άραγε,
ποιά από αυτά
και πόσες/οι από εμάς,
έχουμε σκεφθεί,
πόσο μοχθηρά και δόλια,
αβάσιμα και αστήριχτα,
έωλα και ανερμάτιστα,
γελοία και σαθρά, σα να λέμε,
είναι όλα αυτά
τα Κατηγορήματα, τώρα!

— Τι θυμόμαστε, πια,
μα και τι
καταλαβαίνουμε;

Πατί, αλλιώς, ο φόβος μένει,
και ο φόβος υπάρχει, τον βλέπεις παντού.

Κάποιοι τον κρύβουν (λες και μπορούν να
υποκριθούν).
Κάποιοι τον θέλουν.
Άλλοι τον απωθούν.

Όσο είναι εδώ, εγκατεστημένος,
δεν εξορκίζεται -πλέον- δυστυχώς,
είναι παντού εντοπισμένος,
και, πολλαπλά, αποθαρρυντικός.

Εννοείται ότι το φόβο δεν τον αφήνεις,
να σου αλώσει πια το μυαλό,
κοιτάς εγκαίρως να τον τελειώσεις,
πριν σε προλάβει και σε νεκρώσει αυτός...

*[φάνεται πως κάποιοι ταξικοί αγώνες ενοχλούν
πιο πολύ -έτσι συνέβη και με την απεργία των
διοικητικών στα Πανεπιστήμια από τον Σεπτέμβριο
μέχρι και τον Δεκέμβριο του 2013- ωστόσο, παρά
την όποια ενσυναίσθηση, που μπορεί μια δυναμική
και μαχητική συλλογικότητα να σου προσφέρει,
κάποιες γνωστές πάγιες κατασταλτικές και
εκφοβιστικές τακτικές εφαρμόζονται - σκοπός
είναι να προκαλέσουν ρήγματα, κάμψεις και
προπαντός φόβους - η αφόρμιση για να προκύψει
η "Αδιαφορία" ήταν η μέρα, που σε δεύτερο, συνεχή,
χρόνο, επεδίωξε σε κλασικές αίθουσες να αποδώσει
μοντέρνες ποιίες]*